

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ КАФЕДРАСИ

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАРИХИ

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Билим соҳаси: 100000-Гуманитар фанлар

Таълим соҳаси: 120000 – Гуманитар фанлар

Таълим

йўналиши: 5120100 - Филология ва тилларни ўқитиш(ўзбек тили)

ГУЛИСТОН – 2018

Қ. Қўбаев. ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАРИХИ ФАНИ БЎЙИЧА ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА. ГУЛИСТОН-2018.

Ушбу ўқув-услубий мажмуа 5120100- Филология ва тилларни ўқитиш (ўзбек тили) бакалавриат таълим йўналишида таълим олаётган талабаларга мўлжалланган. Ўқув-методик мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан 18.08. 2017 йил тасдиқланган Жаҳон адабиёти тарихи фани намунавий дастури (№ БД – 5120100 - 3.02) талаблари асосида тайёрланиб, унда Жаҳон адабиёти тарихи фанининг энг долзарб муаммолари бўлган бадиий асарни таҳлил қилиш, адабиёт дарсларини асосида ташкил етиш муаммоларига бағишланган. Ундан ишчи дастур, рейтинг ишланмаси, аудиторияда ўтиладиган ўқув машғулотлари, мустақил равишда ўрганишга тавсия қилинган мавзулар, улардаги кўриб чиқилиши лозим бўлган саволлар ва бажариш юзасидан методик тавсиялар ўрин олган бўлиб, тегишли адабиётлар рўйхатлари ҳам келтирилган.

Ўқув-услубий мажмуа Гулистон давлат университети Ўқув услубий кенгаши томонидан (...- баённома .....2017 йил) кўриб чиқилган ва ўқув жараёнида қўллашга тавсия этилган.

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2017-йил _____даги ____-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди

**Такризчилар: Қ. Йўлдошев. Педагогика фанлари доктори,
профессор
Ҳ.Мирҳайдаров. Фил. фан. ном. доц. ГулДУ**

Мундарижа:

Кириш.....	4
Назарий материаллар (маърузалар курси бўйича услубий кўрсатмалар.....	5
Амалий машғулотлар.....	8
Семинар машғулотлар.....	8
Мустақил таълим бўйича материаллар.....	9
Глоссарий.....	59
Тест саволлари.....	61
Иловалар:	
Фан дастури.....	89
Ишчи фан дастури.....	102
Хорижий ўқув материаллари (электрон шаклда).....	112
Тақдимотлар ва мултимедия воситалари (электрон шаклда).....	114
Жаҳон адабиёти тарихи фани силлабуси.....	118
Қўшимча дидактик материаллар.....	120

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг таълим тўғрисидаги қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорида барча ўқув фанлари, шу жумладан, адабий таълим мазмунини тубдан яхшилаш долбзарб вазифалардан бири эканлиги таъкидланган. Адабий таълимнинг вазифаси сифатида: “оддий ўқувчидан китобхон ўқувчи, китобхон ўқувчидан ўқиганларини англайдиган ўқувчи, англайдиган ўқувчидан таҳлил қила оладиган ўқувчи, таҳлил қила оладиган ўқувчидан муайян асар ҳақидаги фикрини оғзаки ва ёзма тарзда қийналмай ифода эта оладиган ўқувчи тарбиялашдир”, деб белгилаб қўйилган.

Маълумки, таълим соҳасидаги ислохотлар туфайли барча ўқув фанлари қаторида адабиёт фанини ўқитишда ҳам турли ўзгаришлар содир бўлди. Ўзгаришлар нафақат таълимий, балки тарбиявий жиҳатдан ҳам рўй берди, чунки “мавжуд таълим тизимидаги кўплаб предметлардан фарқли ўлароқ адабиёт тарбияланувчиларнинг ҳаётига фақат мактабда кириб келмайди, балки мактабни тугатгач, таъсир кўрсатишни тўхтатиб ҳам қўймайди”¹.

Мазкур ўқув–услубий мажмуа амалдаги дастурлар асосида тайёрланиб, Ўзбек филологияси йўналишларида таҳсил олаётган талабаларга мўлжалланган. Замонавий педагогик технология тизимида суянган ҳолда идентив ўқув мақсадлари, мавзу бўйича кўриб чиқилиши зарур бўлган муаммолар, назорат топшириқлари, талабалар мустақил бажариши зарур бўлган топшириқлар ва ҳар бир мавзу учун бирламчи адабиётлар рўйхати берилган.

Ўқув-услубий мажмуа кенг планда тузилди. Унда адабиёт ўқитиш методикасининг мутахассислик тайёрлашдаги ўрни, фаннинг пердметлараро алоқаси, фаннинг мазмуни, дарснинг ўқитилиш шакллари ва усуллари баён қилинди.

Шунингдек, услубий мажмуада ўзбек филологияси йўналиши бўйича давлат таълим стандарти талаблари, мазкур фан бўйича талаба нималарни билиши кераклиги алоҳида қайд қилинди.

Мажмуадан университет филология йўналиши бўйича таҳсил олаётган талабалар ва мазкур фан билан қизиқувчилар фойдаланишлари мумкин.

Манзилимиз: Гулистон шаҳри, 4- мавзе, Университет,
“Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси.

¹ Ta`lim taraqqiyoti Axborotnomasi. 1- maxsus son, 1999.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Рўйхатга олинди
№ 52 5120100-3 09
2015 йил «07» 01

Олий ва ўрта махсус таълим
вазирининг 2015 йил «02»
02 даги «32»-сонли
буйруғи билан тасдиқланган

ЖАҲОН ВА ТУРКИЙ ХАЛҚЛАР АДАБИЁТИ
фанининг

ЎҚУВ ДАСТУРИ

Билим соҳаси:	100000	– Гуманитар соҳа
Таълим соҳаси:	120000	– Гуманитар фанлар
Таълим йўналиши:	5120100	– Филология ва тилларни ўқитиш (ўзбек филологияси)

Фаннинг ўқув дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишлари бўйича ўқув-услубий бирлашмалари фаолиятини мувофиқлаштирувчи кенгашнинг 2015 йил “02” 01 даги “1” – сонли мажлис баёни билан маъқулланган.

Фаннинг ўқув дастури Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида ишлаб чиқилди.

Тузувчилар:

А.Улуғов	- Ўзбек адабиётшунослиги ва жаҳон адабиёти кафедраси доценти, филология фанлари номзоди
О. Усмонов	- Ўзбек адабиётшунослиги ва жаҳон адабиёти кафедраси доценти, филология фанлари номзоди

Такризчилар:

Б. Тўхлиев	- Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика университети профессори, филология фанлари доктори
А. Тилавов	- Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Ўзбек адабиёти ва матншунослик кафедраси доценти, филология фанлари номзоди

Фаннинг мақсади ва вазифалари

Мазкур фанни ўқитишнинг мақсади шуки, бадиий адабиёт тарихи ва адабий-назарий тафаккур тадрижининг шахс ва жамият ҳаётидаги ўрни ва аҳамиятини кўрсатиб бериш, талабаларнинг адабий-эстетик тафаккурини, юксалтириш, илмий мушоҳаданинг вужудга келиши кўникмаларини ҳосил қилиш, фаол ижодкорлик руҳи ва масъулиятини шакллантиришдан иборат.

Жаҳон ва туркий халқлар фанининг вазифаси талабаларга, бадиият намуналарини индивидуал, миллий ва умуминсоний жиҳатларини илмий таҳлил қилишни ўргатиш, жаҳон ва туркий халқлар адабиётининг миллат ва жамият равнақидаги ўрнини ва аҳамиятини талабаларга тушунтириш, талабаларда бадиий адабиётни тушуниш кўникмаларини шакллантириш, бадиий асарни идрок қилиш ҳамда уни филологик нуқтаи назардан таҳлил ва тадқиқ этиш малакасини ҳосил қилиш, адабиёт ва инсон ўртасидаги муносабатни бадиийлик қонуниятлари асосида ўргатиш, жаҳон ва туркий халқлар адабиётида янги шаклланаётган ва оммалашаётган адабий ҳамда илмий метод ва йўналишларни жамоатчилик фикрига таянган ҳолда тушунтириш, миллий ва умуминсоний адабий-назарий анъаналарни халқнинг адабий-эстетик дидини юксалтиришдан иборат.

Фан бўйича талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар

“Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастури”, Давлат таълим стандартида акс этган талаба билимларига қўйиладиган талаблар асосида шакллантирилган.

Жаҳон ва туркий халқлар адабиёти фани бўйича

Бакалавр талаба жаҳон адабиётидаги асосий тамойиллар, жаҳон ва туркий халқлар адабиёти тарихини даврлаштириш муаммолари, жаҳон халқлари ва туркий халқлар фольклори, қадимги афсона ва ривоятлар, жаҳон халқлари фольклорининг муштарак жиҳатлари, жаҳон халқлари ва туркий халқлар фольклори мавзулари, жаҳон халқлари ва туркий халқлар фольклори қаҳрамонлари, фольклор сюжетларининг ёзма адабиётга ўтиши, фольклор дostonлари ва ёзма дostonлар, жаҳон халқлари адабиёти ва туркий халқлар адабиётидаги сайёр сюжетлар, дostonлардаги вариантлик, ёзма адабиётнинг шаклланиши, диний ва дунёвий адабиёт, таржима адабиёти, жаҳон ва туркий халқлар адабиётидаги жанрлар *ҳақида тасаввурга эга бўлиши керак.*

Бакалавр талаба жаҳон ва туркий халқлар адабиёти тарихининг назарий муаммолари, мумтоз ва замонавий адабиётдаги адабий тур ва жанрлар таснифи, мумтоз ва замонавий адабиёт намуналарини таҳлил қилиш, жаҳон ва туркий халқлар адабиёти намояндалари, жаҳон ва туркий халқлар адабиёти таракқиёти тамойиллари, адабиёт намуналарида тарихий давр акс этганлиги, асарлар сюжети, асарлар қайси ижодий методга мансублиги, асарлар ғоявий мазмуни, асарларнинг асосий қаҳрамонлари, асарларнинг бадиий хусусиятлари, ижодкорларнинг таржимаи ҳоли, асарлар қандай қабул қилингани, баҳолангани, жаҳон ва туркий халқлар адабиёти тарихи тамойиллари тўғрисида хулосалар *чиқаришни билиши ва улардан фойдалана олиши лозим.*

Бакалавр талаба жаҳон ва туркий халқлар адабиётидаги адабий тур ва жанрларни фарқлаш ва уларнинг специфик хусусиятларини белгилай олиш, жаҳон ва туркий халқлар адабиётидаги асарларнинг поэтик хусусиятларини аниқлай олиш, асарларнинг хусусиятларини аниқлашда тарихийлик тамойилидан келиб чиқиш, жаҳон ва туркий халқлар адабиёти бўйича танланган мавзу юзасидан илмий умумлашмалар чиқара билиш, жаҳон ва туркий халқлар адабиётидаги тарихий, ижтимоий муҳит, ижодий мактаб ва анъаналарнинг ўрнини аниқлаш, бадиий асарларни услубий таҳлил этиш, бадиий асарлар сюжети, ғоявий-бадиий хусусиятлари тўғрисидаги фикрларни муайян тизим асосида

ифодалаш, асарларни таҳлил қилиши жараёнида бадиий матн ва ижодкор услубини аниқлаш, фольклор ва ёзма адабиёт намуналарига тарихий давр асосида ёндашиш, шеърый асарларни таҳлил қилишда вазн ўлчовларини қўллай билиш, асар мазмунига, унда ифодаланган ғояга ҳозирги давр талабларидан келиб чиққан ҳолда баҳо бериш, жаҳон ва туркий халқлар адабиёти намуналарининг эстетик моҳиятига кириб бориш, жаҳон ва туркий халқлар адабиётидаги тур ва жанрларни фарқлаш, жаҳон ва туркий халқлар адабиётида қўлланган бадиий тасвир воситаларини фарқлай билиш **кўникмаларига эга бўлиши керак.**

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвийлиги

Фаннинг бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги - тилшунослик, ўзбек халқ оғзаки ижоди, тарих, эстетика, фалсафа, психология, социология каби фанлардаги умумий қонуниятлар билан боғлиқлиги кузатилади.

Дастурда кўрсатилган мавзулар маъруза, семинар шаклида олиб борилади, шунингдек, фаннинг долзарб масалалари талабаларга мустақил иш сифатида ўзлаштириш учун берилади. Фан замонавий педагогик технологиянинг турли методлари орқали ўтказилади.

Фаннинг ишлаб чиқаришдаги ўрни

Талабаларда адабиётшунослик фани бўйича билимларни шакллантириш, бадиий асарларни илмий-эстетик таҳлил қилишга доир муайян билимга эга бўлиш ва уларни амалиётда татбиқ этиш муҳим аҳамиятга эга. Бу жараён бевосита адабий-илмий, маънавий-маърифий соҳаларда амалий аҳамият касб этади.

Фанни ўқитишда фойдаланиладиган замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Жаҳон ва туркий халқлар адабиёти фанини ўзлаштиришда ўқитишнинг илғор ва замонавий усуллари билан фойдаланиш, янги инфор­мацион-педагогик технологияларни татбиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Дастурда кўрсатилган мавзулар маъруза, амалий машғулот, семинар машғулотлари шаклида олиб борилади, шунингдек, фаннинг долзарб масалалари талабаларга мустақил таълим сифатида ўзлаштириш учун берилади. Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, маъруза матнлари, тарқатма материаллар, техник воситалардан фойдаланилади. Маъруза, амалий ва семинар машғулотлари замонавий педагогик технологиянинг “мунозара”, “ақлий ҳужум” сингари методлари орқали ҳамда слайдлар намоиши билан ўтказилади.

Асосий қисм

Фаннинг назарий машғулотлари мазмуни

Жаҳон ва туркий халқлар адабиёти – инсоният маданиятининг муштарак бир бўлаги.

Жаҳон ва туркий халқлар адабиёти қадимий тарихи. Жаҳон ва туркий халқлар фольклори ва ёзма адабиёти тўғрисида маълумот.

Жаҳон ва туркий халқлар адабиёти тарихининг асосий тамойиллари ва уни даврлаштириш. Жаҳон ва туркий халқлар адабиётининг Шарқ ва Ғарб адабиётига таъсири.

Жаҳон адабиёти ва туркий халқлар адабиёти фанининг мақсади-қадимги юнон, Рим, ҳинд, инглиз, француз, испан, итальян, немис, турк, озарбайжон, қозоқ, қирғиз, туркман халқлари адабиёти тўғрисида муайян тушунча бериш. “Илиада”, “Одиссея”, “Рамаёна”, “Маҳобҳорат”, «Манас», «Алпомиш», «Гўрўғли», «Кўрқут ота китоби» сингари халқ дostonлари, Гомер, Эсхил, Софокл, Эврипид, Ғарб Уйғониш даври, Маърифатчилик даври адабиёти намояндалари, Бальзак, Стендаль, Золя, Мопассан, Флобер, Гёте, Пушкин, Лермонтов, Достоевский, Толстой каби Европа адабиёти вакиллари, Аҳмад Яссавий, Низомий Ганжавий, Жалолиддин Румий, Абай, Мухтор Авезов, Чингиз Айтматов, Махтумқули сингари туркий адиблар ижодини ўрганиш.

Жаҳон ва туркий халқлар адабиёти фанининг тарих, фалсафа, эстетика, санъатшунослик каби фанлар билан чамбарчас боғлиқлиги.

Жаҳон ва туркий халқлар адабиёти фанининг Ўзбекистонда ва хорижий мамлакатларда ўрганилиши.

Энг қадимги Шарқ адабиёти

Қадимги Миср, Эрон, Ҳинд, Хитой адабиёти. Шарқ халқлари адабиётининг жаҳон адабиётидаги ўрни. Шумер адабиёти - жаҳон адабиётининг ибтидоси. “Тилгамиш ҳақида дoston” эпоси.

Антик давр юнон адабиёти

Ҳомернинг “Илиада” ва “Одиссея” дostonлари. Гесиоднинг “Меҳнат ва кунлар” асари. Гесиод ва Шарқ дидактикаси. Юнон лирикаси. Монодик ва тантанали лирика. Элегия ва Ямб. Юнон лирикасида вазн.

Аттика ва эллинизм даври юнон адабиёти

Драманинг пайдо бўлиши. Юнон театри. Илк драматурглар: Эсхил, Софокл, Эврипид. Аристофан ва комедия жанри. Юнон прозаси: тарихий, риторик, фалсафий проза. Эллинизм даврида янги комедия. Александрия поэзияси. Юнон адабиётининг жаҳон адабиётига таъсири.

Рим адабиёти

Рим адабиётининг асосий тараққиёт босқичлари ва йўналишлари. Дастанлар Рим шоирлари. Рим адабиётида тарихшунослик. Рим адабиётининг “олтин даври”. Вергилийнинг “Энеида” дostonи. “Буколикалар” ва “Георгикалар”. Гораций ижоди. Гораций “Эподлар”и, “Сатиралар”и ва “Номалар”и. Рим элегияси ва Овидий ижоди, Овидийнинг “Метаморфозалар” асари, Империя даври Рим адабиёти, Рим адабиёти ва кейинги давр Европа адабиёти.

Ўрта асрлар адабиёти

Шарқ ва Ғарб қаҳрамонлик эпосларининг муштарак жиҳатлари. Француз, испан, немис қаҳрамонлик эпослари. XII – XIII асрларда рицарлик – куртуаз адабиёти. Рицарлик адабиётида шарқона жувонмардлик ва ахийлик масалалари. Ўрта асрларда шаҳар адабиёти ва унинг жанрлари.

Жаҳон адабиётида Уйғониш даври

Уйғониш адабиётининг ўзига хосликлари. Жаҳон маданияти Уйғонишининг тадрижи. Уйғониш даври Шарқ ва Ғарб адабиёти. Ғарбий Европа Уйғониш адабиёти. Данте ижоди. Петрарка лирикаси. Ж.Боккаччо ва Италия уйғонишида наср. “Декамерон” ва “Минг бир кеча”. Франция, Англияда Уйғониш даври адабиёти. Француз Рабле ва унинг “Гаргантюа ва Пантагрюэл” асари. Англия Уйғониши. Шекспир ижоди. Шекспир ва жаҳон драматургияси.

Классицизм адабиёти (XVII аср Ғарбий Оврўпо адабиёти)

Классицизм адабиётининг тараққиёт босқичлари. Классицизм адабиётининг ўзига хослиги. Француз классицизми ва унинг вакиллари. Англия ва Испанияда классицизм.

Маърифатчилик адабиёти ва классик маърифатчилик. Англия маърифатчилиги. Француз маърифатчилик ҳаракатининг ўзига хослиги. Ф.Вольтер, Д.Дидро ва Ж.Ж.Руссо ижоди. Немис маърифатчилик адабиёти. Г.Э.Лессинг, Ф.Шиллер ва И.В.Гёте ижоди. Ғарб ва Шарқ маърифатчилигининг муштарак ва фарқли жиҳатлари.

Маърифатчилик адабиётининг аҳамияти.

Романтизм адабиёти

Романтизмнинг назарий асослари ва ўзига хосликлари. Немис адабиётида романтизм. Ака –ука Гриммлар ва Гофман ижоди. Инглиз романтизми. Байрон ва Шелли ижоди. Француз адабиётида романтизм. В.Гюго ва Ж.Санд ижоди. В.Гюго асарларида миллий озодлик мавзуи. Америка романтизм адабиёти. Ф.Купер ижоди. Романтизмнинг жаҳон адабиётидаги ўрни.

Реализм ва танқидий реализм адабиёти

Реализм эстетикаси. Реализм ва танқидий реализм. Адабиётда танқидий реализмнинг пайдо бўлиш омиллари. Француз адабиётида танқидий реализм. Ф.Стендалнинг “Қизил ва қора” ва “Парма ибодатхонаси” романлари. Бальзак ижоди. “Горио ота”, “Тобсек”, “Евгения Гранде” асарлари. П.Мериме новеллалари. Г.Флобернинг “Бовари хоним” романи. Ч. Диккенс ва У.Теккерей ижоди. Немис танқидий реализмининг ўзига хослиги. Г.Гейне ижоди.

XIX аср рус адабиёти

XIX аср боши рус адабиёти. Асосий адабий йўналишлар. Рус адабиётида романтизм. А.С.Пушкин ижоди. “Евгений Онегин” шеърый романи. Пушкин – драматург ва носир. Пушкин ижодида шарқона мотивлар. М.Ю.Лермонтов ижоди. Лермонтовнинг “Замонамиз қахрамони” романи. Лермонтов – драматург. Н.В.Гоголь ижоди. XIX асрнинг иккинчи ярми рус адабиёти. Ф.И.Достоевский ижоди. Достоевский ва жаҳон адабиёти. Л.Н.Толстой ижоди. Толстой – романнавис. “Иқрорнома” асари. “Ҳожимурод” қиссасида Толстойнинг ахлоқий – эстетик қарашлари. XIX аср рус адабиёти “Олтин даври”.

XX аср охири ва XXI аср жаҳон адабиёти

Географияси, муаммолари ва ўзига хослиги. Санъат ва адабиётнинг асосий вазифаси масаласи. Анъанавий реализм ва новаторлик. О.Конт ва И.Тэннинг позитивизм фалсафаси. Э.Золя ва ака-ука Гонкурлар натурализи. Декадентлик адабиёти. Импрессионизм, символизм, модернизм. Модернизм йўналишлари: экспрессионизм, дадаизм, кубизм, футуризм, абстракционизм, сюрреализм. Сюрреализм эстетикаси. Кафка

ижоди. Ж.П.Сартр ва экзистенциализм. Камю ва абсурд фалсафаси. Модернизм ва XX аср Шарқ адабиёти

Туркий халқлар адабиёти

Туркий халқлар тўғрисида умумий маълумот. “Турк”, “туркий” сўзларининг шарҳи. Ўзбек, турк, озарбайжон, қозок, қирғиз, туркман, қорақалпоқ, уйғур, татар ва бошқа туркий халқларнинг жаҳон маданияти, илм-фани тараққиётидаги ўрни.

Туркий халқлар адабиёти тарихининг асосий босқичлари. Туркий халқлар фольклори. Туркум дostonлар. Дostonларда вариантлик. Қаҳрамонлик, ишқ-муҳаббат мавзусидаги дostonлар. Туркий халқлар адабиётининг муштарак жихатлари. Туркий халқлар адабиётида таржимачилик. Туркий халқлар адабиётида Шарқ адабиёти анъаналари. Сайёр сюжетлар. Диний ва дунёвий адабиёт. “Алпомиш”, “Манас”, “Қўрқут Ота китоби”. “Тўруғли” туркум дostonлари. Туркий халқларнинг қадимий ёзма ёдгорликлари. Ўрхун-Энасой ёдгорликлари. “Девону луғотит турк”, “Қутадғу билиг”. “Авесто” – зардуштийлик китоби. Ислом дини ва туркий халқлар адабиёти. Туркий халқлар адабиётида Шарқ адабиёти анъаналари. Турк, озарбайжон, қозок, қирғиз, туркман адабиётидаги сайёр сюжетлар. Туркий халқлар адабиётида таржимачилик.

Турк адабиёти

Турк халқи тўғрисида умумий маълумот. Турк фольклори ва ёзма адабиёти. Турк адабиёти тарихини даврлаштириш: ўрта асрлар турк адабиёти, усмонли турк адабиёти, танзимот даври турк адабиёти, XIX аср охири – XX аср 20–йиллари турк адабиёти, янги давр турк адабиёти, замонавий турк адабиёти.

XI–XVIII асрлар турк адабиёти. Мавлоно Жалолиддин Румий (1207-1279) ҳаёти ва ижоди. “Маснавийи маънавий”, “Ичингдаги ичингдадир”, “Мажолиси сабъа”. Юнус Эмро (1240-1320) ижоди.

Танзимот даври. Турк маданиятига Европа маданиятининг таъсири. Таржималар. Номик Камол, Абдулҳақ Ҳамид Тархон, Аҳмад Мидхат, Тавфиқ Фикрат, Холид Зиё Ушаклагил ижоди. XX аср турк адабиёти. Мехмед Эмин Юрдакул, Мехмед Акиф Эрсой, Умар Сайфидин, Зиё Кўкалп ижоди. Рашод Нури Гунтекиннинг “Чолиқуши”, “Тамға”, “Яшил кеча” романлари. Нозим Ҳикмат шеърляти. “Инсон манзаралари”, “Қон гапирмас” асарлари. Яшар Камолнинг “Инжа Мамад”, “Илонни ўлдирсалар” асарлари. Азиз Несин ижоди. Ўрхун Памук ижоди.

Озарбайжон адабиёти

Озарбайжон фольклори. “Тўруғли”, “Ошиқ ғариб” дostonлари. Озарбайжон ёзма адабиёти. Низомий Ганжавий ижоди. “Хамса”. Шарқ адабиётида Хамсачилик. Муҳаммад Фузулий ҳаёти ва ижоди. “Лайли ва Мажнун” дostonи. Фузулий ижодида тасаввуфона ғоялар. Мирза Фатали Охундов ижоди. XIX аср охири–XX бошида озарбайжон адабиётида театр санъати ва драматургиянинг раvнақ топиши. XX аср озарбайжон адабиёти. Самад Вурғун, Сулаймон Рустам, Расул Ризо, Наби Хазрий, М.Урдубодий, М.Ҳусайн, М.Иброҳимов ижоди. Замонавий озарбайжон адабиёти.

Қозок адабиёти

Қозок фольклори. Севги-муҳаббат мавзусидаги “Қиз Жибек”, “Қўзи Кўрпеш ва Баян сулув”, “Сулувшаш” дostonлари. Жамбул, Махамбет ижоди. Чўқон Валихонов ҳаёти ва ижоди. Абай Қунанбоев ҳаёти ва ижоди. XX аср қозок адабиёти. Мухтор Авезов ижоди. “Абай”, “Абай йўли” романлари. “Қараш-қараш”, “Кўкел” асарлари. Собит Муқонов ижоди. Ғабит Мусрепов асарлари. Анвар Олимжоновнинг “Ўтрор тантанаси”, “Махамбет

найзаси асарлари”. Абдужамил Нурпеисовнинг “Қон ва тер” трилогияси. Ўлжас Сулайманов ижоди. Мухтор Шаханов ижоди. Замонавий қозоқ адабиёти.

Қирғиз адабиёти

Қирғиз халқ оғзаки ижоди. “Манас” эпоси. XX аср қирғиз адабиёти. Аали Тўқомбоев, Тугулбек Сидикбеков, Қосимали Баяминов ижоди. Чингиз Айтматов ҳаёти ва ижоди. “Жамила” қиссаси. “Юзма-юз”, “Биринчи муаллим”, “Сомон йўли”, “Сарвқомат дилбарим”, “Алвидо, Гулсари!”, “Оқ кема”, “Соҳил бўйлаб чопаётган олапар” қиссалари. “Асрга татигулик кун”, “Қиёмат”, “Охирзамон нишонлари”, “Тоғлар қулаган замон” романлари. Чингиз Айтматов ижодида умуминсоний муаммолар ва миллий қадриятлар талқини. Тўлаган Қосимбековнинг “Синган қилич” романи. Замонавий қирғиз адабиёти.

Туркман адабиёти

Туркман халқ оғзаки ижоди. “Гўрўғли” туркумидаги дostonлар. “Лайли ва Мажнун”, “Юсуф ва Зулайхо”, “Шоҳсанам ва Ғариб”, “Зухро ва Тохир” дostonлари. Озодий, Мулла Нафас ижоди. Шеърятда дидактика асосий ўрин тутиши. Махтумқули ижоди. Зеллий ижоди. XX аср туркман адабиёти. Берди Кербобоевнинг “Дадил қадам”, “Небитдоғ”, “Ойсултон” асарлари. Тавшан Эсенова шеърлари, драмалари. Қара Сейтлиев, Қаюм Тангриқулиев шеърлари. Хидир Деряевнинг “Қисмат”, “Муқаддас даргоҳ” асарлари. Қилич Қулиевнинг “Қора карвон”, “Амир элчиси”, “Суронли кунлар”, “Копетдоғ тарафларда” асарлари. Ота Отажоновнинг “Ойдин кеча”, “Сизга интиламан” шеърӣ тўпламлари. Замонавий туркман адабиёти.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулот талабаларни жаҳон ва туркий халқлар адабиётига доир маълумотлар билан мустақил танишишга, уларни адабий асарни назарий жиҳатдан таҳлил ва талқин қилишга йўналтиради. Талабалар тўплаган билимларини дарс вақтида мунозара ёки маъруза кўринишида ҳимоя қилади. Амалий машғулотларда талабалар жаҳон ва туркий халқлар адабиёти тарихи, фольклори замонавий адабиётига доир илмий масалаларни ўрганадилар.

Амалий машғулот учун тавсия этиладиган мавзулар:

1. «Илиада» дostonида тарихийлик ва мифологик элементлар
2. Антик давр юнон адабиётида Фива циклидаги трагедиялар
3. Антик давр юнон лирикасининг поэтик хусусиятлари
4. Рим адабиётда тарихий прозанинг ўрни
5. Юнон драмаларида умуминсоний қадриятлар: («Занжирбанд Прометей», «Шоҳ Эдип», «Медея» драмалар асосида)
6. Уйғониш даври Шарқ ва Ғарб адабий алоқалари.
7. Ғарб ва Шарқ маърифатчилиги: муштараклик ва ўзига хослик.
8. Европа модернистик адабиёти: тарихи, тараққиёт босқичлари йўналиш ва шакллари.
9. Европа адиблари ижодида шарқона мотивлар
10. «Минг бир кеча» ва жаҳон адабиётида «қисса ичида қисса» усули
11. Пушкин ва Лермонтов шеъриятида эрк ва ватанпарварлик ғоялари
12. XX аср жаҳон шеъриятида инсон эрки ва миллий озодлик мавзулари. («Аср овози» ва «Болаларга беринг дунёни» тўпламлари асосида)
13. Г.Г.Маркеснинг “Бузрукнинг кузи” романида реалистик ва мифологик элементларнинг уйғунлиги
14. С.Моэмнинг “Ой ва сариқ чақа” асарида санъаткор фалсафаси
15. Г.Гессеннинг “Чўл бўриси” романида ижодкор шахсиятининг ёритилиши
16. Туркий халқларнинг энг қадимий адабий ёдгорликлари.

17. «Қўрқут ота китоби», «Ўғузнома» таҳлили.
18. Жалолоддин Румийнинг «Маънавийи маснавий», «Ичингдаги ичингдадир» асари таҳлили.
19. Низомий Ганжавий «Хамса»си таҳлили.
20. Фузулийнинг «Лайли ва Мажнун» достони таҳлили.
21. Нозим Ҳикмат шеърляти.
22. Рашод Нури Гунтекиннинг «Чолиқуши» романи таҳлили.
23. Азиз Несин ҳикоялари таҳлили.
24. Яшар Камолнинг «Инжа Мамад» романи таҳлили.
25. Абай шеърлари таҳлили.
26. Мухтор Аvezовнинг «Абай» ва «Абай йўли» романлари таҳлили.
27. Анвар Олимжоновнинг «Маҳамбет пайзаси» романи таҳлили.
28. Абдужалил Нурпеисовнинг «Қон ва тер» трилогияси таҳлили.
29. Манас» эпоси таҳлили.
30. Чингиз Айтматов қиссалари.
31. «Асрга тутигулик кун», «Қиёмат», «Кассандра тамғаси» романлари таҳлили. Махтумқули шеърлари таҳлили.
32. Хидир Деряевнинг «Қисмат» асари таҳлили.

Изоҳ: Мазкур рўйхатдаги мавзулардан амалий машғулотлар учун ажратилган соатлар ҳажмига мос ҳолда фойдаланиш тавсия этилади.

Семинар машғулотларни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Семинар машғулотлари талабаларни жаҳон ва туркий халқлар адабиётига оид маълумотлар билан мустақил танишишга, уларни илмий-назарий нуқтаи назаридан таҳлил ва талқин этишга йўналтиради. Талабалар эгаллаган билимларини дарс чоғида мунозара ёки маъруза шаклида ҳимоя қилади. Семинар машғулотларида талабалар жаҳон ва туркий халқлар адабиётининг илмий муаммолари тўғрисида амалий кўникма ва малака ҳосил қиладилар.

Семинар машғулотлари учун тавсия этиладиган мавзулар:

1. Мифология ва бадиий адабиёт
2. Қадимги юнон мифологияси бадиий адабиётнинг асоси сифатида
3. Жаҳон адабиётида қахрамонлик эпосларининг муштарак жиҳатлари
4. Бальзак асарларида ижтимоий ҳаёт ва инсоний қадриятлар (“Горио ота”, “Гобсек”, “Евгения Гранде”) асарлари асосида
5. Толстой ва Достоевский асарларида Шарқ халқлари вакиллари образининг яратилиши
6. Хемингуэй асарларида инсон матонати ва ирода кучининг ифодаси
7. Г.Г.Маркес романларида услуб ва образ
8. Модернизм ва Кафка ижоди
9. Жан Поль Сартр ва экзистенциализм
10. Камю ва абсурд фалсафаси
11. «Қўрқут ота китоби».
12. Жалолоддин Румийнинг «Маснавийи маънавий» асари.
13. Жалолоддин Румийнинг «Ичингдаги ичингдадур» асари.
14. Рашод Нури Гунтекин романлари.
15. Рашод Нури Гунтекиннинг «Чолиқуши» романи.
16. Яшар Камолнинг «Инжа Мамад» романи.
17. Нозим Ҳикмат шеърлари.
18. Азиз Несин ҳикоялари.
19. Фузулий шеърлари.
20. Абай шеърлари.

21. Мухтор Аvezовнинг «Абай», «Абай йўли» романлари.
22. Анвар Олимжоновнинг «Маҳамбет найзаси» романи.
23. Абдужалил Нурпеисовнинг «Қон ва тер» трилогияси.
24. Ўлжас Сулаймонов шеърлари.
25. «Манас» эпоси.
26. Чингиз Айтматовнинг «Жамила», «Алвидо, Гулсари!» қиссалари.
27. Махтумкули шеърлари.

Изоҳ: Мазкур рўйхатдаги мавзулардан семинар машғулоти учун ажратилган соатлар ҳажмига мос ҳолда фойдаланиш тавсия этилади.

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Талаба мустақил ишни тайёрлашда фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда куйидаги шакллардан фойдаланиши тавсия этилади:

- амалий машғулотларга тайёргарлик;
- семинар машғулотларига тайёргарлик;
- дарслик ва ўқув қўлланмалар бўйича фан боблари ва мавзуларни ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- махсус адабиётлар бўйича фанлар бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- талабанинг ўқув-илмий-тадқиқот ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ва мавзуларини чуқур ўрганиш;
- фаол ва муаммоли ўқитиш услубидан фойдаланиладиган ўқув машғулоти.

Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг мавзулари:

1. Ҳомернинг қаҳрамонлар характери яратиш маҳорати («Илиада» ва «Одиссея» дostonлари асосида)
2. «Рамаёна» ва жаҳон қаҳрамонлик эпослари
3. «Илиада» дostonида тарихийлик ва мифологик элементлар
4. Эзоп масалаларида дидактика
5. «Медея» трагедияси ва «Аргонавтлар» қиссаси
6. «Илохий комедия»да Данте ижтимоий-ахлоқий қарашларининг фойдаланиши
7. Ф.Раблининг «Гаргантюа ва Пантагрюэль» асарида схоластик тафаккурга қарши сатирик муносабатнинг фойдаланиши
8. «Ҳамлет» - Шекспир ижодининг чўққиси
9. «Дон Кихот» асарида гуманистик ғояларнинг тарғиб қилиниши
10. «Гулливернинг саёхатлари» романида Ж.Свифт фантастикасининг реалистик негизи
11. Г.Э. Лессингнинг «Донишманд Натан» асарида диний қарашлар инсонпарварлик ғояларининг қарши қўйилиши («Жаҳон адабиёти»га журнали, 2004, 4-5-сонлар).
12. Ф.Шиллернинг «Қароқчилар» трагедиясида эрксеварлик ғояларининг илгари сурилиши
13. Гёте «Фауст» асарининг асосий ғояси
14. Байрон ижодида романтизмнинг ўрни
15. Стендалнинг «Қизил ва қора» романида ижобий қаҳрамон муаммоси
16. Бальзак асарларида умуминсоний кадриятлар
17. «Бовари хоним» романида ижтимоий-сиёсий ва эстетик хом хаёлликнинг фoш этилиши
18. Пушкиннинг «Евгений Онегин» шеърый романи реалистик асар сифатида
19. Ф.Достоевскийнинг «Жиноят ва жазо» романида психологизм
20. Э.Золянинг «Ҳамал» романида меҳнат ва манфаат масаласи
21. Мопассан ҳикояларида психологик таҳлилнинг чуқурлиги
22. Радий Фишнинг «Жалолиддин Румий» романи.
23. Раход Нури Гунтекиннинг «Яшил кеча» романи.
24. Яшар Камолнинг «Илонни ўлдирсалар» қиссаси.

25. Нозим Ҳикматнинг «Инсон манзаралари» асари.
26. Азиз Несиннинг «Футбол қироли» романи.
27. Фузулийнинг «Лайли ва Мажнун» достони.
28. Абай шеърлари.
29. Мухтор Авезовнинг «Қараш-қараш» китоби.
30. Анвар Олимжоновнинг «Ўтрор тангаси» қиссаси.
31. Чингиз Айтматовнинг «Оқ кема» қиссаси.
32. Махтумқули шеърлари.
33. Хидир Деряевнинг «Қисмат» асари.
34. Мухтор Авезовнинг «Абай» романи.
35. Мухтор Авезовнинг «Абай йўли» романи.
36. Анвар Олимжоновнинг «Маҳамбет найзаси» романи.
37. Абдужалил Нурпеисовнинг «Қон ва тер» трилогияси.
38. Ўлжас Сулаймонов шеърлари.
39. «Манас» эпоси.
40. Чингиз Айтматовнинг «Жамила», «Оқ кема» қиссалари.
41. Чингиз Айтматовнинг «Алвидо, Гулсарил!», “Соҳил бўйлаб чопаетган олапар” қиссалари.
42. Махтумқули шеърлари.

Изоҳ: Тавсия қилинган мазкур мавзулардан мустақил таълим учун ажратилган соатлар ҳажмига мос ҳолда фойдаланиш мумкин.

Дастурнинг инфор­ма­цион-методик таъ­ми­но­ти

Дастурдаги мавзуларни ўтишда таълимнинг замонавий методларидан кенг фойдаланиш, ўқув жараёни янги педагогик технологиялар асосида ташкил этиш самарали натижа беради. Бу борада замонавий педагогик технологияларнинг “Кластер”, “Матбуот конференцияси”, “Бумеранг”, “Елпиғич” ҳамда «Муаммоли таълим» технологиясининг «Мунозарали дарс» методи, шунингдек, адабиёт ва санъатга доир слайдлардан фойдаланиш, дидактик ва ролли ўйин усуллари қўллаш назарда тутилади.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

Раҳбарий адабиётлар

1. Ислон Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч.-Тошкент: Маънавият, 2008.
2. Ислон Каримов. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. “Ўзбекистон”, 2009.

Асосий адабиётлар

3. Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. (V-XVIII) «Ўқитувчи», 1979.
4. Азизов Қ., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. (XVIII-XX асрлар). Т., «Ўқитувчи» 1987
5. Қуроно­в Д., Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Т.: “Фан”, 2008.
6. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. Т., «Ўзбекистон», 1997.
7. Алькаева Л. Очерки турецкой литературы.-- Москва, 1969.
8. Очерк истории азербайджанской литературы.-- Москва, 1963.
9. Каратаев М. Казахская литература на современном этапе.-- Алма-ата, 1979.

Қўшимча адабиётлар

10. Антик адабиётдан хрестоматия. Рим адабиёти. Ойбек. МАТ, XV том. – Т.: “Фан”, 1980.
11. Низамова М.Н., Маматова М.Р. Литература Великобритании (вторая половина XX века). – Т.: «Университет», 2007.
12. Каримов Шавкат. Немис адабиёти тарихи. – Т.: “МУМТОЗ СЎЗ”, 2010

13. Маҳмудов М. Ҳайрат ва тафаккур. Т., Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.
14. Сулаймонова Ф. Шекспир Ўзбекистонда. Т., Фан, 1978.
15. Жалилов С. Бобир ва Юлий Цезарь. Т.: «Янги аср авлоди», 2001.
16. Хўжаева Р.У. Янги давр араб адабиёти тарихи. (Ўқув қўлланма) I қисм. Т., 2004.
17. Саидов У. Европа маърифатчилиги ва миллий уйғониш. – Т.: “Академия”, 2004.
18. Норматова Ш. Жаҳон адабиёти. – Т., “Маънавият”, 2008.
19. Дўстмухамедов Қ. «Нобель мукофотини олган адиблар», Т.: «Маънавият», 2002.
20. Адибларнинг Нобель маърузалари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа уйи, 2008..
21. Б. Раҳмонов. Муқаддасдир шоир деган ном. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2008.
22. Жўраев Т. Онг оқими. Модерн. “Фарғона” нашриёти, 2009.
23. Жўракулов У. Худудсиз жилва. – Т.: “Фан”, 2006.
24. XX аср жаҳон адабиёти: ҳикоялар. Масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи У.Жўракулов, нашрга тайёрловчи У.Бўтаев.-Т., 2009.
25. XX аср жаҳон шеърляти. Масъул муҳаррир Азиз Саид, нашрга тайёрловчи Ҳабиб Абдиев.-Т., 2011.
26. Жаҳон адабиёти тарихи. ЎУМ, ЎЗМУ 2011. Ўзбек филологияси факультети кутубхонаси.
27. Жалолиддин Румий. Маснавийи маънавий.-Тошкент, 2005.
28. Жалолиддин Румий. Ичингдаги ичингдадир. Тошкент, 2004.
29. Рашод Нури Гунтекин. Чоликуши.-Тошкент, 2002.
30. Нозим Ҳикмат. Инсон манзаралари.-Тошкент, 1982.
31. Яшар Камол. Инжа Мамад.-Тошкент, 1968.
32. Абай. Ўланлар -Тошкент. 2000
33. Мухтор Авезов. Абай. Абай йўли.-Тошкент, 1957-1960.
34. Чингиз Айтматов Асрни қаритган кун. Қиёмат. Тошкент, 1986.
35. Чингиз Айтматов. Кассандра тамғаси.-Тошкент, 2003
36. Махтумқули. Шеърлар.-Тошкент, 1976.
37. Озмитель Е. Наследие классики и киргизская литература.—Фрунзе, 1980.
38. Кор-Оглы Х. Туркменская литература.—Москва, 1982.
39. Туркий халқлар адабиёти тарихи. ЎУМ, ЎЗМУ 2011. Ўзбек филологияси факультети кутубхонаси.

Электрон манбалар

40. www.feb-web.ru
41. www.krugosveta.ru

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ КАФЕДРАСИ

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

ГулДУ ректори в.б.

Н.Р.Баракаев

«___» _____ 2017 й.

ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТИ

**“ЖАҲОН ВА ТУРКИЙ ХАЛҚЛАР АДАБИЁТИ ТАРИХИ”
ФАНИДАН**

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Умумий ўқув соати - 150

Шу жумладан:

Маъруза - 48

Амалий машғулоти - 24

Семинар машғулоти - 26

Мустақил таълим соати - 66

Фаннинг ишчи ўқув дастури Гулистон давлат университети Филология факультети Илмий кенгашининг 2017 йил 28 август 1-сон мажлисида муҳокама этилди ва маъқулланди.

5220100 - Филология (Ўзбек филологияси) таълим йўналиши ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилди.

Тузувчи: филол.ф.н. доц. Қ. Кўбаев

Фаннинг ишчи ўқув дастури Филология факультети Илмий кенгашининг 2017 йил 28 август 1-сон қарори билан тасдиқланди.

Илмий кенгаш раиси:
2017 йил 28 август _____ Э. Ҳамдамов

Келишилди:

Кафедра мудири:
2017 йил 28 август _____ Ф. Шарипов

КИРИШ

“Жаҳон адабиёти ва тарихи” фанинг объекти, географик миқёси, даврлари ва даврлаштириш тамойиллари. Фанинг мақсад ва вазифалари.

“Жаҳон адабиёти тарихи” курси предмети, вазифалари. Фан доирасида ўрганиладиган асосий масалалар. Фаннинг бошқа соҳалар билан ўзаро алоқадорлиги.

Маъруза машғулоти (48 соат).

- 1. КИРИШ: “Жаҳон адабиёти тарихи” фанининг объекти, даврлари, мақсад ва вазифалари**
- 2. ҚАДИМГИ ДУНЁ АДАБИЁТИ ВА МИФОЛОГИЯСИ**
- 3. АТТИКА ВА ЭЛЛИНИЗМ ДАВРИ ЮНОН АДАБИЁТИ**
- 4. РЕСПУБЛИКА ВА ИЧКИ УРУШЛАР ДАВРИ РИМ АДАБИЁТИ**
- 5. АВГУСТ ВА ИМПЕРИЯ ДАВРИ РИМ АДАБИЁТИ**
- 6. ИЛК ЎРТА АСРЛАР АДАБИЁТИ**
- 7. ИТАЛИЯ ВА ФРАНЦИЯДА УЙҒОНИШ АДАБИЁТИ**
- 8. АНГЛИЯ ВА ИСПАНИЯДА УЙҒОНИШ АДАБИЁТИ**
- 9. XVII АСР ҒАРБИЙ ЕВРОПО АДАБИЁТИ**
- 10. XVIII АСР МАЪРИФАТЧИЛИК АДАБИЁТИ**
- 11. РОМАНИЗМ АДАБИЁТИ**
- 12. ТАНҚИДИЙ РЕАЛИЗМ АДАБИЁТИ**
- 13. XX АСР РЕАЛИЗМ АДАБИЁТИ**
- 14. XX АСР МОДЕРНИЗМ АДАБИЁТИ**
- 15. ХОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН.**

Амалий машғулоти (24 соат).

“Жаҳон адабиёти тарихи” фанидан амалий машғулоти мавзулари талаларни фанга илмий-услубий адабиётлар билан мустақил танишишга ҳамда жаҳон халқлари адабиётининг мумтоз намуналарини ғоявий бадиий, қиёсий, психологик ва назарий жиҳатдан таҳлилу талқин қилишга йўналтиради.

1. “Панчатантра” – фазилатлар китоби.
2. “Илиада” эпосида тарихий ва мифологик элементлар.
3. Қадимги юнон драммаларида мифологизм.
4. Рим адабиёти намуналарининг тур ва жанр кўлами.
5. “Шоҳнома” қаҳрамонлик эпоси сифатида.
6. Дантенинг “Илоҳий комедия”си.
7. Шекспир драммалари.
8. Гётенинг “Фауст” асари.
9. Шиллер драммалари.
10. Байрон ва Г.Кейне асарларида романтизм.
11. Француз романчилиги.
12. Ф.Кафканинг “Жараён” асари.

Семинар машғулоти (26 соат).

Семинар машғулоти мавзулари фаннинг асосий масалаларига дахлдор бўлиб, улар талабаларнинг муайян мавзулар доирасидаги бадиий ва назарий адабиётлар билан мустақил ишлаш, мулоҳаза ва мушоҳада юритиш, таҳлил қилиш, муҳим хулосалар чиқариш йўлида малака ва кўникмалар ҳосил қилишга мўлжалланган.

1. Миф ва бадиий адабиёт
2. Қадимги юнон мифологияси юнон адабиётининг асоси сифатида.

3. Рим адабиётида риторика ва тарихий проза.
4. Жаҳон адабиётида қаҳрамонлик эпослари.
5. Уйғониш даври Шарқ ва Ғарб адабий алоқалари.
6. “Дон Кихот” асарида гумонизм масаласи.
7. Европа адабиёти ижодида шарқона мотивлар.
8. А.С.Пушкин ва М.Ю.Лермонтов шеърларида эрк ва ватанпарварлик мотивлари.
9. Бальзак асарларида ижтимоий ҳаёт ва инсоний қадриятлар
10. Жаҳон адабиётида оталар ва болалар мавзуи.
11. XX аср жаҳон шеърлятида эрк ва миллий озодлик мавзулари.
12. “Жаҳон адабиёти” журналида адабий-назарий фикр.
13. Модернизм адабиёти: тарихи, назарияси ва тараққиёти.

**Аудитория соатларининг мавзулар бўйича
тақсимланиши**

№	Маъруза матнлари мавзулари	Соатлар			
		Жами	Маъруза	Амалий	Семинар
1.	КИРИШ: “Жаҳон адабиёти тарихи” фанининг объекти, даврлари, мақсад ва вазифалари “Жаҳон адабиёти тарихи” фанининг объекти, географик ҳудуди ва даврий миқёси. Жаҳон адабиёти тарихининг даврлаштирилиши. Фаннинг мақсад ва вазифалари. Қадимги адабиётнинг жаҳон адабиётига таъсири.	2	2	-	-
2.	ҚАДИМГИ ДУНЁ АДАБИЁТИ ВА МИФОЛОГИЯСИ . Худудий ва миллий таркиби: Шумер-Бобил, Миср, Эрон, Хинд, Хитой адабиёти. Мифологияси ва адабий намуналари: “Гилгамиш ҳақида дoston”, “Рамояна”, “Панчатантра”. Энг қадимги Шарқ ва Юнон адабиёти орасидаги муштараклик. Ибтидоий давр Юнон адабиёти. Юнон лирикаси. Гескоднинг “Меҳнат ва кунлар” асарида шарқона дидактика. Гомернинг “Илиада” ва “Одессея” дostonлари. Миф ва бадиий адабиёт. Мифнинг жаҳон адабиёти тадрижидаги ўрни. Мифология ва миф поэтикаси жаҳон адабиётини ўрганишда адабий-назарий, фалсафий-эстетик асос сифатида Юнон миф ва афсоналари.	8	4	2	2
3.	АТТИКА ВА ЭЛЛИНИЗМ ДАВРИ ЮНОН АДАБИЁТИ. . Атика даври Юнон адабиёти. Драманинг пайдо бўлиши. Илк драматурглар. Юнон театрининг ўзига хосликлари. Аристофан – комедиянавис. Юнон прозаси ва унинг йўналишлари. Тарихий, риторика, фалсафий проза ва унинг бадиий адабиётга алоқадорлиги. Эллинизм давридаги Янги комедия. Александрия поэзияси ва унинг ўзига хосликлари. Юнон адабиётини жаҳон адабиётига таъсири.	8	2	2	4
4.	РЕСПУБЛИКА ВА ИЧКИ УРУШЛАР ДАВРИ РИМ АДАБИЁТИ. Дастлабки Рим шоирлари, Плавта. Теренций комедиялари. Рим риторик прозаси. Цицерон ижоди. Рим адабиётида тарихий проза. Юлий Цезарь – тарихнавис. Лукреций – фалсафий проза ижодкори. Катули поэзияси ва	6	2	2	2

	унинг ўзидан кейинги Рим шеърлятига таъсири.				
5.	АВГУСТ ВА ИМПЕРИЯ ДАВРИ РИМ АДАБИЁТИ. Рим адабиётининг олтин даври. Рим поэзиясининг ўзига хосликлари. Вергилий ижоди. “Энеида” достонида анъана ва новаторлик. Гораций ижоди: “Эдоплар”, “Сатиралар” ва “Номалар”. Рим элигияси ва Овидай асарлари. Рим адабиётининг Европа адабиётига таъсири.	4	2		2
6.	ИЛК ЎРТА АСРЛАР АДАБИЁТИ. Илк ўрта асрлар адабиётининг даври ва ўзига хослиги. Шарқ ва Ғарб қахрамонлик эпосларининг муштарак жиҳатлари. Дунё адабиётида Янги миллий адабиётлар. Француз, испан, олмон, қахрамонлик эпослари. Рицар-куртуаз адабиёти. Рицарлик адабиётини ўзига хосликлари ва шакллари. Илк ўрта асрлар шаҳар адабиёти ва унинг жанрлари	4	2		2
7.	ИТАЛИЯ ВА ФРАНЦИЯДА УЙҒОНИШ ДАВРИ АДАБИЁТИ. <u>Уйғониш даври адабиёти ва унинг хусусиятлари.</u> Жаҳон адабиётида уйғониш масаласи. Уйғониш адабиётининг ўзига хосликлари. Шарқ уйғониш ва унинг дунё маданиятига таъсири. <u>Европа уйғониш харитаси ва даврлари.</u> Европа уйғонишнинг омиллари ва тараққиёт босқичлари. Италияда уйғониш адабиёти. Данте – ўрта асрларнинг охириги ва Уйғониш даврининг илк шоири. Петрарка лирикаси. Европа Уйғонишида прозанинг ўрни. Ж.Бакаччо ва Ф.Рабле асарлари.	6	2	2	2
8.	АНГЛИЯ ВА ИСПАНИЯДА УЙҒОНИШ ДАВРИ АДАБИЁТИ. Англия уйғониш адабиёти.. Шекспирнинг ўтмишдошлари. Шекспир ижоди. Шекспир – драматург. Шекспир ва жаҳон драматургияси. Испанияда уйғониш. Сервантес – испан уйғониши вакили. “Дон Кихот” уйғониш адабиёти намунаси сифатида.	4	2		2
9.	ХVII АСР ҒАРБИЙ ЕВРОПО АДАБИЁТИ. <u>Классицизм адабиёти.</u> Классицизм адабиётининг ўзига хослиги. Классицизм эстетикаси француз классицизми вакиллари. Англия ва Испанияда классицизм адабиёти. Классицизм адабиётининг аҳамияти. Барокко адабиёти.	4	2		2
10.	ХVIII АСР МАЪРИФАТЧИЛИК АДАБИЁТИ. Европа маърифатчилик адабиётининг ўзига хослиги. Маърифатчилик ва маърифатпарварликнинг фарқи. Ғарб ва Шарқ маърифатчилигининг муштарак ва фарқли жиҳатлари. Англия ва Францияда маърифатчилик. Олмон маърифатчилигининг ўзига хослиги. Гёте “Фауст”и маърифатчилик адабиётининг юкори чўкқиси сифатида.	6	2	2	2
11.	РОМАНИЗМ АДАБИЁТИ. Романтизмнинг назарий асослари ва эстетикаси. Немис адабиётида романтизм: ака-ука Гримм ва Гофмон ижоди. Инглиз романтизмида Байрон ва Шеллининг тутган ўрни. В.Гюго ва Ж.Санд – француз романтизмнинг вакиллари. Ф.Купернинг Америка романтизм адабиётида тутган ўрни. Романтизмнинг тарихий асарларда акс этиши. Жаҳон адабиётида романтизмнинг ўрни ва аҳамияти.	4	2	2	

12.	ТАНҚИДИЙ РЕАЛИЗМ АДАБИЁТИ. Реализм ва танқидий реализмнинг фаркли жиҳатлари. Адабиётда танқидий реализмнинг пайдо бўлиш омиллари. Бальзак, Флобер, Стендаль, П.Мериме асарларида реал воқеликка танқидий муносабатнинг ифодаланиши. Немис танқидий реализмнинг ўзига хослиги. Ҳ. Ҳейне ижодида романтизм ва танқидий реализмнинг уйғунлиги.	6	2	2	
13.	XX АСР РЕАЛИЗМ АДАБИЁТИ. Реализм эстетикаси. Жаҳон адабиётида реализмнинг тараққиёт босқичлари. Романтизм ва реализм орасидаги фарк. XIX аср реализми. XX аср реализмининг ўзига хослиги. Натурализм реализмнинг бир кўриниши сифатида. С. Моэм ва унинг ижоди. Хемингуэй реализми. Адабиётга янги ижтимоий ва сиёсий муаммоларнинг пайдо бўлиши.	6	2	2	2
14.	XX АСР МОДЕРНИЗМ АДАБИЁТИ. Модернистик адабиёт ва унинг пайдо бўлиш омиллари. Модернизм эстетикаси. Модернизм йўналишлари: экспрессионизм, дадаизм, кубизм, абстракционизм, сюрреализм... Модернизм ва адабий турлар. Модернистик адабиётга фрейдизм таълимотининг таъсири. Ж.Жейс модернизм асосчиси сифатида. Модернизм ва Кафка ижоди. Ж.П.Сартр ва экзистенциализм. Камю ва абсурд фалсафаси. Модернизм ва мифология. Модернизм ва XX аср Шарқ адабиёти.	6	4	2	2
15.	ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН. Замонавий жаҳон адабиёти ва глобаллашув. Замонавий адабиёт йўналишлари, турлари ва жанрлари. Оммавий ва элитар адабиёт. Замонавий фантастика ва унинг кўринишлари. Г.Г.Маркес ҳаёти ва ижоди. Маркес романлари. П. Коэло ижоди. Ҳозирги адабий жараённинг ўзига хослиги. Замонавий ўзбек адабиётида жаҳон адабиёти тажрибалари.	2		2	
	<u>Жами соатлар</u>	74	34	24	26

Мустақил таълим мавзулари

Мустақил таълимга оид мавзулар	Мустақил таълимга оид тавсиялар	Соат
Миф ва бадиий адабиёт	Мифнинг бадиий адабиётга таъсири масалаларини ўрганиш	6
Қадимги юнон драмаси.	Пайдо бўлиш омиллари ва тараққиёт босқичлари	4
Рим адабиётида тарихий прозанинг ўрни.	Плутарх ва Юлий Цезарь асарлари асосида	6
Рим риторикаси жаҳон адабий-назарий тафаккурининг манбаси сифатида.	Цицероннинг риторикага оид асарларини ўқиб, назарий таҳлил қилиш	4
Жаҳон адабиётида қаҳрамонлик эпосларининг муштарак жиҳатлари	“Рамояна”, “Илиада”, “Одиссея”, “Шохнома” ва “Алпомиш” асарлари мисолида	6
Уйғониш даври Шарқ ва Ғарб адабий алоқалари	Қиёсий адабиётшунослик нуқтаи назаридан ўрганиш	6
“Минг бир кеча” ва жаҳон қолипловчи ҳикоя усули.	Минг бир кечадаги қолипловчи ҳикоя усулининг Европа адабиётига таъсири	4

Л.Тостой ва Ф.Достоевский асарларида Шарқ кишиси образининг яратилиши	Л.Тостойнинг “Ҳожимурод” ва Ф.Достоевскийнинг “Ўлик уйдан мактублар” асарлари асосида	6
Жаҳон адабиётида шарқона мотивлар	И.В.Гёте, А.С.Пушкин ва Е.Есенин ижоди асосида	6
Э.Хемингуей ижодида инсон иродаси кучининг тасвирланиши	Ёзувчининг “Алвидо курол”, “Чол ва денгиз” асарлари асосида	4
XX аср насрида инсон онг ости оқимининг бадиий тадқиқ этилиши.	Ж.Жойс ва Ф.Кафка асарлари мисолида таҳлил қилиш.	8
Миф ва XX аср адабиёти	XX аср насрини мифологик нуқтаи назаридан таҳлил ва талқин этиш.	6
Жами		66

Дастурнинг инфор­мацион-методик таъминоти

Дастурдаги мавзуларни ўтишда таълимнинг замонавий методларидан кенг фойдаланиш, ўқув жараёнини янги педагогик технологиялар асосида ташкил этиш самарали натижа беради. Бу борада замонавий педагогик технологияларнинг «Муаммоли таълим» технологиясининг «Мунозарали дарс» методидан фойдаланиш назарда тутилади.

Ўзлаштириш назорати

ОН	ЯН	Жорий назорат			
		Амалий машғулотлар	Семинар машғулотлар	Дарслардаги иштироки ва фаоллиги	Жами
30	30	20	10	10	100

АДАБИЁТЛАР

1. Ислом Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч.-Т.: Маънавият, 2008.
2. Ислом Каримов. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор.-Т.: Ўзбекистон, 2009.
3. Ислом Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохатларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь.-Т.: Ўзбекистон, 2010.
4. Каримов И.А.Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008.
5. Каримов И. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. Т.: “Ўзбекистон”, 2009.
6. Алимухамедов А. Антик адабиёт тарихи. Т., «Ўқитувчи», 1975.
7. Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. (V-XVIII) «Ўқитувчи», 1979.
8. Азизов Қ., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. (XVIII-XX асрлар). Т., «Ўқитувчи» 1987.
9. Никитина В.Б. и др. Литература древнего востока. М., 1962.
10. Низамова М.Н., Мамадова М.Р. Литература Великобритании (вторая половина XX века). – Т.: «Университет», 2007.
11. Барисова И.Ф. Литература немецкоязычных стран (вторая половина XX века) – Т.: «Университет», 2003.
12. Каримов Шавкат. Немис адабиёти тарихи. – Т.: “МУМТОЗ СЎЗ”, 2010.

Кўшимча адабиётлар

1. Антик адабиётдан хрестоматия. Рим адабиёти. Ойбек. МАТ, XV том. – Т.: “Фан”, 1980.
2. Қуронов Д., Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танкидий тафаккури тарихи очерклари. – Т.: “Фан”, 2008.
3. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. Т., «Ўзбекистон», 1997.
4. Комилов Н. Тафаккур карвонари. Т., «Шарқ», 2011.
5. Маҳмудов М. Ҳайрат ва тафаккур. Т., Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.
6. Сулаймонова Ф. Шекспир Ўзбекистонда. Т., Фан, 1978.
7. Жалилов С. Бобир ва Юлий Цезарь. Т.: «Янги аср авлоди», 2001.
8. Қамбарова Д. Қуръон бахш этган илҳом (Пункин ижодида Қуръон оҳанглари). – Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2009.
9. Хўжаева Р.У. Янги давр араб адабиёти тарихи. (Ўқув қўлланма) I қисм. Т., 2004.
10. Акбарова М.Х. Янги давр араб адабиёти. (XIX-XX асрлар). Дарслик. – Т., 2009.
11. Саидов У. Европа маърифатчилиги ва миллий уйғониш. – Т.: “Академия”, 2004.
12. Саидов У. Шарқ ва Ғарб: маданиятлар туташган манзиллар. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2009.
13. Норматова Ш. Жаҳон адабиёти. – Т., “Маънавият”, 2008.
14. Дўстмухамедов Қ. «Нобель мукофотини олган адиблар», Т.: «Маънавият», 2002.
15. Адибларнинг Нобель маърузалари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа уйи, 2008..
16. Дўстмухаммад Х. ИЖОД – кўнгил мунавварлиги. – Т.: “МУМТОЗ СЎЗ”, 2011.
17. Б. Раҳмонов. Муқаддасдир шоир деган ном. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2008.
18. Жўраев Т. Онг оқими. Модерн. “Фарғона” нашриёти, 2009.
19. Жўрақулов У. Худудсиз жилва. – Т.: “Фан”, 2006.
20. История всемирной литературы. Т., 1-7. М., «Наука», 1983-1990.
21. Алексеев М.П. и др. История зарубежной литературы. (Средние века и возрождение) М., «Высшая школа», 1987.
22. История зарубежной литературы XX века. (1917-1945) М., «Высшая школа», 1980.
23. История немецкой литературы. М., «Высшая школа», 1975.
24. История английской литературы, М., «Высшая школа», 1975.
25. История американской литературы. В. 2-х частях. - М.: «Просвещение», 1971.
26. Ярхо В.Н. Античная драма. Технология. Мастерство. – М.: «Высшая школа», 1990.
27. Ярхо В.Н. Трагедия Софокла «Антигона». – М.: «Высшая школа», 1986.
28. Филиппов М.М. Очерки о западной литературе (XVIII -XIX в.в.) М., «Наука», 1985.
29. Рейзов Б.Г. Французский роман XIX века. – М., «Высшая школа», 1977.
30. Плавский З.И. Испанская литература XIX–XX веков. – М., «Высшая школа», 1982.
31. Затонский Д.В. Франц Кафка и проблемы модернизма. М., «Высшая школа», 1972.
32. Гус М. Модернизм без маски. – М., 1966.
33. Андреев. Л.Г. Марсель Пруст. – М.: «Высшая школа», 1968.
34. Седельник В.Д. ГЕРМАН ГЕССЕ и швейцарская литература. – М.: «Высшая школа», 1970.
35. Балашева Т. Французский роман 60-х годов. Традиции и новаторство. – М.: «Высшая школа», 1965
36. Песис Б. ОТ XIX К XX ВЕКУ. Традиция иноваторство во французской литературе. – М.: «Советский писатель», 1979.

Бадий адабиётлар

1. Панчатантра... – Т.: “Чўлпон”, 1993.

2. Рамаяна Т., 1978.
3. Гомер. Илиада. Т., 1988.
4. Эсхил. Занжирбанд Промотей. Т., 1978.
5. Қосимов А. СИРЛАР (Озод этилган Прометей) // Эй, қаро кўзим. – Т.: “ТАФАККУР”, 2011,105127-БЕТЛАР.
6. Софокл. Шоҳ Эдип. Т., 1979.
7. Эврипид. Медея. Т., 1985.
8. Фирдавсий А. Шоҳнома. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
9. Данте Алигъери. Илоций комедия. Т., 1975.
10. Шекспир Вильям. Сайланма. Уч жилдлик. – Т.: “Фан”, 2007.
11. Шекспир, Вильям. Сонетлар. Т., “Янги аср авлоди”, 2009.
12. Гёте И.В. Фауст. Т., 1974.
13. Гёте И.В. Ғарбу Шарқ девони. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010.
14. Гёте И. В. «Ёш Вертернинг изтироблари». – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.
15. Шиллер Ф. Макр ва муҳаббат. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
16. Лессинг Г. Э. Донишманд Натан. “ЖА”, 2004/4-5.
17. Дефо Д. Робинзон Крузонинг ҳаёти ва ажойиб саргузаштлари. – Т.: «Чўлпон», 1994.
18. Свифт Ж. Гулливернинг саёҳатлари. Т., 1985.
19. Вольтер. Задиг ёки тақдир. – Т.: “Ўзбекистон”, 1995
20. Байрон Ж.Г. Сайланма. Т., 1974.
21. Хейне Х. Германия. Қиш эртаги.
22. Хейне Х. Ёшлик изтироблари. Т., 1997.
23. Бальзак.О. Горио ота. Т., 1968.
24. Мериме П. Карл IX салтанатининг йилномаси. Т., 1978.
25. Стендаль. Қизил ва Қора. Т., 1986.
26. Флобер Г. Бовари хоним. Т., 1976.
27. Мопассан Г. Ҳаёт. Азизим. Новелалар. Т., 1987.
28. Золя Э. Ҳамал. Т., 1982.
29. Пушкин А.С. Евгений Онегин. – Т.: 1988.
30. Лермонтов М.Ю. Замонамиз қахрамони.
31. Толстой Л. Ҳожимурод. 5 томлик, 1-том, – Т., 1978.
32. Достоевский Ф. Жиноят ва жазо. – Т.: 1977.
33. Хемингуэй Э. Чол ва денгиз. Т., 1963.
34. Камю А. Бегона. Т., 1995.
35. Кафка Ф. Жараён. – Т., Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006.
36. Хессе Херман. Чўл бўриси. Т.: “Шарқ”, 2006.
37. Булгаков М. Уста ва Маргарита. – Т.: “Ёш гвардия”, 1987
38. Распутин В. Ёнғин. – Т.: “Ёш гвардия”, 1989.
39. Маркес Г.Г. Ошкора қотиллик қиссаси. Юз йил танҳоликда. Т., 1990.
40. Маркес Р.Р. Бузрукнинг кузи. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2008.
41. Моэм С. “Ой ва сариқ чақа”. ЖА, 2006, 1-2-сонлар.
42. Махфуз Н. Раққоса Родопис. – Т., Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2008.
43. Жойс Ж. Навқирон санъаткорнинг сийрати. “ЖА”, 2007/3-4.
44. Америка ҳикоялари. – Т.: SMI-ASIA, 2011.

Интернет маълумотлари

1. www.Lib.ru.
2. www.litera.ru.
3. www.Philologs.narod.ru.

Диссертациялар

1. Ёрматов И. Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси. Док. дисс. авт. -Т., 1994.
2. Хоанг Лиен. Психологической мастерство и своеобразие изображения пейзажа в творчестве Кавабата Ясунари. Автореф. канд. дисс.-Т., 2001.
3. Қосимов А. Типологик ўхшашликлар ва ўзаро таъсирнинг назарий муаммолари (А. де Сент-Экзюпери ва А.Камю ижоди мисолида). Докторлик дисс. авт.-Т., 2007.
4. Сайдазимова У.Т. “Хон Кил Дон хақида қисса” – Ўрта аср корейс насрининг намунаси. Номзодлик дисс. авт. – Т., 2011.

Тузувчи:

ф.ф.н.доц. Қ. Кўбаев

Кафедра мудири

ф.ф.н. Ф. Шарипов

Ёзма (оғзаки) ишларни баҳолаш мезонлари (оралиқ ва якуний назорат бўйича):

Аъло баҳоланади, қачон (86-100):

- вариант саволларининг барчасига атрофлича, аниқ ва тўғри жавоблар берилса (ёзилган бўлса);
- талаба берилган масалалар бўйича қўшимча маълумотлардан хабардор бўлса;
- қонун-қоидалар, назария ва тахминлар, тушунчалар ва тасаввурлар тўғри ва аниқ айтилса (ёзилган бўлса);
- баёнда илмий хатоликларга йўл қўйилмай, материал мазмунининг илмий ва мантиқийлиги сақланган (пухта ёзилган) бўлса;
- баёнда орфографик ва грамматик хатоликлар учрамаса.

Яхши баҳоланади, қачон (71-85):

- вариант саволига берилган (ёзилган) жавоблар тўғри, аммо фақатгина ўқув дастури талаблари доираси билан чекланиб қолган;
- жавобларда илмийлик бузилмаган;
- баён мазмунида мантиқ сақланган;

- қонун-қоидалар, назария ва тахминлар, тушунча ва тасаввурлар баёнида хатоликлар учрамаса;
- баёнда орфографик ва грамматик хатолар учрамаса;
- берилган саволларнинг (топшириқларнинг) биттасига тўлиқ жавоб (ёзилмаган бўлса) берилмаса.

Қониқарли баҳоланади, агар (55-70):

- саволларга тўлиқ жавоблар берилмаган (ёзилмаган) бўлса;
- вариант саволларига берилган (ёзилган) жавоблар юзаки: баъзи бир мантиқий кетма-кетлигига таъсир кўрсатмайдиган грамматик хатолар мавжуд;
- баёнда баъзи мантиқий чалкашликлар қайд этилса;
- қонун-қоида, назария ва тахминлар, тушунчалар ва тасаввурларда баъзи бир ноаниқликларга йўл қўйилган бўлса;
- баён орфографик ва грамматик томондан нотўғри бўлса.

Қониқарсиз баҳоланади, қачон (0-54):

- вариант саволларининг 1-3 га ёки умуман жавоб берилмаган (ёзилмаган) бўлса;
- вариант саволларига берилган (ёзилган) жавоблар нотўғри ёки аниқ берилмаган (ёзилмаган) бўлса;
- жавобларда ноаниқлик ва мантиқий чалкашликлар қайд этилса;
- баён матнида орфографик ва грамматик жиҳатидан хатолар кўп бўлса.

**ЎЗБЕК ФИЛОЛОГИЯСИ ФАКУЛЬТЕТИНИНГ 2-КУРС ТАЛАБАЛАРИ УЧУН
“ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАРИХИ” ФАНИДАН 2010-2011-ЎҚУВ ЙИЛИНИНГ
I СЕМЕСТРИ УЧУН РЕЙТИНГ НАЗОРАТИ МЕЗОНЛАРИ**

<i>Фан номи</i>	<i>Рейтинг баҳоси</i>	<i>Жорий назорат (семинар)</i>	<i>Оралик назорат</i>	<i>Яқуний назорат</i>
ЖАҲОН АДАБИЁТ И ТАРИХИ	ЖАМИ-100 балл “5”-86-100 балл “4”-71-85 балл “3”-56-70 балл	4 та x 10 балл= 40 балл 21 та семинар: Семинар баҳолари: ЖАМИ-40 балл “5”- 35-40 балл “4”- 29-34 балл “3” – 23-28 балл 1 та семинарнинг баҳоси: ЖАМИ-10 балл “5”- 8-10 балл “4”- 5-7 балл “3”- 2-4 балл	2 та x 15= 30 Балл 2 та ёзма иш ёки тест: Оралик назорат баҳолари: ЖАМИ-30 балл “5”-26-30 балл “4”-21-25 балл “3”16-20 балл 1 та ёзма иш ёки тест = 15 балл 1 та ёзма иш ёки тестнинг баҳоси: ЖАМИ-15 балл “5”-13-15 балл “4”-10-12 балл “3”-7-9 балл Оралик назорат 3 та саволдан иборат: 3x5=15 балл 1 саволнинг баҳоси: ЖАМИ-5 балл “5”- 4-5 балл “4”-2-3 балл “3”-1 балл	ЖАМИ 30 БАЛЛ 3 савол x 3=10 балл Яқуний назорат баҳоси: “5”- 26-30 балл “4”- 21-25 балл “3”- 16-20 балл 1 саволнинг баҳоси: ЖАМИ-10 балл “5”- 8-10 балл “4”- 5-7 балл “3”- 2-4 балл

Фан ўқитувчиси _____ ф.ф.н. доц. Қ. Кўбаев

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ САВОЛЛАРИ

1. Мифология нима? Мифологиянинг моҳияти ва аҳамияти нимадан иборат?
2. Юнон қаҳрамонлик эпоси билан гуркий халқлар яратган қаҳрамонлик эпослари ўртасидаги ўхшашликлар нималардан иборат?
3. Хомернинг дostonлари билан «Алпомиш» ўртасидаги ўхшашлик нимада кўринади?
4. Шоира Сапфо лирикасининг халқ кўшиқларига яқинлиги қандай изоҳланади?
5. Қадимги Юнонистонда драмапинг келиб чиқиши ва турлари.
6. Эсхилнинг трагедияларида мифологик образлар орқали даврнинг ижтимоий ҳодисалари қандай кўрсатилган?
7. Софокл трагедияларининг асл моҳияти нимадан иборат?
8. Юнон комедиясининг ўзига хос хусусиятлари ва Аристофан қандай мавзуларда асарлар яратди?
9. Элли даври поэзиясининг ривожлаинши ва буколикаларнинг пайдо бўлиши.
10. Рим адабиётининг пайдо бўлишида Юнон адабиётининг таъсири нимада кўринади?
11. Август асри адабиётининг ўзига хос хусусиятлари нимада?
12. Илк ўрта аерлар адабиётининг ривожланишида халқ ижодиётининг роли.
13. Қаҳрамонлик эпосининг халқчиллиги.
14. Рицарьлик романларида фантастика.
15. Фаблио ва шванклар.
16. Дангенинг «Илоҳий комедия» асарида реалистик ҳолатлар.
17. Боккаччопинг «Декамерон» асарининг Уйғониш даври адабиёти тарихидаги аҳамияти.
18. Шекспир комедиялари ва трагедиялариниш мавзуси.
19. Классицизмнинг асосий принциплари нима?
20. Барокко қандай оқим ва унинг вакиллари кимлар?
21. Лоне де Веганинг «Кўзибулоқ» асарининг конфликти нимада?
22. Мольернинг «характерлар комедияси» деб номланган асари қайси?
23. Лафонтен масалларидаги халқчиллик нимада'?
24. Маърифатчилик адабиётининг асосий хусусиятлари нималардан иборат?
25. Дефонинг асарларида халққа муносабати қандай?
26. Дефонинг педагогик қарашлари қандай?
27. Свифтнинг сатирик сифатида танилишига нима сабаб бўлган
28. Свифт ижодий мегоди.
29. Вольтернинг классицизм ва реализмга муносабати қандай?
30. Руссонинг педагогик қарашлари.
31. Шиллер асарларидаги исёнкорлик руҳи.
32. Гёте асарларининг халқчиллиги нимада кўринади?
33. «Фауст» асарининг фапсафий хусусиятлари нимада?
34. Романтизм оқимининг ўзига хос хусусиятлари нимадан иборат?
35. Байрон ижодида миллий озодлик кураши қандай ёритилган?
36. Байрон ижодида Шарқ мавзуси.
37. Гюго ижодида халқ образи.
38. Бальзак, ижодида шахе масаласи.
39. Мериме ва фольклор.
40. Диккенснинг сатирик асарларида хагсқ образи.
41. Хейне - озодлик учун курашувчи.
42. Золя ва натурализм
43. Золянинг «Ҳамал» романида меҳнат ва капитал ўртасидаги қарама-қаршилик нимадан иборат?

44. Мопассан ҳикояларида психологик таҳлилнинг чуқурлиги нималарда кўринади?
45. Хемингуэйнинг уруш, тинчлик инсон ҳақидаги тушунчаларининг ўзига хослиги нимадан иборат?
46. Шоу драматургиясида ижобий қаҳрамон масаласи қандай ёритилган?
47. Марк Твен ижодида ахлоқ тасвири.
48. Жек Лондон ҳикояларида табиат, жамият ва шахе масаласи қандай ёритилган?
49. Ромен Роллам ижодида миллий инқилобий мавзунинг очилиши. Модернистик адабиёт ва унинг пайдо бўлиш омиллари.
50. Модернизм эстетикаси.
51. Модернизм йўналишлари: экспессионизм, дадаизм, кубизм, абстракционизм, сюрреализм...
52. Модернизм ва адабий турлар.
53. Ж.Жейс модернизм асосчиси сифатида.
54. Модернизм ва Кафка ижоди.
55. Ж.П.Сартр ва экзистенциализм.
56. Камю ва абсурд фалсафаси.
57. Модернизм ва мифология.

«ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАРИХИ» ФАНИ БЎЙИЧА МАЪРУЗА МАТНЛАРИ

1. КИРИШ: “Жаҳон адабиёти тарихи” фанининг объекти, даврлари, мақсад ва вазифалари (2СОАТ)

- “Жаҳон адабиёти тарихи” фанининг объекти, географик ҳудуди ва даврий миқёси;
- Жаҳон адабиёти тарихининг даврлаштирилиши;
- Фанининг мақсад ва вазифалари
- Қадимги адабиётнинг жаҳон адабиётига таъсири.

Таянч сўз ва иборалар:

дунё адабиёти, илк даврдан ХХІ асргача, қадимги шарқ, антик, ўрта асрлар ва уйғониш даври, классицизм, романтизм, танқидий реализм, натурализм, модернизм, постмодернизм, давр ва оқимлар, адиблар, асарларда илгари сурилган ғоялар услублар.

2. ҚАДИМГИ ДУНЁ АДАБИЁТИ ВА МИФОЛОГИЯСИ. (4 СОАТ)

- Қадимги дунё адабиётининг географик ҳудуди.
- Қадимги Шарқ халқлари адабиёти.
- Шумер маданияти дунё маданиятининг илк ўчоғи сифатида.
- Шумер адабий ёдгорликлари ва кейинги жаҳон адабиёти.
- Қадимги Миср адабиёти.
- Қадимги ҳинд адабий намуналари – “Панчатантра” ва “Рамаяна”.
- Энг қадимги Шарқ ва юнон адабиёти орасидаги муштараклик.
- Юнон мифологияси.
- Шумер, Миср, Ҳинд ва Юнон мифлари орасидаги параллеллар.
- Миф ва бадиий адабиёт.
- Қадимги жамият - инсоният ривожланишининг алоҳида босқичи сифатида.

Миф ва афсоналар учун яхшилик билан ёмонлик, нур билан зулмат ўртасидаги кураш характерлидир. Кишилар яхшилик, бахт-саодат, қуёш нури ва иссиқликни ёмонлик, бахтсизлик, зулмат ва даҳшатли совуққа қарама-қарши кўйиб, бахт ўлкаси, бахтсизлик ўлкаси деган мифларни яратганлар. Табиатда улуғ ва фойдали кучлар - қуёш ва сув абадий бўлган ўлка ҳамда офат келтирувчи кучлар - зулмат ва кулфат абадий бўлган ўлка бор деб ҳисоблаганлар. Кўпчилик мифологик образлар мана шу икки ўлка ва улар ўртасидаги кураш фонида гавдаланади.

Луғатларда бу сўзлар қуйидагича изоҳланган: **миф** - маъбудлар, афсонавий қахрамонлар, дунёнинг яратилиши ва ер юзида ҳаётнинг пайдо бўлиши ҳақидаги қадимий халқ ривоятлари, афсона. **Мифология** - мифлар ҳақидаги фан; бирор халқнинг мифлари, афсоналари мажмуи. Биз бу таърифни бутунлай рад этмаган ҳолда, унга бир оз ўзгартириш киритиш тарафдоримиз. Аждодларимизнинг дунё тузилиши тўғрисидаги тушунчалари, табиат ва кишилик жамиятида содир бўлаётган барча ходисаларни тушунтиришга имтилишлари мифларда ўз аксини топган. Шу боис ҳам, мифлардаги худолар, маъбуд ва маъбудалар образларига аждодларимиз томонидан яратилган илк бадиий образлар сифатида қарашимиз керак деб ҳисоблаймиз. Улар бу образлар орқали адолат, ҳақиқат ва эзгулик каби фазилатларни улуғлаганлар. Кейинчалик худолар образи

жамиятдаги воқелик билаи уйғунлаштирилган, унга яқинлаштирилган. Бу эса худолар, маъбуд ва маъбудалар образларининг хаёлий эмаслигини маълум даражада тасдиқлайди. Яъни, мифлар шунчаки хаёл маҳсули, кишиларнинг табиат ҳодисалари олдидаги ўз ожизлигини тан олиш эмас, балки инсоний фазилатлар улуғланган, кишиларнинг орзулари ифодаланган, кишиларни ҳаётни ссвишга, ҳар қандай ишда ғолиб чиқишга йўлловчи ва инсоннинг куч-қудратини улуғловчи илк асарлардир.

Юнон мифлари ҳали юнонлар хат-саводни билмаган вақтларидаёқ яратила бошланган, асрлар давомида секин-аста тартибга келган, оғиздан-оғизга, наслдан-наслга ўтган ва ҳеч қачон алоҳида бир кигоб шаклида ёзилмаган. Мифларни биз қадимги юнон адибларидап Гесиод ва Ҳомерларнинг, юнон драматурглари Эсхил, Софокл, Еврипид ҳамда анча кейинроқ яшаган ёзувчиларнинг асарларида кўрамиз. Шунинг учун ҳам юнон мифларини ҳар хил манбалардан тўплаб, бир тизимга йиғишга тўғри келган.

Мифларда ҳикоя қилинишича, ерда даставпал даҳшаиш маҳлуқлар: девлар, оёқлари ўрнида баҳайбат илонлар биланглаб турган гигантлар, катталиги тоғдай юз-қўлликлар, пешонаси ўртасида биттагина чакчайгаи кўзи бор ваҳший киклоплар, Ер ва осмоннинг даҳшатли болалари - қудратли титанлар яшагаи. Юнонлар гигантлар ва титанлар образида табиатнинг ёвуз кучларини гавдалантирганлар. Мифларнинг ҳикоя қилишича, оқибат натижада табиатнинг бу ёвуз кучлари дунёда тартиб ўрнатган ва унга ҳукмронлик қилган Чакмоқ Чақар ва Булут Қувлар осмои шоҳи Зевс томонидан жиловланган ва бўйсундирилган. Титанлар ўрнига Зевс салтанати бунёдга келган.

Юнонлар худоларни одам шаклида тасаввур қилганлар, уларнинг бир-бирлари билан муносабати ҳам кишилар ўртасидаги муносабатга ўхшаган. Юнон худолари ўзаро жанжаллашган, ярашган, одамлар ҳаётига доимо аралашиб турган, урушларда иштирок этган. Ҳар бир худонинг ўзига яраша иши бўлган, оламда маълум «хўжалик»ни «бошқарган». Юнонлар ўз худоларига одамлар сингари табиат (характер) ва хулқ-атвор берганлар, худолар оддий одамлардан фақат ўлмаслиги билангина фарқ қилган.

Ҳар бир юнон кабиласининг ўз йўлбошчиси, ҳарбий бошлиғи, судьяси ва хўжайини бўлгани каби, юнонлар **Зевс**ни маъбудларнинг бошлиғи деб ҳисоблаганлар. Юнонларнинг эътиқодича, Зевснинг оиласи – ака-укалари, хотини ва болалари у билан биргаликда дунёга ҳукмронлик қилган. Зевснинг хотини **Гера** оила, никоҳ, уй-рўзғор ҳимоячиси ҳисобланган. Зевснинг акаси **Посейдон** денгизлар устидан ҳукмронлик қилган, укаси **Аид** (Гадес) эса ер ости ўликлар дунёсини бошқарган. Зевснинг синглиси **Деметра** деҳқончилик маъбудаси бўлиб, ҳосилни бошқариб турган. Зевснинг бош хотини Герадан ва бошқа маъбудалардан кўрган бир қанча фарзандлари иккинчи даражали маъбудалар каторига кирган. Герадан туғилган биринчи ўғли **Гефест** – оташ маъбуди, темирчилик ҳомийси; иккинчи ўғли **Арес** – қонли урушлар маъбуди; зулмат маъбудаси Латондан туғилган ўғли Аполлон – ёруғлик, санъат, шеърят ва мусиқа маъбуди, улуғ қоҳин ҳамда буюк чавандоз; унинг синглиси **Артемид**а – камар маъбудаси, ўрмонлар ва уларда яшовчи жониворлар маликаси, чарчашни билмайдиган Зевснинг миясидан бунёдга келган **Афина Паллада** – донолик маъбудаси, ҳунар ва билим, шаҳарлар ҳомийси; Олимп султонининг зебо кизи **Афродита** ва унинг ўғли **Эрот** – севги ва гўзаллик маъбудалари; паризод Майядан туғилган ўғли **Гермес** – маъбудалар жарчиси, мурдалар руҳини охиратга кузатиб борувчи, сайёҳ ва савдогарлар ҳомийси, бадантарбия ишларининг раҳнамоси.

Мифларнинг ҳикоя қилишича, бу худолар одамлар кўзидан доимий булутлар билан тўсилгаи Олимп тоғида истиқомат қилганлар, «худолар овқати» – оби-ҳаёт ва амброзия еб кун кечирганлар. Барча ишлар Зевс ҳузуридаги базмларда ҳал қилинган. Ердаги одамлар ўз касбларига кўра, худолардан бирига сажда қилганлар, уларга атаб эҳромлар қурганлар, хайр-эҳсон келтириб, қурбонлик қилганлар.

Мифларда кўрсатилишича, бу асосий худолардан ташқари бутун ер юзи табиат кучларини гавдалантирган маъбуд ва маъбудалар билан тўла бўлган. Дарё ва сойларда нимфа **Наядлар**, денгизда **Нереидлар**, ўрмонда эчки оёқли, бошида шоҳи бор – **Дриадлар**

ва *Сатиралар* яшаганлар; тоғларда нимфа *Эхо* яшаган. Осмонда *Гелиос* – куёш ҳукмронлик қилган, у нафасидан ўт чақновчи отлар қўшилган олтин аравасида ҳар куни дунёни айланиб чиққан; қип-қизил *Эос* – шафақ дунёга унинг чиқишидан дарак берган; тунлари осмонда *Селена* – ой ҳасрат чеккан. Шамоллар ҳам ҳар хил маъбудалар билан ифодаланган: даҳшатли шимолий шамол *Борей* бўлса, илиқ ва майин шамол *Зефир* бўлган. Кишилар ҳаётини учта такдир маъбудаси - *Мойралар* идора этган, улар киши ҳаётининг ипини туғилганидан то ўлгунча йигириб турганлар ва истаган пайтларида узиб юборишга кодир бўлганлар.

Зевс – маъбудлар маъбуди, Олимп тоғида жойлашган сарой тахтида ўтириб, ўз қўли остидаги салтанат – коинотни бошқаради. Шу жиҳатдан уни ўзбек мифологиясидаги эзгулик худоси Ахурамаздага ўхшатиш мумкин. Лекин унинг Ахурамаздадан фаркли томони шундаки, Зевснинг табиатида кескинлик ва қаттиққўллик ҳам учрайди. Буни Эсхилнинг «Занжирбаид Прометей» трагедиясида кўриш мумкин.

Маъбудаларни одам қиёфасида тасаввур этиш, ўз навбатида мифологияни ҳақиқий ҳаётга яқинлаштирди ва унинг образларига чинакам ҳаётийлик бағишлади. Юнон мифологиясининг бемисл бойлиги, образларининг нафислиги бутун инсоният тарихи давомида китобхоннинг диққатини ўзига жалб этиб келди, юнон адабиёти ва санъатига эса беҳад-беҳисоб порлоқ мавзулар ҳада қилди.

Юнонлар худолари тўғрисидаги мифлардан ташқари қаҳрамонлар тўғрисида ҳам мифлар яратганлар. Қадимги Юнонистон бир бугун давлат бўлган эмас, улар бир-бири билан тез-тез урушиб турадиган, баъзи-баъзида бирлашиб, умумий душманга қарши курашган майда шаҳар-давлатлардан ташкил топган, ҳар бир шаҳарнинг, ҳар бир вилоятнинг ўз қаҳрамони бўлган. Масалан, Афина қаҳрамони она-ватанини истилочилардан ҳимоя қилган ва баҳайбат *Минотавр буқасини* яккама-якка олишиб енган Тезей исмли йигит бўлган. Минотавр буқаси емиш учун Афина ўғил-қизларидан олиб турар экан. Фракия қаҳрамони машҳур қўшиқчи *Орфей* бўлган. Агривяларнинг қаҳрамони бир қарашда одамни тошга айлантириб қўювчи *Медузани* ўлдирган *Персей* бўлган.

Кейинчалик. Юнон қабиладари секин-аста бирлашиб, юнонлар ўзларини ягона халқ эллинлар деб билганидан сўнг *Геракл*ни бутун Юнонистоннинг қаҳрамони деб эътироф этишган. Турли Юнон шаҳарлари ва Мифлар яратилган. Геракл – халқ қарамони.

Геракл қаҳрамонликлари туркий халқлар яратган «Гершасп», «Эликбек» каби мифлардан кўра кўпроқ қаҳрамонлик эпослари ҳисобланган «Тўмарис» ва «Широқ» афсоналарига ўхшаб кетади. Бизга маълумки, Тўмарис ҳам, Широқ ҳам халқ қаҳрамони образлари бўлиб, улар тахминан эрампдан аввалги VI–V асрларда яшаб ўтган тарихий шахслардир. Гераклни эса биздан бир неча ўн асрлик олис масофа ажратиб туради.

Қадимги адабий ёдгорликлар сифатида *Ҳомер*нинг «Илиада» ва «Одиссея» дostonларини кўрсатиш мумкин. Ҳар икки дostonнинг мавзуси Троя афсоналаридан, яъни юнонлар билан трояликлар ўртасида бўлиб ўтган уруш ривоятларидан олинган. Ҳомер дostonларида акс эттирилган жамият тараққиётининг босқичлари.

«Илиада» достоин 15700 мисрадан иборат бўлиб, 24 бобга бўлинган. Асарнинг бош мавзуси – *Ахилл* ғазабини куйлаш. Ахилл – юнонлар баҳодир. Унинг баҳодирлиги дўсти Патрокл учун трояликларга қарши жангга кириб, троя баҳодир Гекторга қарши курашида кўринади. «Илиада» - жангнома бўлса, «Одиссея» - саёҳатномадир. «Одиссея» дostonида Троя урушининг бош қаҳрамонларидан бири, Итакия шоҳи *Одиссей*нинг саргузаштлари ҳикоя қилинади.

«Илиада» ва «Одиссея» қаҳрамонлари - ҳарбий демократия ва уруғчилик жамоасининг инқирозга юз тута бошлаган давридаги юнон қабилаларининг орзуларини ифодаловчи асарлардир.

Ҳомер ҳар қандай сеvimли шоирдек, аввало ҳар бир китобхоннинг шахсий эмоционал туйғуларига мурожаат қилади. Унинг қарашларида абадий ва азалий муаммоларгина эмас, кейинги барча замонларга тсгишли даъватлар ҳам сезилади.

Бизнингча, ҳар бир ҳозирги китобхон ҳам бу қадимий эпосларда даврнинг энг долзарб муаммоси - уруш ва тинчлик ҳақида ўзини ҳаяжонлантирувчи мулоҳаза ва ҳис-туйғуларни топади. Оврўпо халқлари адабиётларининг энг яхши намуналари эзгулик ва инсонгшрварлик ғоялари билан суғорилар экан, бунда қадим юнон эпосларининг таъсири йўқ деб бўлмайди. Жумладан, Ҳомер ҳатто ўзининг энг севимли қаҳрамони Ахиллнинг ҳам интиқом изтиробида эс-ҳушини йўқотиб ваҳшиёна қон тўкишини кечирмайди. У меҳмондўст кўшнисига хиёнат қилиб уруш бошланишига сабаб бўлган трояликларга ҳам инсоний бир шафқат тилайди, Ўз шаҳарларини, болаларини, ҳаётларини ҳимоя қилишга мажбур бўлган, ўз шахзадаси Париснинг касрига қолган трояликларга хайрихоҳлик билдиради. Бироқ оддий кишиларга бўлган бу хайрихоҳлик ҳеч бир жойда ёвузликни оқлаш, хиёнатни хаспўшлаш тусини олмайди. Ахлоқий позициянинг бундай мустаҳкамлиги, ҳаётбахшлиги, эзгулик ва ҳалолликка, жаҳоний уйғунлик ва мангу гўзалликка интилиш – бу дostonларнинг умрбоқийлигини таъмин этган.

Назаримизда, дostonларнинг барча халқлар, барча замонлар учун барҳаётлиги сабабларидан яна бири – шеърят даҳосининг қалам ва калом қудратидир.

Юнон адабиётидаги дидактик эпосининг энг биринчи намунаси **Гесиоднинг «Меҳнат ва қушлар»** поэмасидир. Асар инсон меҳнатининг улуғлиги, адолатнинг барқарорлиги ва меҳнат аҳлининг тирикчилиги йўлида учрайдиган турли масалалар ҳақидаги насихатлар шаклида ёзилгандир. Асарга кирган «Қирғий билан Булбул» масалида шоир замонидаги ижтимоий тешсизлик ифодапанган. Зўравонлик ҳукмрон бўлган замонда фақирлар учун ягона чора – меҳнат қилиш ва меҳнат орқали тирикчилик ўтказиш деган фикрни илгари суради.

Эрамизгача бўлган VII–VI асрларда юнон жамияти ва маданияти. Юнон ҳаётида рўй берган ижтимоий сиёсий ўзгаришлар натижаси ўлароқ адабий жанр сифатида лириканинг пайдо бўлиши.

Юнон тилидаги «**лирика**» чолғу асбоби «лира»дан олинган бўлиб, мусиқа билан айтилувчи шеър деган мазмунни билдиради. Ҳар бир лирик шоир ҳам, муаллиф ҳам бастакор бўлган. Кейинчалик лириканинг **ямб** ва **элегия** турлари адабий жанрга айланди. Шу билан бирга яқка шахс томонидан ижро этиладиган – монодик лирика ва хор лирикаси вужудга келди. Қалимги юнон шеърлятида қофия бўлган эмас, лекин оҳангдорликни белгиловчи вазн бўлган. Манбаларнинг берган маълумотида кўра юнон лирикаси бой ва ранг-баранг бўлган. Элегик лириканинг вазни ҳам, мазмуни ҳам эпик дostonларга яқин туради. Ямб – ҳазил-мутоибани, танкидий фикрларни ифода этувчи шеърлий асар.

Бизга маълум бўлган энг қадимги элегиянавис шоир – **Каллиндир**. Эиегияларида ватанни ҳимоя қилишга даъват этади. Бу мавзу шоир **Тиртей** ижодида давом эттирилиб, шеърлярида Спарта лашкарларини ватанни муҳофаза қилишга, душманга нисбатан шафқатсиз бўлишга чақиради. Шоирнинг таъбирича, жангчининг олий фазилати – ботирлик ва жасоратдир. Шу билан бирга қўрқоқлик, номардликни қаттиқ қоралайди. Тиртейнинг элегиялари бутун юнон оламида кенг тарқалган. Шоирнинг шеърляри жангга кетаётган лашкарларнинг жанговар кўшиғига, мактаб талабаларини ватанпарварлик руҳида тарбияловчи дарсликка айланган.

Архилох ижодида инсоннинг шахсий туйғулари ўз ифодасини топган. Унинг поэзиясида бошидан кечирган оғир ҳаёти, аламли муҳаббати тасвирланади. Архилох ижодида элегия ва ямблар яратган.

Бу даврда монодик, яъни яккахон лирика ҳам ривожланди. Шоир **Алкей** билан Санфолар бу лирика вакиллари дир. Алкей ижодида сиёсий мавзулар билан бирга аёллар латофатини тасвирловчи шеърляри ҳам мавжуд.

Шоира **Сапфо** поэзияси фақатгина шахсий кечинмалар, юрак ҳислари билан чегараланган, деярли якка-ягона мавзу – севги ва гўзалликдир.

Монодик лириканинг япа бир вакили шоир **Анакреонт**. Бу шоир ижодидаги асосий мавзу – ишк ва майдир. Анакреонтнинг ишқий ва зиёфат маросимларида айгиладиган

кўшиқлариинг ҳаётбахш оҳанги. Анакреонт ишқий шеърларидан ташқари мадҳия, элегия, эпиграммалар ҳам ёзган.

АДАБИЁТЛАР

1. **Никитина В.Б.** и др. Литература древнего востока. М., 1962.
2. **Тронский. И.М.** История античной литературы. – М., «Высшая школа», 1988.
3. **Алимухамедов А.** «Антик адабиёт тарихи», – Т.: «Ўқитувчи», 1975.
4. **Сулаймонова Ф.** «Шарқ ва Ғарб». - Т.: «Ўзбекистон», 1997.
5. **Кун Н. А.** «Қадимги юнон афсона ва ривоятлари». Самарқанд, “Зарафшон”, 2005.
6. **Эллада қахрамонлари.** – Т.: «Ёш гвардия», 1976 йил.
7. **Ҳомер.** Илиада. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988 йил.
8. **Ҳомер.** Одиссея. (Парча). “ЖА”, 2009/1.
9. **Панчатантра.** – Т.: “Чўлпон”, 1993.
10. **Рамаёна.** – Т.:, 1978.
11. **Конфуций.** Муҳокама ва баён. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2010 – 110 б.
12. **Эзоп масалалари.** – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2010 – 212 б.
13. **М. Маҳмудов.** Ҳомер олами. “ШЮ”, 2007/6.
14. **Илёсов Я.** Сўғдиёна. – Т.: «Шарқ», 1994 йил.

3. АТТИКА ДАВРИ ЮНОН АДАБИЁТИ (2 СОАТ)

- *Аттика даври юнон адабиёти.*
- *Драманинг пайдо бўлиши.*
- *Илк драматурглар: Эсхил, Софокл, Эврипид.*
- *Юнон театрининг ўзига хосликлари.*
- *Аристофан – комедиянавис.*
- *Антик давр юнон прозаси ва унинг йўналишлари.*
- *Тарихий, риторика, фалсафий проза бадиий адабиётга алоқадорлиги.*
- *Эллинизм даврида янги комедия.*
- *Александрия поэзияси ва унинг ўзига хосликлари.*
- *Юнон адабиётини жаҳон адабиётига таъсири.*

Эрампдан аввалги V аср юнон жамиятининг ижтимоий-сиёсий ва маданий жиҳатдан юкори босқичга чиққан даври бўлиб, Перикл давлатни бошқарган. Бу давр юнон тарихи воксаларга бой, турли жаоҳалар, жумладан, илму-фан, санъат ривожлантирилди. Ана шу ўзгаришлар муносабати билан муҳим сиёсий ва ахлоқий муаммолар адабиётда ўз ифодасини топди. Бу муаммолардап давлат билан фуқаро орасидаги масалаларни ҳал қилиш, халк, манфаатларини ҳимоя қилиш, инсонпарварлик эди. Худди шу масалапарни ҳал қилишда драматургия жанрини алоҳида кўрсатиш лозим.

Драма - ҳаракат маъносини ифодалаб, унинг келиб чиқишини халқнинг диний маросимлари билан боғлайдилар, Дионис маросимларидан (меҳнат ва маросим кўшиқлари) драманинг барча турлари - фожеа, комедия ва сатирлар драмаси юзага келган. Трагедия -«така кўшиқи» (Дионисии такага ўхшатганлар) Драманинг ҳамма тури диний маросимлардан келиб чиққанлиги сабабли ҳам қадимги юнонлар бунга эътиқод билан қараганлар. Юнон театрининг пайдо бўлиши ва унинг хусусиятлари. Юнон театрининг оммавийлиги ва халқчиллиги. Театр мусобақаларининг уюштирилиши.

Эсхил жаҳон адабиётида санъатлар гултожи - трагедиянинг отаси сифатида танилган. У милоддан аввалги 525-456 йилларда, юнон маданиятининг олтин даври - Перикл даврида яшади. Шоир замонасининг энг муҳим тарихий воқеаларида, айниқса, Юнон-Эрон урушларида, Марафон, Саламин, Платеядаги жангларда катнашди. Эсхил асарларидан маълум бўлишича, шоир демократик давлат тузуми тарафдори эди. Шоир ўз асарларида ижтимоий, фалсафий, сиёсий қарашларини унчалик яширмаган. Қадимги замон олимларининг гувоҳлик беришларича, Эсхилнинг 90 та драматик асари бўлиб, ундан бизгача 70 гаси етиб келган.

Эсхилнинг илк асарларидан бири «Илтижоғўйлар»да шоҳ Данайнинг 50 қизи ҳақидаги ривоятга мурожаат қилган. «**Форслар**»да Эрон-Юнон урушлари тасвирланиб, Кайхусравнинг золимлигини Юнонистоннинг эркин, демократик тузумига қарши кўяди. Асарда шоир Эрон билан сулҳ тарафдори сифатида кўринади.

Бизгача тўла етиб келган «Орестея» трилогияси Троя урушлар туркумига киради.

Эсхилнинг «**Занжирбанд Прометей**» трагедияси шоир ижодининг чўққиси ҳисобланади. Ҳақиқатан асар бадиий - ғоявий тераилиги, хур фикрларга, фалсафий мушоҳадаларга бойлиги, инсон рухий оламининг сирли қатламларини дадил кўрсатиши жиҳатидан жаҳон адабиёти хазинасининг мислсиз дурдонаси бўлиб қолган. Шоир Аскар Қосимов бу мангу обидани таржима қиларкан, асарнинг худди шу маънавий жиҳатларини сақдашга интилди.

Асарда Зевс томонидан жазога маҳкум қилинган Прометей даҳшатли қийноқларга магрур бардош бериб, келажакда Зевсдан голиб чиқишга интилади. Мана шу ишонч Прометейга чексиз куч-қудрат ато этади. Кавказ тоғларидаги қояга михланган Прометей инсонларга бил им, олов, ёруғлик келтиргани билан фахрланади ва азобларга мардона бардош беради. Маълумотларга кўра бу асар трилогия таркибига кирган. Асарнинг «**Озод**

этилган Прометей», «Прометей оловбардор» деб номланган бошқа қисмлари тўла етиб келмаган.

Асарда Прометей образи орқали инсон мағрурлиги, сабот ва матонати улуғланади. Прометей инсонларга инсонлик йўлини кўрсатгандиги билан фахрланади. Бу йўл инсонларга яхшилик қилишдан бошланади.

Эсхилнинг бадиий маҳорати. Юнон трагедиясининг шаклланишида Эсхилнинг тутган ўрни ва ижодининг бутун антик дунё адабиётига кўрсатган таъсири. Эсхил трагедиялари реализмининг ўзига хослиги ва чекланганлиги; мифологик образлар орқали даврнинг ижтимоий ҳодисаларини кўрсатиши. Эсхил трагедиялари шакл ва мазмунининг бирлиги, ғоясининг теранлиги, образлариниш буюклиги ва кескинлиги.

Софокл - талантли лашкарбоши Перикл ҳукмронлик қилган ёки Юнонистон тарихининг олтин асрида яшаб ижод этган шоирдир. 60 йиллик умрида 120 дан зиёд асар ёзган, драматик шоирлар мусобақасида 24 марта ғолиб бўлган. Шоҳона асарлари билан дунёни қойил қолдирганига қарамай, жуда камтар бўлган ва қайғу-аламларини, шодлигини халқ билан баҳам кўрган.

Софоклнинг *«Шоҳ Эдип»* асари Асқад Мухтор томонидан таржима қилинган. Трагедиянинг ғояси. Қаҳрамон тақдирида рўй берган ўзгаришлар орқали ёзувчи инсоннинг ҳақиқатга эришнш йўлларини кўрсатади. Эдипнинг кусурлари «Шоҳ Эдип»да Софокл ривоятга асосланган ва унинг охириги қисмини тасвирлаб, жуда катта ахлоқий, фалсафий, маънавий муаммоларни ўртага ташлайди. Асарда виждонли кишининг чексиз қийноқларга дучор бўлиши, шунга қарамай, инсон ўз виждонини охиригача сақлаб қолиши тараннум этилади.

Инсоннинг кадр-қиммати, мартабасининг ғоят ортиши, уйғониб келаётган инсоннинг қудрати, гўзаллиги, унинг ички ва ташқи дунёсини таърифлаш Софокл трагедияларининг асл моҳиятидир. Ниҳоят даражада мифологик афсоналардан муҳим воқеаларни ажрата билиш, уни ўз мақсадларига мослаштириб, ундан ҳаётнинг айнан ўзига ўхшаш драматик асарлар яратишга қодир бўлган Софоклнинг жаҳон трагедияси учун аҳамияти, трагедияда тақдир ва инсон иродаси эркинлиги масаласининг кўйилиши.

«Антигона» трагедияси Лай (Эдипнинг отаси) хонадонигадаги фожеаларнинг хотимасини тасвирлайди. Унда Антигона қисмати кўрсатилади. Асарда давлат ва шахс, давлат ва диий қонунлар масаласининг ечилиши. Софокл қаҳрамонларининг реалистик хусусиятлари, уларнинг бир-бирига қарама-қарши кўйилиши. Асарларнинг тили. «Шоҳ Эдип» ўзбек тилида.

Эврипид - қадимги юнон трагедиясининг учинчи вакили бўлиб, 92 асаридан 17 асари етиб келган. Агар аввалги икки буюк драматург ижодида улугворлик ва қаҳрамонлик қоялари кўрсатилган бўлса, Эврипид шу абадий ғояларнинг устига-устак, санъатдаги инсон тасвирини ҳаётдаги инсон тасвирига яқинлаштирди, тақдирнинг шафқатсиз зарбаларига бардош берувчи қаҳрамон қачбида мардлик, олижаноблик, самовий муҳаббат туйғулари билан бирга хар турли тубанликлар ва ёвузликлар ҳам яширинганлигини ҳаққоний кўрсатишга журъат этди. Инсон фоний дунёдаги ўткинчи орзу-ҳавасларни деб, амал, мартаба, молу давлатни деб жиркаич жиноятлардан қайтмаслигини фош эта билди. Агар «Электра» трагедиясида қаҳрамон аёл мутлак ёвуз сифатида олинса, *«Медея»*да гўзаллик ва донолик, муҳаббат ва садоқат тимсоли, бошига кетма-кет мусибат, бахтсизликлар ёғилган аёл сифатида кўрсатилади. Асарда Медея севган турмуш ўртоғи Ясоннинг унга нисбатан қилган хоинлигидан Медея хўраланиши, ғазаби тасвирланади. Медея шахсий бахтидан айрилганига бир қайғурса, юртда орият, лафз, инсоф, диёнат қолмаганига минг қайғуради.

Аммо дунёда виждон, инсоф қолмаяпти, деганча тақдирга тан бериб, ёвузларнинг айтганига итоат этиш мард инсонларга ярашмайди. Медея эса мураккаб инсонлар тоифасидан, Унинг дилидаги курашни охирига етказиш аҳди тилига кўчади. Медея ушбу еўзларни алам ва ғурур билан айтади:

Осмол тийра... Лекин бу билан ҳали ўйин тугамади...

Медеянинг қалбида ягона қасос ўти ҳукмрон. Лекин у чексиз ғазаб устида баъзилардай ақлини йўқотиб қўймайди. У бир ўзи тождорларга қарши курашга тайёр. Илгари у Ясон учун, севгиси учун қандай дадил курашган бўлса, энди Ясонга қарши, қасос учун шундай жасорат билан курашади. **Менинг азам ҳисобига ушбу дунёда ҳеч бир банда ишрат тўйин қура олмай,** - деганида Медеянинг ўз куч-қудратига чексиз ишончи сезилади.

Ясон - мураккаб образ. У кўрсатган қахрамонликлари билан танилган, лекин шоҳга яқин бўлиш учун ҳамма нарсдан кечишга қодир. Ясон янги никоҳ билан тахтга яқинлашув ниятида Медеяни турли ёлғон ваъдалар билан, ширин гаплар билан алдайди. Лекин асарда Медеянинг оқиллиги кўрсатилиб, Ясоннинг тили ва дили бошқа эканлигини уқтиради. Ўз севгиси учун Медеянинг Ясондан олган ўчи тасвирланади. «Медея» - хўрланган муҳаббат ва рашк трагедиясидир.

Комедия трагедияга нисбатан кейинроқ ривожланади, Трагедия Дионисга бағишланган кузги байрамлардан, комедия эса кўкламдаги шодиёналардан келиб чиққан ва адабий жанр ҳолига келган. Унинг эрамиздан аввалги V асрнинг иккинчи ярмига келиб сахнага қўйила бошлагани маълум.

Юнон комедияси қадимги, ўрта ва янги давр комедияларига бўлиниб, қадимги давр комедиясидан кейингиларига нисбатан кўпроқ етиб келган. Ўрта давр комедиясидан ҳеч нарса маълум эмас. Янги давр комедиясидан Менандр асарларидан парчаларгина бизгача етиб келган.

Қадимги Аттика комедияси ўзига хос хусусиятларга эга. Ундан Дионис кўклам байрамига хос бўлган сатира элементи, масхарабозликлар сақланган. Лекин булар жамият олдида турган ижтимоий масалалар билан боғланган. Асар номи хор кийимига қараб қўйилган.

Агар трагедия мазмуни мифдан олиниб, унда худолар иштирок этса, комедиянинг мазмуни худолар, қахрамонлар, мифологияга танқидий қарашдир. Қадимги Аттика комедиясининг вакили **Эпихарм** бўлиб, у комедияни драматик жанр ҳолига келтирган, унинг шакллаишида ниҳоятда хизмати катта.

Комедия сўзи юнонча **комослар қўшиғи** деган маънони билдиради. Комос деб эса, тўй-томошалардап кейин кўчаларда тўда-тўда бўлиб хурсандчилик қилиб юрувчи кишиларга айтилади. Комедия мусобақалари фақат 488-486 йиллардагина Дионис байрамларида ўтказила бошланди.

Аристофан қадимги комедиянинг ягона вакили бўлиб, тахминан 447-385 йилларда яшаган. У узлуксиз давом этган урушлар даврида яшаган; шу сабабли ҳам урушга қарши мавзуда «Ахарнликлар», «Тинчлик», «Лисистрата» комедиялари ёзилган. Уларда тинчлик мавзуси қўйилган. Маълумотларга кўра Аристофаннинг 44 комедияси бўлиб, бизгача 11 таси етиб келган: «Ахарнликлар», «Чавандозлар», «Қушлар», «Лисистрата», «Тинчлик», «Булутлар», «Арилар», «Хотинлар Фесмофорий байрамида», «Хотинлар Халк мажлисида», «Қурбақалар», «Бойлик» комедияларидир.

«**Булутлар**» комедияеида софистик оқим устидан кулади. Тарбиянинг янги бир усулини, унинг зарарли оқибатларини танқидий тасвирлаш комедиянинг ғоясини ташкил қилади.

«**Қурбақалар**» комедияси Афинанинг икки буюк трагик шоири Эврипид ва Софокл вафоти муносабати билан ёзилган. Асар санъат масаласига бағишланиб, адабий-танқидий асардир.

Аристофаннинг «**Лисистрата**» комедиясида тинчлик учун курашувчи Лисистрата, шаҳар аёллари иштирок этадилар. Ниҳоят, улар урушни тўхтатиб, иттифоқ ўрнатишга эришадилар.

«**Ахарнликлар**»да деҳқонлар образини яратса, «**Чавандозлар**»да Афинани бошқараётган кишиларни танқид қилади.

Аристофан ўткир танқиди, тилининг таъсирчанлиги ва услубининг гўзаллиги билан ўзидан кейинги давр адибларига ўрнак бўлди.

Бу даврда **настрий шакл** юнон адабиётининг етакчи туридир. Юнонлар тарихий, фалсафий ва ҳатто илмий асарларни ҳам прозага киритганлар. Назаримизда, қадимги юнонларнинг бундай асарлари бадиий прозага ўтиш йўлидаги бир довол эди. Юнонлар прозани тарихий, нотиклик санъати ва фалсафий турларга бўлганлар.

Тарихий прозанинг биринчи вакили - **Геродот** (тахминан 485-425 йиллар) бўлиб, Эрон-Юнон уруши воқеаларига бағишланган «Тарих» асарини яратган. Геродотнинг мақсади замонлар ўтиши билан иисонларнинг ишлари тарихда қолиши ва урушининг сабабларини кўрсатиш бўлган. Асарда уруш воқеаларини тасвирлашдан аввал шу халқлар ўтмишини тўла акс эттиради ва бу, албатта, Геродот асарини жаҳон тарихи даражасига олиб чиқади. Ўрта Осиё тарихини ўрганишда унинг асари тенгсиз. Айниқса, массагет кабилалари, «Тўмарис» қиссаси хусусидаги маълумотлар ҳам берилган.

Фукидид - тарихий прозанинг иккинчи вакили бўлиб 470-400 йиллар атрофида яшаган. У Пелопоннес уруши воқеаларининг гувоҳи сифатида шу реал ҳақиқатни тасвирловчи китоб ёзган.

Нотиклик санъати - риториканинг асл ватани Сицилия бўлиб, V аерда адабий жанр ҳолида софистлар яратганлар. Нотиклик санъатининг сиёсий нотиклик, суд нотиклиги ва тантанали нотиклик турлари бўлган. Лисийнинг суд нутқлари, Демосфенининг Македония подшоҳи Филиппга қарши, унинг ёвуз истилочилик ҳаракатларини фош қилувчи нутқлари билан машҳур. Бу нутқларида Демосфен ватандошларига мурожаат қилиб, юрт бахти, эл озодлиги учун бирлашишга чақиради.

Фалсафий прозада Платон, Аристотелларни кўриш мумкин. Аристотелнинг санъат ва адабиёт ҳақидаги фикрлари «Поэтика» асарида берилган. Унда эстетика муаммоларига, санъат ва адабиёт назарияларига оид масалалар муҳокама қилинади. Бу асар антик дунё адабиётининг қимматбаҳо хазинаси ҳисобланади.

Тарихдан маълумки, 336 йили македониялик Искандар Юнонистонни босиб олиб, Шарққа қарши юриш бошлаган. Юнонлар бир неча бор ўз мустақилликларини тиклашга уринганлар, лекин ҳар гал уринишлар бекор бўлиб, улар Македонияга қарам бўлиб қолганлар. Шундай бўлса-да, эллин халқининг фани, адабиёт ва санъати бошқа мамлакатларга таъсирини ўтказа бошлади. Шунинг учун ҳам юнон маданияти таъсирида бўлган давлатлар Искандар истилосидан то Рим ҳукмронлигигача бўлган давр - **эллинизм даври** деб юритилган. Эллинизм даври адабиётида **«янги» комедия** пайдо бўлди. Бу комедияда ҳам ишқ-муҳаббат, оилавий муносабат масалалари, умуминсоний масалалар ҳақидаги муаммолар кўтарилар эди. **Менандр** (тахминан 343-292) юздан ортиқ комедия ёзгани маълум. У комедияга фақат томошабинни кулдириб, вақтини чоғ қиладиган шунчаки бир масхарабозлик деб эмас, балки инсонни маънавий ва ахлоқий томондан тарбия қиладиган муҳим бир восита деб қарайди. Комедияларида қаҳрамоннинг ички дунёсига чуқурроқ кириш, уларнинг дарду аламларини, севинч ва шодликларини тўлароқ очиш - Менандрнинг асосий вазифаси эди. Худди шу фазилат уни замондош комедиянавислардан ажратиб турар эди. Менандр характерлар комедиясини яратган. Шоир баъзи ҳолларда қаҳрамонларини шу қадар фожиали тасвирлайдики, натижада бу трагедия тусини ҳам олади. Буни биз «Ҳакам суди», «Қирқилган соч» асарлари бош қаҳрамонлари ҳолатларида кўрамиз.

Эллинизм даврида лирик поэзия ҳам ривожланди. **Каллимах**, (тахминан 310-240) маълумотларга кўра, бу даврнинг жуда сермаҳсул шоири бўлган. Унинг **«Жадваллар»** библиографик қўлланмасида ўзидан олдин ўтган олим ва адиблар тўғрисида маълумот беради. Унинг бу асари адабиётшуносларда, илмий-тадқиқот ишларида амалий ва назарий манба бўлди. Каллимахнинг **«Сабаблар»** тўплами кичик қиссаларидан ташкил топиб, турли байрамлар ва удумларнинг келиб чиқиши, шаҳар ва ибодатхоналарнинг барпо этилиши ҳақидаги ривоятлардан иборат. Шоир ижодида маъбудлар шаънига ёзилган қўшиқлар - гимнлар ҳам бор. Унинг асарлари, бошқа шоирлардаги каби олимона ибораларга бой. Бундан шоирининг ўз ижодини бевосита юқори сарой аҳллари талабларига мослаштиргани кўринади.

Эллинизм даврида катта эпик дoston ёзишга мойиллик **Аполлоний** (тахминан 295-215) ижодида кўринади. Унинг «*Аргонавтика*» поэмасида қадимги жангномаларга мурожаат қилгани кўринади. Асарнинг асосий мавзуси инсон ҳиссиёти масаласидир. Асар антик афсона асосига қурилган - Медеянинг Ясонга муҳаббати тасвирланади. Бу мавзунини тасвирлашда Аполлоний муҳаббат туйғуларини психологик томондан таҳлил қилади.

Эллинизм даврида кичик ҳажмдаги поэтик асарлар **Феокрит** (300-250) ижодида кўринади. Ижодида табиат завқи, севги эҳтиросларини куйлаш, инсоннинг шахсий ҳаётига, айниқса, оддий кишиларнинг турмушига кўпроқ қизиқиш, шеърнинг нафис ва гўзал бўлишига интилиш ўз ифодасини топган. Унинг «*Идиллиялар*» тўплами (кўриниш, манзара маъносини беради)да «буколикалар», яъни чўнонлар ҳақидаги шеърлари бор. **Буколика** - юнон фольклорида учрайдиган жанрлардан бири. Феокрит буколикаларида чўпонлар ўртасидаги суҳбатлар, даҳанаки жанглар, севги нолалари ўз ифодасини топган.

Эллинизм даври юнон поэзиясининг ривожланган пайти, асосан, эрамиздан олдинги III асрнинг ўрталарига тўғри келади.

Эрамиздан олдинги II асрдан бошлаб Юнон давлати Рим империясига таслим бўлди. Турли зиддиятлар келиб чиқди, ахлоқий тушкунликнинг келиб чиқишидаги асосий омиллар юзага келди. Илм-фан жиддий ва чуқур тадқиқотчилик хусусиятини йўқотди. Ўтмиш адабиётга таҳсин кўзи билан қараш, шу адабиётнинг анъаналарини қайта тиклашга интилиш - даврнинг энг муҳим вазифаси бўлиб қолди.

Бу даврда юнон халқининг жаҳон адабиётига қўшган энг катта ҳиссаси роман жанридир. Шу вақтгача юнон бадий ижодида поэзия устунлик қилган бўлса, эндиликда яратилган романларнинг барчасида ишқий мавзу асосий ўринни эгаллайди. Юнон ишқий романларидан бири **Лонгнинг «Дафнис ва Хлоя»** бўлиб, икки ёшнинг оташин севгилари ҳақида гапирилади. Асар чўпонлар ҳаётига бағишланиб, қишлоқ ҳаётининг афзалликларини, деҳқон ва чўпонлар маънавиятининг устунлигини кўрсатиб, ўз қахрамонларидан ўрнак олишга даъват қилади. Юнонлар яратган роман жанри шундан кейинги дунё романчилиги таракқиётида жуда аҳамиятга катта.

1. **Алимуҳамедов А.** Антиқ адабиёт тарихи, – Т.: «Ўқитувчи», 1975.
2. **Сулаймонова Ф.** Шарқ ва Ғарб. – Т.: «Ўзбекистон», 1997.
3. **Тронский И.М.** История античной литературы. – М.: «Высшая школа», 1988.
4. **Ярхо В.Н.** Античная драма. Технология. Мастерство. – М.: «Высшая школа», 1990.
5. **Комилов Н.** Тафаккур карвонари. – Т.: «Маънавият», 2011.
6. **Махмудов М.** Ҳайрат ва тафаккур. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.
7. **Эсхил.** Занжирбанд Прометей. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
8. **Софокл.** Шоҳ Эдип. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.
9. **Еврипид.** “Медея” . – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.

4. РЕСПУБЛИКА ВА ИЧКИ УРУШЛАР ДАВРИ РИМ АДАБИЁТИ (2 СОАТ)

- *Дастлабки Рим шоирлари,*
- *Плавт ва Теренций комедиялари.*
- *Римда риторик прозаси. Цицерон ижоди.*
- *Рим адабиётини тарихий проза. Юлий Цезарь – тарихнавис.*
- *Лукреций – фалсафий проза ижодкори.*
- *Катулл поэзияси ва унинг ўзидан кейинги Рим шеърлигига таъсири.*

Рим адабиёти пайдо бўла бошлаган даврда Юнон халқи ўзининг мустақиллигини йўқотиб, адабиёт ва маданиятда инқирозга тушган эди. Рим адабиёти латин тилида яратилади Римликлар юнон адабиётини тақпидан миллий адабиётларини яратган бўлиб, бунда Ҳомер, Еврипид, Софокл, Демосфен кабиларнинг хизмати катта. Ҳар икки мамлакат ҳар хил тарихий шароитда ривожланган. Римликлар юнонлар маънавий меросини ўзларининг миллий эҳтиёжларига, гоъвий талабларига, тарихий шароитларига

мослаштириб қабул қилганлар ва тараққий эттирганлар. Рим адабиёти кейинчалик Оврўпо адабиётига катта таъсир қилган. Римда юнонлар кириб келгунга қадар ҳам ўз миллий адабиётлари бўлган. У халқ оғзаки ижодиёти намуналари дир. Улардан бизгача жуда кам етиб келган.

Ливий Андроник (284-204) биринчи рим шоири бўлиб, у Ҳомернинг «Одиссея» достонини эркин таржима қилган ва бу асар мактабларда асосий ўқув дарслиги бўлган.

Гней Невий (270-200) ижодида драматак асарлар - трагедия ва комедия асосий ўринни эгаллайди. У асарларига мавзуни юнонлардан, шунингдек, ўз ватани ҳаётидан олган. Унинг комедияларида ўткир сиёсий сатира, Рим халқи ҳаёти тасвирланади. «**Пун уруши**» достони Карфаген урушига бағишланиб, реал воқеалар мифологик афсоналар билан бирга берилади. Асарда адибнинг Ҳомер достонларига тақлиди сезилиб туради.

Плавт Тит Макк (тахмиан 250-184) Римда комедия жанрига асос солган бўлиб, театр ишларига яқин бўлган. Плавт юнон комедиясини Римга мослаштирган, Рим ҳаётининг турли соҳаларига хос миллий ҳолатларни асар руҳига сингдириб юборган. Бу Плавт ижодининг асосий йўналишидир. У юнон шоирлари асарларини танлар экан, уларнинг Рим ҳаётига ўхшашига, замона билан ҳамоҳанглигига диққат қилади; шулар орқали ўз халқи муаммоларини кўтариб чиқади. У ҳам *контаминация* усулидан фойдаланади, яъни мазмун жиҳатдан бир-бирига яқин бўлган иккита асарни бирлаштириб юборади, асарга қизиқ иборалар, турли ҳодисаларни киритиб юборади. Комедияларида муҳим масалаларни кўтариб, томошабинга етказиш ниятида улар билаи оддий тилда гаплашади. Асарларида халқ оғзаки ижодидан унумли фойдаланади, қаҳрамонлари нутқида қочириклар, ҳазил-мутойиба, сўз ўйинлари кўплаб учрайди. Унинг «**Мақтанчоқ жангчи**» комедиясининг асосий воқеаси асарнинг асосий қаҳрамони Пиргополиникнинг - хотинбознинг ишқий саргузаштларига бағишланган бўлса, «**Хумча**» асари эса ўша давр Рим жамияти учун муҳим бўлган масала - бойликнинг инсон хулқини бузадиган ярамас таъсирини кўрсатишдан иборат.

«Хумча» комедиясини хасисликни таърифловчи асар деймиз. Чиндан ҳам асарнинг бош қаҳрамони Эвклион қиёфасида шундай кишилар хусусида фикр юритилади: у ҳатто мўридан чиқиб кетаётган тутунни, ювинадиган сувни ҳам қизганади. Лекин унинг «хасис»лиги бечора камбағалнинг беҳосдан қўлга киритган давлат олдида саросимага тушиб қолишидир.

Кейинчалик XVIII аср француз адиби Мольер ҳам бундан таъсирланиб, ўзининг «Хасис» комедиясини яратган.

Плавт комедияларида асосан диққатини куллар образини яратишга қаратган. Кулларни самимийлик билан турли қиёфаларда кўрсатган. Унинг куллари эпчил, уддабуро, серзавқ, айёр ва ишбилармон, доно кишилардир. Хуллас, Плавт комедияларидаги жамики кулгили ҳолатларнинг ижодкори кулдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. **Алимухамедов А.** Антик адабиёт тарихи. – Т.: «Ўқитувчи», 1975.
2. **Рим адабиёти бўйича хрестоматия.** (Ойбек таҳ. ост.). – Т.: 1940.
3. **Сенека.** Мактублар. “ЖА”, 2005/11.

4. АВГУСТ ВА ИМПЕРИЯ ДАВРИ РИМ АДАБИЁТИ (2 СОАТ)

- *Рим адабиётининг олтин даври.*
- *Рим поэзиясининг ўзига хосликлари.*
- *Вергилий ижоди. “Энеида” достонида анъана ва новаторлик.*
- *Гораций ижоди: “Эдоплар”, “Сатиралар” ва “Номалар”.*
- *Рим элигияси ва Овидай асарлари.*
- *Рим адабиётининг сўнгги даври.*
- *Рим адабиётининг Европа адабиётига таъсири.*

Даврнинг ижтимоий ва маданий аҳволи. Рим тарихининг янги даври, яъни давлат тепасига Октавиан Август келгач, маданият ва санъат ишлари анча ривожлана бошлади. Бу ишларда Октавиан Августга кейинчалик номи санъат ва адабиёт ҳомийси тисмолига айланиб кетган Меценат кўмак берди. Адабий тўғарак ташкил қилиниб, унга Вергилий, Горацийлар жалб қилинди. Ижод маркази ҳисобланган бу тўғарак янги Рим адабиётининг шаклланишида катта роль ўйнади. Август даврида рим поэзияси ривожланган бўлиб, тарихда Рим адабиётининг «олтин даври» номи билан қолган.

Вергилий - Рим адабиётида етакчи шоир бўлиб, ўз асарларида Август салтанатини куйловчи, унинг ишларини мактовчи сарой шоири даражасига кўтарилган. Унинг «Буколикалар», «Георгикалар» шърий тўпламлари ва «Энеида» достони мавжуд.

«**Буколикалар**»ида табиат кўйида меҳнат қилган чўпонларнинг меҳр-муҳаббатлари, кундалик ташвишлари тасвирланади. Шоир диққат марказида деҳқончиликнинг бошқа касблардан устунлиги, оддий қишлоқ ҳаётининг гўзалликларини тасвирлаш туради. Унинг «Буколикалар»ида эллинизм даври шоири Феокрит таъсири сезиларли даражада.

Деҳқончилик ҳақида ёзилган «**Георгикалар**»ида юнон шоири Гесиоднинг «Меҳнат ва кунлар» асарининг таъсири бор. Лекин Гесиод асарида деҳқонларнинг кулфатли ва машаққатли ҳаётларини, золимлар зулмидан азият чекканлари реалистик тарзда тасвирласа, Вергилий эса қишлоқ ҳаётини афсонавий тасвирлаб, деҳқонларни роҳатда умрларини ўтказувчилар сифатида кўрсатади.

«**Энеида**» достони шоҳ Энейнинг Троя уруши тугагач, Италияга етиб боргунча бошидан кечирган воқеалар асосида яратилган. Рим давлатининг улуғлигини мадҳ этиш - достоннинг ғоясини ташкил қилади. Ижолкор Римнинг оламшумул бурчларини адо эта оладиган бирдан-бир улуғ зот - Август эканини эътироф этади.

Вергилий юнон илму фапи, санъатига хурматини сақлагани ҳолда, рим маданияти, адабиёти олдида катта мақсадлар борлигини уқтиради. Бу - юрт тинчлиги, халқларнинг осойишталигидир. Шу осойишталик Август туфайли рўёбга чиқаётгандек туюлади. «Энеида» достонини ёзишда Вергилий билан Ҳомер ўртасидаги ўхшашлик. Вергилий достонини ёзар экан, унинг олдидаги асосий мақсад - узок ўтмишдаги Рим кишиси жамияти учун гўё азиз бўлган ижтимоий ва шахсий ахлоқ тушунчаларини тиклашдан иборат эди. Бу мақсад Августнинг ҳам муддаоси бўлган.

Вергилий билан Ҳомер достонларини таққослайдиган бўлсак, улар ўртасида маъбудларни таъвирлашда, қаҳрамонларнинг образларини чизишда, асар воқеаларини таърифлашда катта фарқ бор.

Вергилий достонининг энг муҳим хусусиятларидан бири - драматик ҳолатлар тасвирини беришидир. Вергилий асарлари унинг ҳаётлигидаёқ шухрат қозонди, асарларининг кейинги давлар учун аҳамияти жуда катта.

Гораций ҳам Август даври шоири бўлиб, Меценат тўғарагининг аъзоси сифатида ижодини бошлаган, император салтанатига хайрихоҳ бўлган. Ижодида бир қанча тўпламлар яратгани маълум. Жумладан, «**Эподлар**» шеърий тўплами замонасидаги сиёсий, ижтимоий ва ҳаётий масалаларга бағишланган. Айниқса, Горацийни уруш ва тинчлик, Рим давлатининг истиқболи масалалари қизиқтирган. Унинг шеърларида уруш қаҳр-ғазаб билан танқид қилинади. Лекин тузум адабиётда кескин танқидий мавзуларнинг ривожига йўл бериши, шу сабабли ҳам Гораций ўзининг ҳажвий маҳоратидан кенг фойдалана олмас эди. Унинг ижоди ахлоқий ва маиший масалаларни ёритиш билан чекланиб қолган.

«**Сатиралар**» номи билан яратилган иккита тўпламда ҳам ҳар хил ҳаётий ва ахлоқий масалалар суҳбат тарзида берилган. Ижтимоий курашлардан ҳориган халқни эндиликда хусусий ҳаёт, шахсий бахт муаммолари қизиқтира бошлайди. Худди шу масала эндиликда адабиётнинг бош мавзуси бўлиб қолади. Бу муаммоларни Гораций бошқа адибларга нисбатан ўз ижодида тўлароқ ифодалаган. Унинг сатиралари танқид эмас, кундалик ҳаёт ташвишлари - очкўзлик, ярамас нуқсоилар хусусидаги панд-насихатлардир. Кишиларни тўғри йўлга солиб, чинакам ҳаётга чақириш - Гораций

шеърларининг асосини ташкил қилади. Шоир сатираларининг мавзуси хилма-хил бўлиб, ахлоқ ва фалсафий масалаларни ҳам учратамиз.

«**Қасидалар**» тўпламида Гораций юнон шоирларига эргашади. Мазмун ва жанр жиҳатидан бу тўплам хилма-хил бўлиб, ички урушлар масалалари, Августнинг ахлоқ ва одоб соҳасидаги сиёсати масалаларидан иборатдир. Тўпланда асосан шод-хуррамликни, ёр-дўстликни, май ва ишқ-муҳаббатни тарғиб қилган.

«**Номалар**» тўпламида аввалгилари каби ахлоқий ва маиший масалалар билан бирга Горацийнинг шахсий ҳаёти, фикр ва туйғулари, кайфияти батафсил берилган. Адабиёт тарихи, унинг назарий масалалари «Номалар»ида асосий ўринни эгаллайди. Гораций ижодининг кейинги даврлар учун аҳамияти бениҳоя каттадир.

Август даврининг сўнгги шоири **Овидий** эса «**Ишқий элегиялар**» тўплами билан ўз ижодини бошлаган ижодкор ҳисобланади. Бу тўпланда кирган шеърлари шоирнинг Коринна исмли маъшуқасига бағишланган.

Овидийнинг «**Қаҳрамон аёллар**» асарида муҳаббат масалалари шоир тилидан баён қилинса, «**Мактублар**»да ҳар хил сабаблар билан севган кишиларидан айрилиб қолган мифологик аёллар номидан ҳикоя қилинади. Шоирнинг ишқий мавзудаги поэмаси - «**Севги санъати**»да Августнинг ахлоқ бобидаги тадбирлари танқид қилган.

«**Метаморфозалар**» Овидий ижодининг гултожи ҳисобланади. Метаморфоза - турланиш. Достон афсонавий турланишлар - париларнинг, маъбудаларнинг, одамларнинг жониворларга, ўсимликларга, тош ва тоғларга айланиб қолишлари ҳақидага ривоятлардан иборат. Шунингдек, «Метаморфозалар» асарида севги мавзуси ҳам бўлиб, муҳаббат йўлида инсоннинг бошидан кечирган ноҳақликлар, мусибатлар, ҳатто фожеалар ҳам тасвирланади.

«Метаморфозалар»нинг баъзи қисмлари Римнинг афсонавий ўтмиши ҳақида бўлиб, унда Эней саргузаштлари билан алоқадор бир қанча турланишлардан сўнг Римнинг улуғ давлат эканини, бунда Август билан Юлий Цезарь хизмати катталигини уқтиради. Асарни ёзишдаги шоирнинг асосий мақсади - Рим ҳаётини кенг маънода акс эттириш бўлган. Бу асар антик даврнинг беқиёс ёдгорлигидир.

АДАБИЁТЛАР

1. **Алимуҳамедов А.** Антиқ адабиёт тарихи. – Т.: «Ўқитувчи», 1975.
2. **Антиқ адабиётдан хрестоматия.** Рим адабиёти // Ойбек. МАТ, XV том. – Т.: “Фан”, 1980.
3. **Жалилов С.** Бобир ва Юлий Цезарь. – Т.: «Янги аср авлоди», 2001.

5. ИЛҚ ЎРТА АСРЛАР АДАБИЁТИ (2 СОАТ)

- *Шарқ ва Ғарб қаҳрамонлик эпосларининг муштарак жиҳатлари.*
- *Дунё адабиётида янги миллий адабиётлар.*
- *Француз, испан, олмон, қаҳрамонлик эпослари.*
- *Рицар-куртуаз адабиёти.*
- *Рицарлик адабиётини ўзига хосликлари ва шакллари.*
- *Илқ ўрта асрлар шаҳар адабиёти ва унинг жанрлари*

Ўрта асрлар адабиётининг ривожланиш жараёнидаги уч омил: 1) халқ ижоди; 2) антиқ маданият; 3) насронийлик. Бунда айниқса халқ поэзияси анъаналарининг роли каттадир. Энг қадимги поэзия намуналари меҳнат кўшиқлари бўлса, ўрта асрларга келиб, кўшиқ урф-одат доирасидан чиқиб, мустақил адабий жанр сифатида шаклланади. Черков узоқ вақт халқни жаҳолатда сақлаб келса-да, лекин у барибир кишиларнинг реал ҳаёт завқ-шавқига бўлган иштиёқини бўға олмади.

Ўрта асрлар адабиётининг ривожланишига катта таъсир этган омиллардан яна бири антиқ маданиятдир. Ўрта асрлар рицарь поэзиясида Рим шоири Овидий тилга олинади.

Македониялик Искандар ҳақидаги эртақлар, Вергилийнинг «Энеида» поэмаси каби асарлардаи ўрганиш, фойдаланиш асосида дастлабки рицарь роман ва киссалари вужудга келади.

Қаҳрамонлик эпослари хусусида муҳокама юригилганда Ғарб ва Шарқ халқлари ижоди ўртасида баъзи бир яқинлик ва ўхшаш сюжетлар мавжудлиги ўша давр халқларининг маълум бир тараққиёт босқичида яшаб, келажак ҳақидаги орзуларининг муштараклиги билан изоҳланади.

Француз қаҳрамонлик эпоси француз поэзиясининг илк намуналари меҳнат, жанговар юриш, маиший ҳаёт масалаларига бағишланган кўшиқлар шаклида пайдо бўлган. Халқ ҳаётининг алоҳида воқеаларини гавдалантирган бундай кўшиқлардан эпик достонлар яратилган. Бундай достонларда халқ ҳаёти, орзу-умидлари ифодаланган. Эпик поэзиянинг ижобий қаҳрамонлари мард, жасур ва соғлом, саҳий, мазлумларга ёрдам бериш ва ватан учун жонини фидо қилишга тайёр турган кишилар қилиб кўрсатилган. Француз қаҳрамонлик эпоси **«Роланд ҳақида кўшиқ»** 4002 мисрадан иборат бўлиб, унда Франция ягона бир давлат сифатида қадрланади, унинг императори Карл ва юрт учун жон фидо қилган Роланд улуғланади.

Испан халқининг қаҳрамонлик эпоси **«Сид ҳақида кўшиқ»** эса ўрта асрлардаги Ғарбий Оврўпо қаҳрамонлик эпосидан фарқ қилади, яъни испан қаҳрамонлик эпосида хушчақчақлик устун туради.

«Нибелунглар ҳақида кўшиқ» немис қаҳрамонлик эпоси маҳсули бўлиб, қадимги эртақнинг бир туридир. Унда реализм ва халқчиллик элементлари бўлиб, ижобий образлар тасвири ва талқинида кўринади.

«Нибелунглар ҳақида кўшиқ» билан ўзбек халқининг қаҳрамонлик эпоси «Алпомиш» ўртасидаги ўхшашликлар ҳар икки асар қаҳрамонларининг хулқида, шиддаткорлигида, қудратида кўринади. Алпомишнинг «ўтда куймаслиги»га немис паҳлавони Зикфрид ўхшаса, Барчин билан Брюнхильдалар ўз ошиқлари олдида шарт кўйишлари билан ўхшаш. Лекин ҳар икки асар қаҳрамонларининг тақдири ўхшамайди. Агар Барчиннинг шартларини бажариб Алпомиш унга эришган бўлса, немис паҳлавони фожеали ҳалок бўлади.

XII-XIII асрларга келиб салб юришлари, шаҳарлар мавқеининг ўсиши даврида рицарлик маданияти ривожланди. **Рицарь адабиёти** ўрта асрларда Францияда пайдо бўлган ва Ғарбий Оврўпонинг бошқа мамлакатларида шаклланаётган рицарь адабиёти учун намуна хизматини ўтайди.

Рицарьлар поэзияси трубадурлар (ижод этмоқ маъносини билдиради) ва немисларнинг миннезанг (севги кўшиғи маъносида)лар пайдо бўлди. Трубадурлар лирикасининг асосий хусусиятларидан бири унда турмуш, ҳаёт қувончларини акс эттириш бўлса, миннезанглар ижодида эса трубадурларга яқинлик бор, лекин уларнинг ўзига хос хусусияти - ахлоқий масалалар асосий ўринни эгаллайди.

Рицарлик лирикасида куйланган сеvgи, турмуш қувончлари рицарь романларида ҳам асосий мавзудир. Уларда қаҳрамонлар психологиясига алоҳида урғу берилади. Рицарь романи ҳам дастлаб Францияда, кейинчапик бошқа мамлакатларда пайдо бўлади. Рицарь романлари ичида **«Тристан ва Изольда»** алоҳида ажралиб туради. Бу асар XII асрларда кўп адиблар томонидан ишланган, лекин бизгача парчалар етиб келгап. Унда инсоний муҳаббат ва дунёвий ҳодисалар тасвирлаиб, муҳаббат инсоннинг табиий ҳис-туйғулари натижаси сифатида кўрсатилади.

XIII асрга келиб ривожланиб бораётган шаҳар табақасининг орзуларини ифодаловчи янги адабиёт - **шаҳар адабиёти** пайдо бўлди. Унда оддий турмуш манзаралари акс этган, меҳнаткаш омманинг манфаати ҳимоя қилинган, кундалик ҳаётдаги ёқимсиз ҳолатлар танқид қилинган.

Бу адабиётнинг кенг тарқалган жанри **фаблио** - кичик реалистик ҳикоядир. Уларда ҳажв турлича: баъзиларида кулги, бошқаларида танқид асосий ўринни эгаллайди. Кўп ҳолларда оддий деҳқон ёки шаҳар кишининг донолиги хусусида гапирилади. Бундай

фаблиолар ўзбек халқ эртақларига ўхшаб кетади. Масалан, «Золим подшо», «Бўри билан тулки» каби. Бу ўхшашлик халқнинг ижтимоий манфаатлари ва турмуш шароитларидаги яқинликдан келиб чиққан.

Германияда фаблиолар таъсирида **шванклар** - замонавий ҳажвий руҳдаги реалистик ҳикоялар вужудга келди. «Тулки ҳақида роман»да меҳнаткаш омма манфаатларини ҳимоя қилиш, халқ донолигини кўрсатиш асосий мақсад эди.

АДАБИЁТЛАР

1. **Қаюмов О.** Чет эл адабиёти. – Т.: «Ўқитувчи», 1979.
2. **Комилов Н.** Тафаккур қарвонари. Т., «Шарқ», 2011.
3. **Норматова Ш.** Жаҳон адабиёти. – Т., «Маънавият», 2008.
4. **Гютер де Бройн.** Тристан ва Изолда. – Т.: «Ўзбекистон», 1994.
5. **Зарубежная литература средних веков.** Сост.Б. И. Пуришев. – М.: «Просвещение», 1975.
6. **Фирдавсий А.** Шоҳнома. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.

7. ИТАЛИЯ ВА ФРАНЦИЯДА УЙҒОНИШ ДАВРИ АДАБИЁТИ. (2 СОАТ)

- *Жаҳон адабиётида уйғониш масаласи.*
- *Уйғониш адабиётининг ўзига хосликлари.*
- *Шарқ уйғониши ва унинг дунё маданиятига таъсири.*
- *Италия уйғониши ва унинг омиллари.*
- *Уйғониш даври француз адабиёти.*

Даврнинг муҳим хусусиятлари инсон шахсини улуғлаш, табиат ва жамиятни инсон манфаатларига бўйсундириш бўлган.

Уйғониш даврининг яна бир хусусияти антик маданиятга муносабат масаласидир, улардан ўргандилар, ўтмиш меросга қизиқдилар. Ўрта асрлар халқ поэзияси ва антик адабиёт анъаналари бу даврнинг турли ёдгорликларига таъсир қилган. Бу даврнинг йирик гуманистлари антик давр манбаларидан тенглик ва адолат учун кураш ғояларини оладилар.

Уйғониш даври адабиётида антикликка мурожаат қилиб, воқеаларни ўша ҳолича эмас, балки реал образларни фантастик бўёқларда тасвирлайдилар. Халқ оғзаки ижодиёти, ҳажвиядан самарали фойдаланиш Уйғониш даври адибларининг ижодига катта ёрдам берган. Хусусан, Шекспир ижодида, унинг фожеаларида айрим персонажлар қиёфасида оддий халқнинг аянчли ҳаёти тасвирланади.

Оврўпо Уйғониш даврининг илк ватани. Уйғонишнинг дастлабки белгилари Данте ижодида кўринса ҳам, лекин Уйғониш даври тўла маънода XIV асрнинг иккинчи чорагидан бошланиб, XVII асргача давом этади.

Алигъери Данте - (1265-1321) - Ўрта асрнинг сўнги ва янги замоннинг биринчи шоири. XIII аерда Дантенинг ватани - Флоренциядаги сиёсий курашнинг ёзувчига таъсири. Данте адабий фаолиятининг бошланиши - лирик шоир сифатида. «Янги ҳаёт» - Данте поэзиясининг энт юқори чўққиси. Тўпламдаги реалистик ғоялар. Беатриче образи, Асарнинг автобиографик характери.

Дантенинг сиёсий-фалсафий трактати «*Зиёфат*»да Ўрта асрлар фалсафаси, дини ва ахлоқи тасвирланса, «*Халқ нутқи ҳақида*» трактатида эса бутун Италия учун ягона тил -

миллий тил яратиш кераклигини, уни ҳимоя қилиш кераклигини уқтиради. Бу асар миллий тил ҳимоясидаги биринчи илмий асар сифатида алоҳида аҳамиятга эга.

«Илоҳий комедия» - Данте ижодиниш чўққиси бўлиб, адибнинг сиёсий-фалсафий ва адабий фаолиятининг якуиндир. Бу асар Дантени «Ўрта асрнинг энг охири ва янги замоннинг энг аввалги шоири» сифатида танитиши.

Данте кўп жихатдан ҳали ўрта аср урф-одатлари таъсирида бўлса ҳам, лекин «Илоҳий комедия» асарида у замонавий масалапарни фантастик бўёқларда акс эттириб, янги танқидий фикрлар билан чиқади, бутун ўрта аср маданиятига фалсафий - адабий хулоса ясайди. Асар композицияси, унда Италиянинг бирлиги учун кураш, шоир сатирасинилг ватан хоинларига қарши қаратилиши. Асарнинг ўткирлиги, ғоявий бойлиги ва аҳамияти. Асардаги реалистик ҳолатлар. Дантенинг поэтик маҳорати.

Дантенинг «Илоҳий комедия»си Абдулла Орипов томонидан ўзбек тилига таржима қилинган.

Ижтимоий ҳаёт ва ижтимоий тушунчада қатор янгиликларнинг келиб чиқиши Уйғониш (Ренессанс) даврига асос бўлди. Шахс эркинлиги ва инсоннинг табиий интилишларини ҳимоя этувчи гуманистик ҳаракатнинг юзага келиши.

Диний ақидалардан ҳоли, реалистик мазмундаги антик маданиятга қизиқишнинг кучайиши моҳияти билан ўрта асрлар идеологиясига зид характердаги бу ҳодисалар «энг буюк ўзгариш» даври - Уйғониш даврининг муҳим белгилари сифатида.

Петрарка (1304-1374) - Уйғониш даври гуманистларидан бўлиб, Данте каби бадиий адабиёт орқали замонасининг сиёсий ҳаётига таъсир кўрсатиш, миллий бирлик учун курашига ҳаракат қилган. Петрарка ҳам қадимги юнон-рим адабиётидан ўрганди ва уларга тақлидан асарлар ёзди. Жумладан, Вергилий «Бурколикалар»ига тақлидан ёзган шеърларида баъзан ҳажвийёт бўлса, баъзан шоирнинг шахсий ҳис-туйғулари акс этган. Унинг насрий асарлари («Унутилмайдиган нарсалар ҳақида», «Машхур кишилар ҳақида»)да Римнинг машхур кишилари, жумладан, македониялик Искандар, Ганнибаллар хусусида гапирилади, кишилардаги ватанпарварлик руҳини кўрсатади.

Петрарка ижодида севги лирикаси асосий ўринни эгаллайди. Лаура номи билан куйланган шеърларида шоирнинг ҳис-туйғулари берилган. Бу унинг «Мадонна Лауранинг ҳаёти», «Мадонна Лауранинг вафоти» асарлари бўлиб, унда севги мавзусидан ташқари сиёсий ва фалсафий мавзудаги шеърлари ҳам бор. Бундай шеърларида жанговарлик руҳи сезилиб туради.

Жованни Боккаччо (1313-1375) Уйғониш даври адабиётида новелла жанрида ижод қилиб, унинг ривожига катта ҳисса қўшди. Дастлабки ижодида рицарь романларини қайта ишлади, шеърларида чўпонлар поэзиясида фойдаланди, Рим ёзувчиси Овидийнинг «Метаморфозалар» асарига тақлидан «**Фьезолан парилари**» асарини ёзди. Оврўпо адабиётида биринчи бўлиб, «**Фьяметта**» психологик романинг яратди. Асарида севгилиси ташлаб кетган маъшуканинг ҳис-туйғу ва руҳий азоблари қаҳрамон тилидан берилди. Боккаччо Оврўпо адабиётида биринчи бўлиб аёлларни ўз ўрни, характери, уларнинг ички дунёси, ҳис-туйғулари, қувонч ва ташвишларини реал кўрсатиб берди.

Боккаччонинг «**Декамерон**» асари ҳикоялар тўплами бўлиб, халқ оғзаки ижодиётига мурожаат қилди. Юзта ҳикояни ўз ичига олган бу асар «Минг бир кеча»ни эслатади. Боккаччонинг бу ҳикояларни ёзишдан мақсади - кишиларга янги онг, янги маданият ва гўзалликни сингдиришдан иборат эди. Шоир ижодида севгини кенг маънода, ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ ҳолда тасвирлаш асосий ўринни эгаллайди. Боккаччо қаҳрамонлари оддий кишилар, уларнинг ижобий хислатлари - эпчиллик, донолик, хушчақчақликдан иборат бўлиб, фольклордан кенг фойдаланган.

XV-XVI асрларда Франция адабиёт. Бу давр адабиётининг вакили **Франсуа Рабле (1494-1553)** бўлиб, ижодида халқ орзу-истакларини ифодаловчи асарлар яратди. Жумладан, унинг ўзбек тилига таржима қилинган «**Гаргантюа ва Пантагрюэль**» романи ўрта аср тартиблари, хулқ-атворларига қарши сатира сифатидаги асар бўлиб, унда хаёлий бўлса-да, халқнинг келажакдаги яхши турмуши акс эттирилган. Асарда ёзувчи ўша давр

гуманистларини қизиқтирган тарбия, уруш ва тинчлик масалаларини ёритади. Ўрта аср таълим-тарбиясига янги ўқитиш усулини қарши қўяди.

Асарда оддий кишилардаги садоқат, меҳнатсеварлик, самимийлик хусусиятларини муҳаббат билан тасвирласа, руҳонийлар ва уларнинг таълимотлари устидан кулади. Халқ орзу-умидларининг ифодаланиши, инсонпарварлик ғоялари ва педагогик қарашлари. Асарда халқ оғзаки ижодиётидан унумли фойдаланиши. Рабле яратган халқпарвар қироллар образи, ижодининг демократик руҳи, сатирик услуби, хушчақчақ кулгуси. Франсуа Рабле ижодининг жаҳон адабиётига кўрсатган таъсири ва аҳамияти.

АДАБИЁТЛАР

1. **Қаюмов О.** Чет эл адабиёти. – Т.: «Ўқитувчи», 1979.
2. **Алексеев М.П.** и др. История зарубежной литературы. (Средние века и возрождение) - М.: «Высшая школа», 1987.
3. **Сулаймонова Ф.** Шарқ ва Ғарб. – Т.: «Ўзбекистон», 1997.
4. **Комилов Н.** Тафаккур қарвонари. – Т.: «Шарқ», 2011.
5. **Данте А.** Илоҳий комедия. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.
6. **Боккаччо Ж.** Декамерон. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
7. **Рабле Ф.** Гаргантюа ва Пантагрюэль. – Т.: «Ёш гвардия», 1970.

8. АНГЛИЯ ВА ИСПАНИЯДА УЙҒОНИШ ДАВРИ АДАБИЁТИ. (2 СОАТ)

- *Англияда уйғониш ҳаракатлари.*
- *Англияда илк уйғониш адабиёти вакиллари.*
- *Вильям Шекспир – инглиз уйғонишининг йирик намояндаси.*
- *Шекспир – драматург.*
- *Уйғониш даври испан адабиёти.*
- *Сервантес - реалист ёзувчиси.*

XIV-XVI асрларда Англияда Уйғониш даври ҳаракатлари, ишлаб чиқариш муносабатларининг ривожланиши янги гуманистик дунёқарашнинг шаклланишига асос бўлди. Халқ оммасининг зулмга қарши норозилиги. Англияда Реформация. Дин ва черковга муносабат инглиз гуманистлари учун асосий масала. Уйғониш ҳаракатининг мамлакат маданний ҳаётига таъсири, санъат ва адабиётнинг гуманизм ғояларини ёйишда асосий қурол вазифасини бажариши. Англияда Уйғониш даври ёзувчиларининг ўтмишдошлари. **Вильям Ленгленд**нинг «Қўшчн Петр ҳақидаги ҳаёл» поэмаси XIV асрнинг иккинчи ярмидаги Англия ижтимоий ҳаётининг ўзига хос томонларини, деҳқонларнинг оғир аҳволини ёритиб берувчи асардир. Поэмада меҳнат ғоясининг илгари сурилиши, деҳқон меҳнатининг мақталиши. Асарнинг халқ онгининг ўсишига таъсири. **Чосер**нинг «Кентерберий хикоялари»да Англиядаги ижтимоий табақалар ҳаётининг акс этиши. Асарда реализмнинг кучи. Робин Гуд ҳақида халқ балладалари ва уларнинг деҳқонлар ҳаракати билан боғлиқлиги.

Инглиз гуманистик адабиётининг тарихий ривожланиш босқичлари ва хусусиятлари. **Томас Мор** ҳаёти ва ижоди. «*Утопия*» асарида ёзувчининг гуманистик қарашларининг акс этиши. Асарда Овруподаги мавжуд ижтимоий тузумнинг қораганини, мавжуд тартибларга қарши халқ оммасининг норозилиklarининг ифодаланиши. «Утопия» асари билан Уйғониш даври маърифатчилик адабиётига асос солиши.

Драма ва театрнинг ривожланиши. Англиядаги «Глобус» театрнинг демократах характери. Шекспир ўтмишдошлари - **Кристофер Марло** - янги типдаги театрнинг яратилишига катта улуш қўшган драматург. Марло - кучли, эҳтиросли шахслар образини яратувчи ижодкор. Унинг «Улуғ Темур», «Доктор Фаустнинг фожиали тарихи», «Мальта яхудийси» трагедиялари қаҳрамонларининг хусусиятлари.

Вильям Шекспир (1564-1616) - инглиз Уйғониш даврининг буюк намояндаси. Унинг ҳаёти ва ижоди. Шекспир масаласи. Шекспир ижодини даврлаштириш. Шекспирнинг поэма ва сонетлари. Поэмалари «*Венера ва Адонис*», «*Лукреция*»га антик давр тарихи ва мифологияси сюжет қилиб олиниши, лекин уларда Уйғониш даври руҳининг ифодаланиши. Шекспир сонетларига Петрарка таъсири. Сонетларида ҳақиқий инсоний ҳис-туйғунинг ифодаланиши. Тарихий хроникалари, марказлашган ҳокимият учун кураш, давлат ва халқ тақдири масалаларининг қўйилиши. Шекспирнинг сиёсий қарашлари. «*Генрих IV*» асарида Шекспирнинг асар қаҳрамонини индивидуаллаштиришдаги реалистик маҳорати. Шекспир комедиялари. Комедияларнинг мавзуси. Уйғониш даври руҳи билан суғорилган, чуқур гуманистик ғояларни илгари сурган комедияларида панд-насихат. «*Қийиқ қизнинг қуюлиши*» комедиясининг яратилиши ва унда илгари сурилган ғоя. Ўрта асрларда ҳукмронлик қилган «ёвуз аёл» тушунчасига Шекспирнинг муносабати ва унинг бу асарда янги тараним этилиши. Асар қаҳрамони Катаринанинг «қийиқ»лигига ўша давр муҳитининг таъсири сифатида қаралиши. Катаринанинг қуюлишида Иетручионинг таъсири. Катарина ва Бьянка образларини киёслаб кўриш.

«*Ўн иккинчи кеча*» комедиясининг ғоявий мазмуни. Асардаги комик ҳолатлар. Ака-сингил Виола ва Себастьянлар тақдири. Комедиядаги чин муҳаббат, одамгарчилик, шижоат каби ҳислатларнинг ифодаланиши. Шекспир томонидан тақдир масаласининг ечилиши. Инсоннинг бахтга эришиши жараёнини тасвирлаш билан Шекспирнинг инсон тўсиқларни енгиши зарур деган хулосага келиши. «*Ўн иккинчи кеча*» оптимистик руҳдаги комедиядир. Шекспирнинг «*Венеция савдогари*» комедиясининг яратилиши. Комедияда икки дунё кишилари ўртасидаги қарама-қаршилик ва курашнинг тасвирланиши. Антонио билан Шейлок образлари. Шейлок - судхўр образ. Шейлок яхудий халқининг ҳуқуқлари ҳимоячиси сифатида тасвирланиши. Бу образнинг мураккаблиги. Комедияда шахсиятпараст-ликнинг фош қилиниши.

Шекспир трагедиялари. «*Ромео ва Жульетта*» - ўрта аср фанатизми устидан ғалаба қилган буюк инсоний севгини куйловчи асар. «*Гамлет*» трагедияси Шекспир ижодининг чўққисидир. Асарнинг асосий ғояси. Трагедияда чириган олам эътиқодларига зарба берилиши, сарой ахли эгоизми, монарх деспотизмига қарши курашнинг ифодаланиши. Гамлетнинг: «*Табиатнинг нақадар ажойиб мўъжизасидир одамзод! Унинг зеҳни нақадар олижаноб, ундаги қобилиятлар нақадар бепоён*», - деган фикрлари. «Гамлет» сахнада.

«*Отелло*» трагедиясининг яратилиши ва ғояси. Асарда икки тарихий давр - ўлиб бораётган абсолютизм ва туғилиб келаётган даврда вужудга келаётган янги ахлоқ, тушунчаларнинг мураккаб жараёнини, шахс билан уни ўраб олган муҳит ўртасидаги зиддиятларни акс эттириш. Қаҳрамоннинг шахсий фожиаси замоннинг ижтимоий конфликти даражасига кўтарилиши.

«*Макбет*» трагедиясининг ғояси. Унда золимга муносиб ўлимнинг тасвирланиши. Макбет - сиёсий деспотизмнинг тўла инъикоси. Асарда инсоний ҳуқуқларнинг ҳимоя қилиниши.

Шекспир трагедияларининг ижтимоий аҳамияти. Шекспир реализми, унинг хусусиятлари. Шекспир асарларининг тили ва унинг бойлиги. Шекспир асарлари ўзбек тилида ва сахнада.

Испанияда гуманистик дунёқарашнинг шакллана бориши билан жамиятга ва унинг урф-одатларига қарши курашнинг кучайиши. **Испан Уйғониш даври адабиёти XV-XVI асрларда** юз берган ижтимоий-сиёсий воқеалар, мамлакат тарихий тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари. Гуманистик тояларнинг тарғиб қилиниши.

Испан адабиёти ва романчилик. **Мигель де Сервантес** (1547-1616) - испан адабиётининг реалист ёзувчиси. Сервантес дунёқарашининг гуманистик характерда шаклланиши. «*Дон-Кихот*» романи - XVI-XVII аср бошларидаги испан ижтимоий ҳаётининг реалистик умумлашмаси. Роман жамият ва унинг урф-одатларига зарба берган очик сатира эканлиги. Дон-Кихот образи ва унинг иккиланувчанлиги. Асарда халқ образи.

Халқчиллик масаласи. «Дон-Кихот» романи ўрта аср рицарь романларига пародия тариқасида ёзилган бўлса ҳам, мазмуни кенг, ўша жамият ва унинг урф-одатлари фош қилинган. Асарда ёзувчи ҳарбий санъатнинг ҳақиқий мақсади - тинчлик эканлигини уқтиради. Роман қаҳрамонларининг кўпчилиги деҳқон ва чўпон, талаба ва аскар, аравакаш ва косиблардир. Ўрта асрда яшаган деҳқон аёлнинг турмуши, орзуларини реал кўрсатиб берди. Ёзувчи асарида уз даври муҳим томонларини англагани ҳолда, асосий қаҳрамонлари орқали ўз давр воқелигини акс эттирди, рицарьлик ва бойликка интилишни қоралади. Романнинг халқчилиги. Асар билан Сервантес ўрта аср рицарь романларига қарши чиқиб, янги реалистик романга асос солди.

Сервантес драматургияси. «*Нумансия*»да ватанпарварлик пафоси, унинг испан халқининг тинчлик учун кураши даврида ўйнаган роли.

Сервантес ижодининг Оврўпо адабиётига таъсири катта.

АДАБИЁТЛАР

1. **Қаюмов О.** Чет эл адабиёти. – Т.: «Ўқитувчи», 1979.
2. **Алексеев М.П.** и.др. История зарубежной литературы. (Средние века и возрождение) – М.: «Высшая школа», 1987.
3. **Л. Н. Толстой.** Шекспир ва драма тўғрисида//Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Т.: “Маънавият”, 2010.
4. **Сулаймонова Ф.** Шарқ ва Ғарб. – Т.: «Ўзбекистон», 1997.
5. **Комилов Н.** Тафаккур қарвонари. – Т.: «Шарқ», 2011.
6. **А. Саидов.** Шекспир ва юриспруденция. – Т.: “ЎЗБЕКИСТОН”, 2011.
7. **М. Холбеков.** Марло ва Шекспир: икки тақдир ҳикояти. “ШЮ”, 2009/1
8. **У. Жўрақул.** “...Телбага йўқдур қалам”. “ШЮ”, 2010 / 1.
9. **Шекспир В.** Сайланма. Уч жилдлик. – Т.: “Фан”, 2007.
10. **Шекспир В.** Сонетлар. – Т.: «Vektor-Press», 2009. Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
11. **Сервантес.** Дон Кихот саргузаштлари. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.
12. **Сервантес.** Англиялик испан қиз // Ишқ изтироби. – Т.: “Ёш гвардия”, 1981.

9. XVII АСР ҒАРБИЙ ЕВРОПО АДАБИЁТИ (2 СОАТ)

- *Классицизм адабиёти.*
- *Классицизм адабиёти эстетикаси.*
- *Француз классицизми вакиллари.*
- *Классицизм адабиётининг аҳамияти.*
- *XVII аср испан ва инглиз адабиёти.*
- *Барокко адабиёти ва унинг ўзига хосликлари.*

Классицизм адабиёти. Тарихий вазият ва адабий оқимлар. Уйғониш даври адабий йўналишларининг давом эттирилиши. Классицизмнинг асосий принциплари. Инглиз адабиёти. **Жон Мильтон** - инглиз адабиётининг йирик вакили. Мильтон ижодининг босқичлари. «*Йўқотилган жаннат*» эпик поэмаси; сиёсий воқеаларнинг тасвирланиши. Мильтон дунёқарашидаги зиддиятлар. Антик маданиятни юқори баҳолаши. «*Топилган жаннат*» поэмасида инқилобий ғоялардан чекиниш. Поэма - сиёсий руҳдаги асардир.

«*Самсон - курашчи*» драматик асарида инқилобий ғояларга мурожаат қилиниши, ёзувчининг ўз даврининг актуал масаласига эътибори. XVII асрда Испанияга христиан динининг салбий таъсири. Мамлакат ижтимоий ҳаётидаги воқеаларнинг испан адабиётига таъсири масаласи. XVII аср испан адабиётидаги уч йўналиш. Испан адабиётида **барокко оқимининг** ривожланиши.

Лопе де Вега - испан адабиётида Уйғониш реализми анъаналарини давом эттирган улуғ ёзувчи. Лопе де Вега ижодида испан реалистик театрининг юқори поғонага

кўтарилиши. **«Янги санъат»** асарида испан миллий драмасининг асосий қоидаларини белгилаб бериши. Унинг эстетик қарашлари. Ижодиётининг ранг-баранглиги. Лопе де Вега асарларининг мавзуси. Давлат масаласи ва қаҳрамонлик мавзусининг ечилиши. Асарларидаги халқчиллик, халқ эртаклари, хроникалардан фойдаланиши.

«Кўзибулок» пьесаси тарихий қаҳрамонлик ва ижтимоий-сиёсий характердаги асардир. Пьесада драматик конфликтни ташкил этган асосий воқеа - халқ кўзғолони хусусида. Лопе де Веганинг новаторлиги ва халққа яқинлиги. Асарда деҳқонлар образи, «Кўзибулок» демократии руҳ билан суғорилган, бадиий пухта ишланган асардир. Асарда типик образ ва реалистик манзаранинг яратилиши. Асариинг қиммати. Лопе де Веганинг **«Ўз уйида доно»** пьесасида оддий деҳқон турмуши, маънавий поклигининг юқори табақа кишилари манманлигига қарши қўйилиши, «Плаш ва шамширлар комедияси»да севги, оилавий-маиший мавзунинг ёритилиши, «Кўза кўтарган қиз», «Ракс муаллими», «Аслзода идиш ювувчи хотин» каби асарларида инсонни эски урф-одатлардан холи этиб, уни улуғлаши масалалари. Лопе де Вегадан кейинги даврда испан драмаси.

Кальдерон - шу давр Испания руҳини, гуманизмнинг инқирозга юз ўгирганлигининг ифодачиси сифатида. Кальдероннинг диний руҳдаги пьесалари. («Бутга сиғиниш», «Ҳаёт - уйқу демак»). Кальдероннинг ор-номус масаласига бағишланган драмалари («Айрилиқнинг хавфи», «Номус ғалабаси», «Махфий никоҳ»).

Кальдерон драмаларида реалистик тасвир, характерлариинг пишиқ ишланиши ва демократизм. Кальдерон ижодидаги қарама-қаршилиқлар. Кальдероннинг драматик маҳорати. Испан театрининг тушқунликка тушиши.

XVII аср француз адабиёти ва санъатида **классицизм**нинг тараққиёти.

Пьер Корнель - XVI] аср француз драматурги. Унинг **«Сид»** трагедияси ўз давридаги ижтимоий қарама-қаршилиқларнинг реалистик тасвирлаши. Сид образи ватан учун хизмат қилувчи. Корнелнинг бу асарда эркинлик ва демократик ғояларни ҳимоя қилиши, феодал урф-одатларни танқид қилиши. «Сид» атрофидаги кураш ва унинг ғоявий-сиёсий мақсади.

«Гораций» трагедиясида Корнель давлат ва жамият иши учун кураш мавзусига мурожаат қилиши. Асарда гражданлик бурчи масаласининг қўйилиши. Корнель француз трагедиясининггина эмас, балки француз характерлар комедиясининг асосчиси сифатида («Қаллоб» комедияси).

Корнель ижодининг сўнгги давларида ёзилган асарларида тушқунликнинг ифодаланиши.

Мольер - француз миллий театрининг асосчиси. Мольер - француз классик комедиясини яратувчи. Комедияларидаги реализм. Комедияларида оила, никоҳ масалаларини кўтариб чиқиши («Эрлар учун сабоқ», «Аёллар учун сабоқ») Мольер дунёқарашидаги халқчиллик. Мольернинг XVII аср Франциясидаги сиёсий кучларни танқид қилувчи асарлари. **«Тартюф»**да христиан дини ва черковнинг танқид қилиниши. Пьесанинг сатирик кучи. **«Дон-Жуан»**да ахлоқсизлик ва ўзбошимчалиқнинг фош этилиши. **«Мизантроп»**да мавжуд тартибларга қарши кураш масаласи. **«Хасис»**да асосий қаҳрамон учун асосий хусусият бўлган хасисликни очиш. «Хасис» Мольернинг типик «характерлар комедияси»дир. **«Дворянликдаги мешчан»**да аристократия ҳаётига тақлид қилувчи ва дворянликка суқилиб кирувчи мешчанни танқид қилиш. Мольер комедияларида оддий халқ образи. Мольер асарларининг аҳамияти. Унинг асарлари сахнада.

Лафонтен - XVII аср француз масалчи шоири. Лафонтен ижодидага черков ва аристократик хулқ-атвор танқид қилинган шеърый эртаклари. Лафонтен масаллари, улардаги халқчиллик ғояси, ҳаққонийлик ва реалистик тасвир. Унинг **«Дуб ва қамиш»** масалида мағрурлик масхара қилинган, сарой текинхўрларини қоралаган **«Паиша билан чумоли»**, адолатсиз судни танқид остига олган «Маймунлар судида тулкига шикоят билан чиқувчи бўри», абсолют ҳокимият зулмига ишора қилувчи «Касал арслон ва тулки», шунингдек, руҳоний ва дворянларнинг ёвузликларини фош этувчи бир катор масаллари.

Ижодининг кейинги даврларидаги масалларида сатиранинг кескинлашиши, реалистик тасвирнинг устунлиги. Лафонтен масалларининг соддалиги, ижтимоий ҳаётни кенг қамраб олиши, меҳнаткаш омма манфаатларини ҳимоя қилиш. Лафонтен масаллари ўзбек тилида. Лафонтен ва ўзбек масалчилиги.

Буало - классицизм адабий услубининг йирик назариётчиси. Буало сатиралари. «*Поэзия санъати*» дидактик поэмаси. Унинг эстетик қарашлари, реалистик ғояларнинг чекланганлиги. Буало абсолютизм ғояларининг маддоҳи.

Жан Расин - XVII аср француз драматурги. Француз абсолют монархияси зиддиятлари кескинлашган даврда Расин ижоди. Расин дунёқарашдаги қарама-қаршилиқлар. Расин - халқчиллик ғояларининг ҳимоячиси. Асарларида ҳукмрон доираларнинг зўравонликка асосланган сиёсатларипи қоралайди («Андромаха», «Британник», «Федра»). Золимга айланган мутлақ ҳокимнинг хатти-ҳаракатларини қораловчи «Британник», саройдаги ахлоқий тушкунликнинг фош қилиниши («Федра»). Расин ижодининг сўнгги даври трагедияларида диний мавзуларга мурожаат қилиши. Расин трагедияларининг халқчиллиги. Расиннинг француз драматургиясига қўшган ҳиссаси.

АДАБИЁТЛАР:

1. **Қаюмов О.** Чет эл адабиёти. – Т.: «Ўқитувчи», 1979.
2. **Буало.** Шеърини санъат. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
3. **Аргамонов С.Д.** История зарубежной литературы XVII–XVIII вв. – М.: «Просвещение», 1978.
4. **Норматова Ш.** Жаҳон адабиёти. – Т.: “Маънавият”, 2008.
5. **Бернс Р.** Қўшиқ ва балладалар. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971.
6. **Ж. Лафонтен.** Чин дўст топилса. “ЖА”, 2001/12.
7. **Ж. Лафонтен.** Масаллар. “ЖА”, 2008/5.
- 8.

10. XVIII АСР МАЪРИФАТЧИЛИК АДАБИЁТИ (2 СОАТ)

- *Маърифатчилик адабиётининг ўзига хослиги.*
- *Ғарб ва Шарқ маърифатчилигининг муштарак ва фарқли жиҳатлари.*
- *Англияда маърифатчилик адабиёти.*
- *Француз маърифатчилиги.*
- *Олмон маърифатчилигининг ўзига хослиги.*
- *Гёте “Фауст”и маърифатчилик адабиётининг юқори босқичи сифатида.*

XVIII аср маърифатчилик оқими кўпгина Оврўпо мамлакатларининг ижтимоий ҳаётида катта бурилиш бўлди. XVIII аср маърифатчиларининг фаолиятлари турли мамлакатларда турлича бўлишига қарамай, уларнинг асосий тарихий вазифалари бир бўлган. XVIII аср маърифатчиларининг фаолияти жўшқин ва хилма-хилдир. Уйғониш давридан бошлаб Оврўпо ҳеч қачон ижтимоий ва маданий ҳаётда бунчалик изланишлар макони бўлмаган. Универсал билимга эга бўлган маърифатчилар инсонга хизмат қилишни асосий мақсад деб биладилар. Улар онг ҳукмронлик қилишига ишонган ҳолда ғоя дунёни ўзгартиради деб, ғоя моҳиятини ошириб юборганлар. Маърифатчиларнинг илмий, фалсафий, эстетик ва адабиёт соҳасидаги кузатишларидаги асосий масала инсон шахси бўлган. Лекин уларнинг гуманистик қарашларида зиддиятлар бор.

Маърифатчилик адабиётининг хусусияти унинг олдига қўйилган асосий масалалар - янги ижтимоий ҳаёт шакллари ўзлаштириш ва бу шакллариинг кишига таъсири билан боғлиқ. Бу даврнинг характерли ва ёрқин адабий ҳодисаси **маърифатчилик реализмидир**.

Даниель Дефо (1661-1731) жаҳон адабиёти тарихига ўлмас **«Робинзон Крузо»** асарининг асосий сифатида кирган. У инглиз ва Оврўпо адабиётида роман жанрига асос солган машҳур ёзувчидир. Ўз замонасининг илғор зиёлиларидан бўлган Дефо ажойиб публицист, талантли журналист сифатида ҳам шуҳрат топган.

Дефонинг адабий фаолияти кенг ва ранг-баранг. Унинг талай мақола ва памфлетларидан ташқари, фалсафа, иқтисодиёт, тарих, педагогика, статистика, география ва медицинага бағишланган бир қанча асарлари бор.

Дефо ижодининг биринчи даврида қатор памфлетлари ёзилган бўлиб, уларда «Камбағаллар тўғрисида», «Инглиз халқининг аввалги қудрати ҳақида», «Легион номидан мурожаат» каби. Булар орқали ёзувчи дунёқарошнинг ижобий ва чекланган томонларини, инглиз конституциясига муносабатини кўрсатади. Дефонинг оддий халққа муносабатини, педагогик қарашларини тушунишга ёрдам беради.

Дефо ижодининг иккинчи даврида романист сифатида танилади. Ёзувчи биринчи шуҳрат келтирган асари 1719 йилда ёзилган «Робинзон Крузо» романидир. Ундан сўнг «Машҳур капитан Сингльтоннинг ҳаёти ва саргузаштлари» ва бошқалар ёзилиб, Дефонинг истеъдодли романист эканлигидан дарак беради.

Романда саргузашт усулида ёзилган бўлиб, унда автобиографик, педагогик элементлар ҳам бор. Асар маиший-саргузашт роман ҳисобланиб, унда қаҳрамоннинг ёшлигидан то қаригунга қадар бўлган ҳаёти тасвирланган. Ўз даврининг илғор ёзувчиси сифатида Дефо Робинзон Крузо образида инсонга хос энг нозик кайфиятларни бера олган.

Дефо асарининг боқийлиги боиси табиатни ва жамиятни ўзгартирувчи меҳнат нафасини бера олишидир. Дефо бадиий услубининг ўзига хослиги. Дефонинг реалистик, маърифатпарварлик руҳидаги романларида халқчиллик учун курашиши. Дефонинг «Робинзон Крузо» асари ўзбек тилида.

Жонатан Свифт (1667-1745) XVIII аср Англия адабиётида алоҳида ўринни эгаллайди. У фақат инглиз адабиётининг эмас, балки жаҳон адабиёти тарихида ҳам машҳур танқидчилардан биридир. Свифтни ўз даврининг курашларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Унинг ҳаёти ҳам, ижоди ҳам Ирландия билан чамбарчас боғланган. Халқ бахти, ватан бахт-саодатини ҳукмронлар қизиқишларидан устун қўйган ёзувчи Ирландиянинг мустақиллиги учун ирланд ватапарварлари билан биргаликда инглиз зулмига қарши олиб борилган курашларда фаол иштирок этади ва халқнинг кўнглига йўл топади.

Свифт ҳаётида ҳам, унинг ижодида ҳам инглиз ҳаётининг қарама-қаршиликлари ўз аксини топган. Свифт, аввало, ўз даври иллатларини аёвсиз фош этувчи сатирикдир. «Китоблар жанги», «Бочка ҳақида эртақ», «Мовутфуруш хатлари» шулар жумласидандир.

Свифт номини дунёга тапитган, ижодининг гултожи ҳисобланган романи **«Гулливернинг саёҳатлари»** бўлиб, афсонавий эртаққа ўшайди. Лекин асар инсон ва жамият характери ҳақидадир. Унда даврнинг характерли хусусиятлари акс эттирилган.

«Гулливернинг саёҳатлари» романи - инглиз ҳаётининг танқиди умумлашмаси сифатидаги асар. Романда Англиядаги ҳукмрон синфнинг чиркин урф-одатлари, давлат сиёсати, фан ва маданиятига ёзувчининг муносабати. Романда жанр муаммоси. Романда сатиранинг халқаро аҳамияти. Свифт ижодий методи муаммолари.

Свифтнинг «Гулливернинг саёҳатлари» романи ўзбек тилида.

Самюэль Ричардсон - эпистоляр роман ижодчиси. Ричардсон романларининг эволюцияси. Ёзувчи дунёқраши ва ижодий йўналишининг характери. Инглиз маърифатчилик романларида (Г. Смоллет) реалистик йўналиш тараққиёти. Инглиз маърифатчилик романларида турли йўналишлар (Ричардсон, Филдинг, Смоллет).

Генри Филдинг - маърифатчилик адабиётининг намояндаси, драматург, романист, публицист. Филдинг ижодининг босқичлари. Ижодининг дастлабки босқичида Свифт

сатирик анъанаси давомчиси. (*«Жонатан Уайльд тарихи»*). Филдингнинг сатирик драматургиясида инглиз сиёсий курил иши танқиди. Романист-Филдинг ижоди эволюцияси. (*«Том Жонс тарихи»*). Ричардсон билан Филдинг мунозараси. Филдинг дунёқарашининг материалистик негизи. Филдинг ижодида ахлоқ масаласи. Филдинг романларида ижобий қаҳрамон муаммоси, халқ образи. Филдинг романларида типиклик муаммоси ва сюжет қурилиши масаласи. Асарларининг тили. Филдингнинг эстетик қарашлари. Филдинг эстетикасида кулгунинг аҳамияти. Филдинг ижодининг сўнги даври.

XVIII асрда француз абсолютизмининг емирилиши. XVIII асрнинг биринчи ярмида **француз адабиёти**да оқимлар кураши, реалистик йўналиш курашининг акс этиши.

Франсуа Мари Аруэ Вольтер - XVIII аср маърифатчиси, шоир ва драматург, файласуф ва тарихчи, публицист ва курашчи сифатида. Вольтер ижодини даврлаштириш. Вольтер дунёқарашининг умумий характеристикаси. Вольтер ва черков. Вольтернинг маънавий-фалсафий, ижтимоий-сиёсий қарашлари. Вольтер - тарихчи. Вольтер бадиий ижоди эволюцияси. Вольтер ижодий методи масаласи (классицизм ва реализмга муносабати). Вольтер - драматург. *«Брут»* трагедиясида озодлик, ватанга садоқат ғояларининг илгари сурилиши. *«Заира»* трагедиясида диний жаҳолатни танқид қилгани, *«Муҳаммад»* трагедиясида эса дин, черков -қаллоблик ва мунофиқдик қуроли эканлиги. Вольтер ижодида ижтимоий-сиёсий масалаларнинг ёритилиши (*«Кандид ёки оптимизм»*). Вольтернинг тарихий ва фалсафий мавзудаги асарлари. Вольтер ижодининг аҳамияти.

Дени Дидро - XVIII аср маърифатпарвари. Дидро - энциклопедия асосчиларидан бири. Унинг фалсафий қарашлари. Дидронинг драматургия масаласига муносабати. Дидронинг эстетикага оид асарлари ва Оврупода маърифатчилик реализмининг тараққиёти. Дидронинг санъат соҳасидаги асарлари (*«Никоҳсиз ўғил ҳақида суҳбатлар»*, *«Драматик адабиёт тўғрисида»*, *«Тасвирий санъат ҳақида тажрибалар»*), фалсафий асарлари Д'Аламбер билан Дидро суҳбати», *«Материя ва ҳаракатнинг фалсафий тамойиллари»*).

Дидронинг бадиий истеъдоди. *«Монахия»* романининг ғояси. Бу маърифатчилик реализми асари сифатида. *«Рамонинг жияни»* - диалог шаклида ёзилган асар. XVIII аср француз реалистик адабиёти тараққиётида бу асарнинг аҳамияти. Француз танқидчилиги. Дидро ижодиининг тарихий аҳамияти тўғрисида.

Жан-Жак Руссо - сентиментализм оқимининг асосчиси. Ижодининг даврлари. Руссонинг ижтимоий-сиёсий ва тарихий қарашлари. *«Ижтимоий шартнома»* рисоласи ёзувчининг сиёсий программаси сифатида.

Руссонинг педагогик қарашлари (*«Эмиль ёки тарбия тўғрисида»*). *«Юлия ёки яши Элоиза»* романида ижтимоий тенгсизликнинг кўрсатилиши. Романда табиат масаласи. Ижобий қаҳрамонлар характерининг очилиши. Роман услуби. Кенинги давр Овруро адабиётида роман жанри тараққиётида тутган ўрни. *«Иқрорнома»* асарида XVIII аср француз жамиятининг танқидий тасвирланиши. *«Иқрорнома»*да автор образи. Асарнинг кейинги давр автобиографик романларига таъсири. Руссо ижодий методининг хусусиятлари. Руссо ва француз романтизмнинг вужудга келиши. Руссо ижодининг қарама-қарши томонлари. Руссо ижодиининг кейинги давр учун аҳамияти.

Бомарше - маърифатчилик даврининг драматурги ва публицисти. Ижодининг босқичлари. Драматургиясининг демократик ва реалистик йўналиши. Бомарше эстетик қарашлари. (*«Евгения»* пьесасига сўзбоши). Фигаро ҳақидаги трилогияси. *«Севилиялик сартарош»* асарининг ғоявий мазмуни. *«Фигаронинг тўйи»* асарининг сиёсий ва бадиий аҳамияти. XVIII аср реалистик комедиянинг тараққиётида Бомарше ўрни. 90-йиллар ижодида ғуссали кайфиятнинг пайдо бўлиши (*«Жинояткор она»*).

XVIII асрда Германиянинг иқтисодий ва сиёсий аҳволи. XVIII аср ўрталарида миллий маданиятнинг ривожланиши. **Немис маърифатчилиги**-нинг чекланганлиги. *«Бўрон ва тазйиқ»* адабий ҳаракати намояндалари.

Готхольд Эфраим Лессинг - Германиянинг миллий бирлиги учун курашган маърифатпарвар адиб. Лессинг - халқчил санъат эстетикаси назариётчиси, халқчил санъат учун курашчи. Лессингнинг миллий театрнинг вужудга келишидаги роли, драма жанрига асос солувчи. Лессингнинг «*Эмилия Галотти*» пьесасида ижтимоий конфликтнинг кўйилиши. «*Минна фон Барнхельм*» асарида етти йиллик уруш давридаги немис ҳаётининг реал картинасининг кўрсатилиши. Халқ ичидан чиққан қаҳрамонлар қиёфасининг очилиши. Лессингнинг «*Донишманд Натан*» фалсафий драмаси. Асарда диний эътиқодга бўлган эркинлик масаласи. Лессинг асарларининг аҳамияти.

Фридрих Шиллер ижодининг Штюрмер даври. Шиллер илк драматургиясининг ғоявий йўналиши. «*Қароқчилар*», «*Макр ва муҳаббат*» драмаларининг ғоявий мазмуни. «Қароқчилар» трагедиясида курашчанлик, эркесварлик ғояларининг илгари сурилиши. Асар қаҳрамонидаги исёнкорлик руҳи. Драмаларида автор реализмининг кучи. Шиллернинг 90-йиллар ижоди - тарихий мавзуга мурожаат. Шиллер драмаларида реализм ва романтизм. («*Мария Стюарт*», «*Валленштейн*», «*Орлеан кизи*»). Шиллер драмаларининг услуги.

Шиллер асарлари ўзбек тилида ва ўзбек саҳнасида.

Иоганн Вольфганг Гёте - немис халқининг буюк адиби. Гёте ижодининг босқичлари. Гётенинг адабий фаолиятида штюрмер даврининг хусусиятлари. Гёте ижодининг илк даври эстетикаси. «*Гец фон Берлихинген*» асарида зулмга қарши исёнкорлик руҳи. Асарнинг халқчиллиги. «*Ёш Вертернинг изтироблари*» романида ҳаётининг муаммоларнинг кўтарилиши. Асарда зулмга, адолатсизликка, оддий инсон ҳуқуқларининг поймол қилинишига қарши исёнкорлик руҳи. Романнинг психологик ва ижтимоий мазмуни. Романда Вертер қисматининг тасвирланиши. Роман ўзбек тилида (Я. Эгамова таржимаси). Гёте лирикасининг асосий мавзуси. Гётенинг маданият ва санъат ишларига муносабати. Гётенинг ижтимоий ва адабий қарашлари. Гёте поэтик ижодининг чўққиси - «*Ғарбу Шарқ девони*»да фалсафий лирика яратиши.

«*Фауст*» - Гёте ижодининг чўққиси. Асарнинг ғоявий мазмуни. Фауст образи, унинг фалсафий ва бадиий аҳамияти, унинг эволюцияси. Халққа хизмат қилиш фикри - қаҳрамоннинг олий мақсади. Трагедиянинг асосий қаҳрамонлари (Фауст, Мефистофель, Маргарита, Елена, Вагнер ва бошқалар). Трагедиянинг фалсафий томони. Асарнинг оптимистик руҳда тугаши. Асарнинг бадиий хусусиятлари, тили, услуги. Гёте асарларининг аҳамияти. Гётенинг асарлари ўзбек тилида (Э. Воҳидов таржимаси).

АДАБИЁТЛАР

1. **Азизов Қ., Қаюмов О.** Чет эл адабиёти тарихи. – Т.: «Ўқитувчи», 1987.
2. **Артамонов С.Д.** История зарубежной литературы XVII–XVIII вв. – М.: «Просвещение», 1978.
3. **Филиппов М.М.** Очерки о западной литературе (XVIII -XIX в.в.) – М., «Наука», 1985.
4. **Норматова Ш.** Жаҳон адабиёти. – Т., «Маънавият», 2008.
5. **Дефо Д.** Робинзон Крузонинг ҳаёти ва ажойиб саргузаштлари. – Т.: «Чўлпон», 1994.
6. **Свифт Ж.** Гулливернинг саёҳатлари. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
7. **Гёте И.В.** Фауст. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.
8. **Гёте И.В.** Ғарбу Шарқ девони. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010.
9. **Гёте И. В.** «Ёш Вертернинг изтироблари». – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.
10. **Шиллер Ф.** Макр ва муҳаббат. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
11. **Лессинг Г. Э.** Донишманд Натан. «ЖА», 2004/4-5.
12. **Вольтер.** Задиг ёки тақдир. – Т.: «Ўзбекистон», 1995

13. **Ж.Ж.Руссо.** Илм-фан ва санъат равнақи ахлоқнинг покланишига ёрдам берадими? “ЖА”, 2010 / 6.
14. **Х. Вамбери.** Маърифат йўлидаги уйғониш. “Тафаккур”, 2000/2.
15. **Эккерман Й. П.** Гёте билан суҳбатлар. “ЎзАС”, 2006 йил 8 дек.
16. **Саидов А.** Гёте – юрист. – Т.: “ЎЗБЕКИСТОН”, 2010. – 144 б.
17. **Саидов У.** Европа маърифатчилиги ва миллий уйғониш. – Т.: “Академия”, 2004.
18. **Хўжаева Р.У.** Янги давр араб адабиёти тарихи. (Ўқув қўлланма) I қисм. – Т.: 2004.

11. РОМАНИЗМ АДАБИЁТИ (2 СОАТ)

- *Романтизмнинг назарий асослари ва эстетикаси.*
- *Немис адабиётида романтизм: ака-ука Гримм ва Гофмон ижоди.*
- *Инглиз романтизмида Байрон ва Шеллинг тутган ўрни.*
- *В.Гюго ва Ж.Санд – француз романтизмнинг вакиллари.*
- *Ф.Купернинг Америка романтизм адабиётида тутган ўрни.*
- *Романтизмнинг тарихий асарларда акс этиши.*
- *Жаҳон адабиётида романтизмнинг ўрни ва аҳамияти.*

Оврўпо романтизм адабиёти XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг бошларида шаклланди. XVIII аср маърифатпарварлари ўз фаолиятлари билан оқилона давлат, оқилона жамият ўрнатилиши тарафдорлари эдилар. Аммо XVIII аср охирида юз берган инқилоб ва унинг натижалари маърифатпарварлар ишончини оқламади, янги тартиблар ўрнатилди. Бу одамлар онгида, фанда, маданият ва адабиётда, санъатнинг барча соҳаларида кескин ўзгаришларга олиб келди. Адабиётда янги адабий оқимлар вужудга келдики, уларнинг бири ўтмишга юз ўгириб, ўрта асрчилик анъаналарини мақтаб асарлар ёзса, иккинчиси халқ интилишларини ифодаловчи асарлар ёзиб, маърифат, озодлик, тенглик, биродорлик идеалларига содиқ бўлиб қолдилар. Даврнинг адабий оқимлари ўртасидаги кураш ва алоқаси. Илғор ғояли романтиклар халққа ишонч билан қараб, унинг тақдирига, урф-одатларига, миллий анъаналарига, оғзаки ижодга ижобий муносабатда бўлдилар. Улар деярли барча адабий жанрларда ижод қилдилар. Асарларида кучли, эҳтиросли қаҳрамонлар яратиб, мавжуд тузумга нисбатан муросасизликка, унга қарши исёнга, норозиликка чақирдилар. Образларнинг бойлиги ва ранг-баранглиги, чуқур лиризм, ҳаётий воқеалар тугунидаги мураккабликлар ва қарама-қаршиликларни кўра билиши билан илғор романтиклар жаҳон адабиёти ривожига янги босқич яратдилар.

XIX асрнинг танқидий реалист ёзувчилари воқеликни кенгрок, чуқуррок акс эттиришда романтиклар тўплаган ижодий тажрибага суяндилар. Романтизм адабиётининг баркамол характерлар яратиш, ҳаёт зиддиятларини йирик контраст образлар тўқнашувида кўрсатиб бериш каби хусусиятлар йирик ёзувчилар реализмининг шаклланишига уз хиссасини кўшди.

Немис адабиётида романтизм даврида эртак жанри ниҳоятда ривожланди. Халқ оғзаки ижодининг бой хазиналаридан тўпланган ака-ука Гриммлар ҳамда Гофманнинг эртаклари алоҳида ўриини эгаллайди.

Гофман (1776-1822) ижоди учун характерли нарса санъат ва санъаткор мавзуи бўлди. Унинг асарларида истеъдодли музикантлар, санъаткорлар ҳаммавақт Германиянинг зерикарли, пасткаш ҳаётида бўғиладилар, ўз идеаллари билан немис ҳаёти шароити ўртасида номувофиқлик кўриб азоб чекадилар. Гофманнинг ўз замонасидаги тузумни фақат санъаткор зиёлилар кўзи билан қоралаши унинг дунёқарашидаги чекланганликни билдиради. Бу чеклангашлик ўша давр немис ҳаётининг қоқоқлиги, сусткашлиги натижаси эди. Билганимиздек, Наполеон хумронлиги тугагандан кейин ҳам немис халқи оғир зулмдан қутула олмаган эди.

Гофманнинг композитор Крейслер тарихига оид очерклари унинг номини адабиёт оламига танитди. Кейинчалик унинг «Кавелер Глюк», «Дон Жуан» номли новеллалари, музыка ҳақидаги мақолалари эълон қилинади. Санъат мавзуи ва унинг ҳаётга муносабати Гофман ижодининг охиригача давом этади. Унинг «Тунга ҳикоялар», «Серапион муридлари», «Циннобер лақабли митти Цахес» эртаги, «Мушук Муррнинг хотиралари» романи ҳам машҳур. «Циннобер лақабли митти Цахес» номли эртақ шаклига солиб ёзилган сатирасини авторнинг ўзи «замонавий эртақ» деб атайди. Асарда ўзига ортиқча бино қўйган, ҳаддидан ошган давлат арбобларининг сатирик кифоаси кўрсатилган. Гофман асарининг халқ ижоди билан алоқаси унинг эртақ шаклидан фойдапанишидагина эмас, унинг халқ фольклоридан олган сеҳрли соч толалари мотиви, ёмонлик устидан яхшиликнинг ғалабаси каби оптимизмида кўринади.

Инглиз адабиётида романтизм Оврўпо инқилобий ҳаракати даврида шаклланган бўлиб, инглиз романтиклари мавзуни қайси даврдан олишларига қарамай, ўз замонасига мурожаат қиладилар. Улардан бири **Байрон**(1788-1824) бўлиб, ижодида даврининг барча зиддиятлари акс этган. Асарларида замонасидаги миллий озодлик ҳаракатини (Испания, Албания, Италия, Греция) ирланд халқининг Англия зулмига қарши олиб борган курашларини тасвирлади. «**Чайльд - Гарольднинг зиёратлари**» лиро-эпик достонида исёнкор шахс билан адолатсиз жамият ўртасидаги тўқнашув ҳикоя қилинади. Асар қаҳрамони зодагон йигит Чайльд Гарольд Англия муҳитида бўғилади. Ўз уйини ташлаб, узоқ денгиз сафарига отланади. Аммо унинг ўтмиши каби келажаги ҳам умидсизлик кайфиятларига тўла. «**Шарқ достонлари**»да шоирнинг адолатсиз жамиятга нисбатан муносабати кўрсатилган, инглиз замонаси, унинг тартибларига қарши исёни ифодаланган.

Ижодининг чўққиси «**Дон-Жуан**» шеърый романи бўлиб, шоир замонасидага муҳим ижтимоий воқеаларга, масалаларга ўзининг танқидий муносабатини билдиради. Дон Жуан образи шоирнинг романтик қаҳрамонларидан фарқ қилиб, мутлақо реал воқеалар, реал одамлар билан тўқнашади. Шу сабабли ҳам Дон Жуан образи реализмга яқин туради.

Байроннинг «Сулиотларга бағишланган кўшиқ», «Кефалония дафтарлари», «Греция қақида сўнгги сўзлар» каби асарлари эркесвар грек халқи ҳаётига бағишланган.

Байрон асарларини ўзбек тилига Ҳ. Олимжон, М. Шайхзода, Шукрулло, Ж. Жабборов, М. Али, Р. Парфилар таржима қилганлар. Шоирнинг «Дон Жуан» шеърый романини эса шоир А. Шер таржима қилган.

Инглиз романтизмнинг яна Шелли, Вальтер Скотт каби намояндалари бордир. **Шелли**нинг «Қиролича Маб», «Ислом кўзғолони», «Озод қилинган Прометей» поэмалари, ҳажвий ва ишқий мавзудаги лирик шеърлар дунё адабиётининг нодир намуналари ҳисобланади.

Вальтер Скотт (1771-1832) эса тарихий романлар автори сифатида жаҳон адабиётида ном қолдирган. Унинг тарихий мавзудаги романлари XII асрдан то XIX асргача бўлган хилма-хил воқеаларни қамраб олади. Вальтер Скотт кишилар тақдирини тарихий воқеалар оқими билан боғлиқ ҳолда кўрсатиб берди. Унинг ҳар бир қаҳрамони конкрет тарихий шароит ва миллий хусусиятлари билан узвий равишда гавдалантирилади.

Вальтер Скотт ижодини, характерида кўра уч даврга бўлиш мумкин: 1)1796-1813 йиллар - романтик поэмалари; 2)1814-1818 - Шотландия тарихига оид романлари «Уэверли», «Гай Маннеринг», «Пуританлар»; 3)1819-1832 - «Айвенго», «Квентин Дорвард», «Перт гўзали» романлари.

Вальтер Скоттнинг «**Айвенго**» асари алоҳида ажралиб туради. XII аср Англиясидаги кдрама-қаршиликлар роман марказида туради. Асарда Робин Гуд ҳақидаги халқ кўшиклари ва балладаларидан фойдаланган, қаҳрамонларнинг, айниқса, халқдан чиққан қаҳрамонларнинг тили ифодали бўлиб, унда халқ оҳзаки ижоди хазинасидан унумли фойдаланилган.

Француз адабиётида романтизм йўналишининг негизида инқилоб туфайли юзага келган тартиблар ётади. Илғор француз романтиклари ижтимоий ҳаётга умид боғлаб, у

инсониятни озодликка олиб келишига ишонадилар. Агар классицизм давр адиблари мавзуни қадимги Юнонистон ва Римдан олган бўлсалар, илғор романтиклар мавзуни ўз халқи тарихидан, миллий тарихдан ахтардилар. Улар Виктор Гюго, Жорж Санд каби ижодкорлардир. **В. Гюго** (1802-1885) - шоир, драматург, романнавис ва публицист сифатида ижод қилиб, ўз асарларида француз халқ тилининг бойликларидан унумли фойдаланди, француз шеър тузилиши янги вазнлар, хилма-хил қофия, миллий колорит, кенг халқ луғати билан бойитди. Унинг «*Кромвель*» драмасига ёзган муқаддимаси илғор романтизм адабиётининг амалдаги манифести, программасига айланди.

Гюго «*Марион Делорм*», «*Эрнани*» романтик драмаларини, «*Қиролнинг дилхуишиги*» танкидий драмасини яратди. У «*Париж Биби Марям ибодатхонаси*» романига мавзуни XV аср Франция тарихидан олди. Инсон тарихида диннинг машъум ролики кўрсагиш мақсадида XV аср Париж ҳаётига мурожаат қилди. «*Хўрланганлар*» романида хор-зор яшаб, тубанликка тушган, хўрланган кишилар қисматининг аянчли эканини кўрсатади. Романда ёзувчи дунсқарашидаги зиддиятларга қарамай, кенг ижтимоий масалаларни ўртага ташлади. Гюгонинг шеърый тўғшами «*Даҳшатли йил*»да Париж Коммунаси ва Франция - Пруссия уруши воқеъатри баён қилинади.

Гюгонинг «*Денгиз заҳматқашлари*» романида табиат стихиясига қарши кураш тасвирланиб, асар ўзбек тилига таржима қилинган (Н. Алимухамедов). Шунингдек, «*Бюг Жаргаль*», «*Козетта*», «*Гаврош*» каби ҳикоялари ҳам ўзбек тилига таржима қилинган.

Америка адабиётида кўзга кўриган романтик ёзувчилар Вашингтон Ирвинг ва Фенимор Куперлар эди.

Жеймс Фенимор Купер (1789-1851) - романнавис бўлиб, «*Американинг Вальтер Скотти*» деб ном олган ва тарихий роман жанрига асос солган адиб. У ижодида инсониярварлик, оддий кишилар ҳаётини акс эттириши билан диққатга молик. Ижоди уч босқичга бўлинади: 1)1821-1826 - «*Жосус*», «*Лоцман*», «*Пионерлар*», «*Бостон қамали*», «*Сўнгги Могикан*»ларда Америкадаги адолатсизликларни қоралайди; 2)1826-1833 - Оврўпо сафари ва Оврўпо мамлакатлари тарихига бағишланган «*Мард*», «*Жаллод*» романлари; 3)1833-1851 - АҚШ тузуми танқид қилинган ва индейс қабилалари ҳаёти акс эттирилган «*Моникенлар*», «*Овчи*», «*Изқувар*» романлари. Унинг «*Сўнгги Могикан*», «*Чингачгук - улкан Илон*», «*Изқувар*» романлари ўзбек тилига таржима қилинган.

XIX асрнинг бошларида Наполеон юришларининг Германия иқтисодиётига ва шу жумладан, маданияти ва адабиётига таъсири. Давр шоири **Хенрих Хейне** (1797-1856) асарларида озодлик ғояларининг ифодачиси сифатида. Унинг дастлабки шеърый тўплами «*Қўшиқлар китоби*» халқ қўшиқларига ниҳоятда яқин туради ва беш қисмдан иборатдир. «*Йўл манзаралари*» очерклар тўпламида ватан манзарасини чизар экан, унинг қоқоқлигидан, сустқашлигидан тушқунликка тушмайди. «*Силезия тўқувчилари*» - ишчилар кўзғолонини ифодаласа, «*Германия. Қиш эртаги*» ижодининг чўққиси ҳисобланади. Шоир дostonдаги қиш сўзи орқали Германиянинг қоқоқлигига, у ерда ҳукм сураётган жаҳолатга ишора қилади.

Хенрих Хейне шеърларидан ўзбек тилига Ойбек, Миртемир, Шукрулло, Хайридин Салоҳ, Абдулла Шерлар томонидан таржима қилинган.

АДАБИЁТЛАР

1. **Азизов Қ., Қаюмов О.** Чет эл адабиёти тарихи. – Т.: «Ўқитувчи», 1987.
2. **Артамонов С.Д.** История зарубежной литературы XVII–XVIII вв. – М.: «Просвещение», 1978.
3. **Филиппов М.М.** Очерки о западной литературе (XVIII -XIX в.в.) – М.: «Наука», 1985.
4. **Норматова Ш.** Жаҳон адабиёти. – Т.: “Маънавият”, 2008.
5. **Маҳмудов М.** Ҳайрат ва тафаккур. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.
6. **Бақоева М.** Байрон ижодига Шарқ адабиётининг таъсири ва таржима масаласи. //

- Таржима назарияси масалалари. – Т.: 1979.
7. **П. Қурбонов.** Байрон ижодида Шарқ мавзуи. “ЎТА”, 2008 / 4.
  8. **П. Қурбонов.** Байроннинг “Шилйон туткуни” ўзбекча оҳангларда. “ЖА”, 2010 / 2.
  9. **Қамбарова Д.** Қуръон бахш этган илҳом (Пункин ижодида Қуръон оҳанглари). – Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2009.
  10. **Байрон Ж.Г.** Сайланма. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.
  11. **Ж. Г. Байрон.** Ушалмаган орзулар. – Т.: «ЎЗБЕКИСТОН», 2011.
  12. **Пушкин А.С.** Евгений Онегин. – Т.: 1988.
  13. **М. Цветаева.** Менинг Пушкиним. “ЖА”, 2001/6.
  14. **Гюго Виктор.** Бюг Жаргаль. – Т.: «Ёш гвардия», 1982.
  15. **Гюго Виктор.** Денгаз заҳматкашлари. – Т.: «Ёш гавардия», 1965.
  16. **Виктор Гюго.** Шоҳона ишрат. Драма. “ЖА”, 2002/1-2.

12. ТАНҚИДИЙ РЕАЛИЗМ АДАБИЁТИ (2 СОАТ)

- *Реализм эстетикаси.*
- *Реализм ва танқидий реализмнинг фарқли жиҳатлари.*
- *Адабиётда танқидий реализмнинг пайдо бўлиш омиллари.*
- *Бальзак, Флобер, Стендаль, Мериме асарларида реал воқеликка танқидий муносабатнинг ифодаланиши.*
- *Немис танқидий реализмнинг ўзига хослиги.*
- *Ҳ. Хейне ижодида романтизм ва танқидий реализмнинг уйғунлиги.*

Танқидий реализм адабиёти Оврўпо мамлакатларида XIX асрнинг 20-йиллари охирида пайдо бўлиб, турли даврларда шаклланди ва ривожланди.

Француз адабиётида XIX асрнинг биринчи ярмида инқилобий поэзия ривожланди ва бу адабиёт меҳнаткаш халқ оммасининг кайфиятини акс эттирди. Шу адабиётнинг вакили **Пьер Жан Беранже** (1780-1857) бўлиб, биринчи ҳажвий кўшиғи «Қирол Ивето»ни бугун Париж куйлайди. Халқ шоири - Беранже сиёсий жиҳатдан ниҳоятда ўткир кўшиқларини яратди. Унинг «Зотли итлар арзи» сатирик шеъри давлат тепасида турган Карл X Бурбонга қарши қаратилган эди. «Карл III» шеъри эса унинг ўлимини башорат қилади. «Халқларнинг муқаддас иттифоқи», «Жак», «Малла Жанна» шеърлари шоир ижодининг гўзал намуналари ҳисобланади. Беранже шеъриятининг муҳим аҳамияти шундаки, у ўз ижодини онгли равишда оддий халқ хизматига, меҳнаткаш халқ манфаатларига бўйсундиради. Шунинг учун ҳам шоир «Халқ - менинг илҳомим» деган эди.

XIX асрнинг биринчи ярмида реализмнинг тарихий заминлари, реалистларнинг халқчиллиги, улар ижодида халқ масаласи ва ижобий қаҳрамонлар.

Фредерик Стендаль (1783-1842) ижоди хилма-хил жанрларни, санъатнинг турли соҳаларини қамраб олади. Унинг бешта романи, «Италия йилиомалари» новеллалар тўплами, «Анри Брюлар ҳаёти», «Автобиографик мактублар» каби асарлари, кундалик ва хотиралари сақланиб қолган. Унинг «Наполеон ҳаёти», «Наполеон ҳақида хотиралар», шунингдек, «Рим», «Неаполь», «Флоренция» номли йўл лавҳалари, «Рим бўйлаб саёҳат», «Турист хатлари» номли эсдаликларида фалсафий, сиёсий ҳамда эстетик мулоҳазалари баён этилган «Расин ва Шекспир» рисоласида реализм принцигшарини илгари сурди, бу унинг бадиий программаси сифатида майдонга келди. Стендаль икки буюк фожеанавис шоир ижодини таҳлил қиларкан, Шекспир ижодидаги ҳаётийликни алоҳида таъкидлайди. Шекспир ижодидаги халқчиллик, реализм уни Расин ижодидан ажратиб турадиган хусусият эканини кўрсатиб беради.

«**Ванина Ванини**» новелласи Италия миллий-озодлиги учун бораётган курашни тасвирлашга бағишланган.

«**Қизил ва қора**», «**Парма ибодатхонаси**» романлари ўзбек тилига ўгирилган. Стендаль ижтимоий роман устаси сифатида бу романида ўз қаҳрамонлари қалбини чуқур

ифодалай олган моҳир психолог ҳамдир. «Парма ибодатхонаси» романи ҳам Италия мавзусида бўлиб, «Қизил ва қора» қаҳрамони Жюльен Сорель сингари ўз Ватани озодлиги йўлида курашга тайёр Фабрициодир. Адиб қаҳрамонларининг ички кечинмаларига катта эътибор беради. Унинг ижобий қаҳрамонлари зулм-истибодга асосланган тузум билан мурасага кела олмайдилар. Улар ҳаётдаги эскилик, худбинлик, зўравонлик, инсон шахсининг камситилишига қарши исён кўтардилар. Унинг асарлари ҳаётий реализм билан суғорилган.

Оноре де Бальзак (1799-1850) - ижодида танқидий реализм чўккига кўтарилгандир. Унинг «*Инсонлар комедияси*» деган умумий ном остига кирувчи романлари адибга шуҳрат келтирган. Ўзини «ижтимоий фанлар доктори» деб ҳисоблаган Бальзак улкан эпопеяси «инсон комедияси»да икки мингдан ортиқ персонаж катнашади. Агар француз жамияти тарихчи бўлса, Бальзак ўзини унинг котиби деб билади. Эпопеяда кўтарилган мавзу - пул, бойлик, тилла бўлиб, бу бойлик асар қаҳрамонлари ҳаётида машъум роль ўйнайди. Бальзак асарларида пул киши характерини, психологиясиини ўзгартирувчи, емирувчи, издан чиқарувчи салбий куч сифатида кўрсатилади. Адибнинг «Гобсек», «Евгения Гранде», «Горио ота», «Сағри терн тилсими» романларида пулнинг ана шундай бузунчилик ролини кўрсатади. «*Гобсек*»да қаҳрамон пулнинг қанча кўп бўлса, сен шунча қудратли бўласан деган фалсафага риоя қилса, «*Евгения Гранде*»нинг қаҳрамони Гранде ҳам пул жамғариш касалига дучор бўлган шахсдир. Бальзакнинг «*Горио ота*» романи оталар ва болалар муносабати масалаларига бағишланган. Шу ўринда Горио чол билан Шекспирнинг Лир образини таққосласа бўлади. «*Сағри терн тилсими*» романи фалсафий асар бўлиб, сағри териси инсонни ҳалокатга маҳкум этган тузумнинг рамзий образидир.

Бальзакнинг буюк хизмати шундаки, асарларида француз ҳаётининг барча томонларини қамраб олди. Қаҳрамон характери, ташки муҳит, уни ўраб олган ижтимоий шароит таъсирида қарор топгани учун Бальзак ана шу ташки дунёга, унинг тафсилотига аҳамият берди. Шу сабабли ҳам адибнинг ҳар бир асарида қаҳрамон ва воқеалар ҳолатини белгилаб берувчи атроф-муҳит, нарсаларга кенг ўрин берилади. Натижада унинг ҳар бир асари мукамал, жозибалидир. Бальзакнинг юқорида номи саналган асарлари ўзбек тилига таржима қилинган.

Проспер Мериме (1803-1870) - повеллалари ва «Карл IX салтанати йилномаси» асари билан ўзбек китобхонига таниш. Унинг халқ оғзаки ижодига муносабати ва славян халқлари миллий-озодлик ҳаракати мавзусида яратилган «Гусла» тўплами.

Мериме жаҳон адабиётида новелла жанрининг устаси сифатида «Таманго», «Матео Фальконе», «Этрасс Гулдони», «Иккиёқлама хато» асарлари билан танилган. Агар «*Таманго*»да оқ танли кулфурушларни танқид қилса, «*Матео Фальконе*»да Корсика оролида истиқомат қиладиган халқнинг урф-одатларини ифодалайди. «*Этрасс гулдони*»да юқори табақа вакиллари орасидаги ғийбат, куруқ тухмат каби иллатларни фош қилган. «*Арсена Гийо*»да камбағал қиз Арсенанинг таҳқирланиши тасвирланса, «*Кармен*»да лўлилар ҳаётига мурожаат этиб, ҳамма нарсадан ўз шахсининг эркин бўлишини биринчи ўринга қўйган мағрур, жасоратли эрксевар аёл образини яратади.

Мерименинг «*Карл IX салтанатининг йилномаси*» романи Озод Шарафиддинов томонидан ўзбек тилига таржима қилинган. Роман тарихий мавзуда бўлиб, XVI асрга мурожаат қилган. Романда ҳикоя қилинган қонли Варфоломей кечаси диний таассубликнинг оқибати эканини кўрсатади. Замонасининг эрксевар кишиси бўлган Мериме бу қонхўрликнинг асосий айбдорлари бўлган сарой амалдорлари билан дин ҳомийларини кескин фош этади.

Гюстав Флобер (1821-1880) - «Бовари хоним», «Саламбо», «Сезгилар тарбияси», «Авлиё Антонийнинг алданиши» каби романлари ва драматик асарларининг автори.

Флобернинг сиёсий, ижтимоий ва эстетик қарашларидаги зиддият. Адиб ўзи яшаб турган жамиятнинг ривожланиш жараёнини фожеали тарзда қабул қилди. Бу тузумдаги инсон ички зиддиятларини очиқ бериўга ҳаракат қилди.

«*Бовари хоним*» асарида ҳаёт ҳақиқатларини романтик хаёлпарастликка қарама-қарши кўяди. Асарда қаҳрамоннинг эстетик хом-хаёлларининг фош этилиши. Маънавий ожиз - Омэ, романтик хаёлпараст - Эмма образлари. Асарнинг бош қаҳрамонлари Эмма ва Шарлга Флобернинг иккиёклама муносабати. Инсон ахлоқи масаласи «*Сезгилар тарбияси*» романида фош этилиши. «*Саламбо*»да эрамиздан аввалги Карфаген давлати тарихига мурожаат этади ва Африканинг шимолидаги Карфагеннинг Рим билан олиб борган урушларини тасвирлайди.

Инглиз танқидий реализм адабиётининг вакили еифатида **Чарльз Диккенс** (1812-1870)ни кўриш мумкин. У жаҳон адабиёти тарихида ўзининг чинакам халқчил асарлари билан ўчмас из қолдирган. Диккенснинг ижоди инглиз адабиётида бутун бир даврни ташкил қилади. У ҳақли равишда Англиянинг халқ ёзувчиси, унинг миллий ифтихори сифатида тан олинган.

Диккенс инглиз адабиётида биринчи бўлиб, азоб-укубатларга дучор қилинган оддий халқ ҳаётини реалистик кўрсатиб берди.

Диккенс романлари ижтимоий адолатсизликларни фош қилди, оддий инсоннинг ҳақ-ҳуқуқлари тарафдори бўлди, меҳнат ақлининг кадр-қимматини улуғлади, унинг гўзаллигини, эзгу-мақсадларини куйлаб, худбин жамиятнинг жирканч манзарасини аёвсиз танқид қилди.

Диккенс ижоди тўрт даврга бўлинади: 1)1833-1841 - бу даврда асосан юмористик асарлари билан ном чиқарди. «Боз очерклари», «Пиквик клубининг мактублари», «Оливер Твистнинг бошидан кечирганлари» каби асарлари ёзилган; 2)1842-1848 - «Америка хатлари», «Мартин Чезлвит», «Домби ва ўғли»; 3)1849-1859 - асосан ҳажвий асарлари «Давид Копперфильд», «Совуқ уй», «Мудҳиш замонлар», «Митти Доррит»; 4)1859-1870 - Диккенс ижодида умидсизлик кайфиятлари устунлик қилади. «Икки шаҳар ҳақида қисса», «Катта умидлар», «Бизнинг умумий дўстимиз» асарлари яратилган.

Агар Диккенснинг «*Америка хатлари*» ва «*Мартин Чезлвит*» асарлари АҚШ ҳаётига бағишланган бўлса, «Пиквик клубининг мактублари» адабиёт хазинасига комик роман намунаси бўлиб кўшилди, унда мавжуд тузумга қарши нафрат, норозилик эмас, балки ўткир кулги, битмас-туганмас юмор етакчилик қилади.

«*Домби ва ўғли*» романи инглиз танқидий реализмининг намунаси бўлиб, фақат пулни тан оладиган Домби образига оддий меҳнаткашларни қарама-қарши кўяди. Ёзувчи доимо ана шу меҳнаткаш кишилар томонида бўлади.

40-50 йиллардаги романларида чартистлар ҳаракатининг таъсири. Сатирик ёзувчи сифатида яратган асарларида меҳнат ва капитал ўртасидаги зиддиятнинг ифодаланиши. «*Оливер Твистнинг бошидан кечирганлари*» романида болалар ва тарбия масаласи.

АДАБИЁТЛАР

1. Азизов Қ., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. – Т.: «Ўқитувчи», 1987.
2. Филиппов М.М. Очерки о западной литературе (XVIII -XIX в.в.) - М.: «Наука», 1985.
3. Норматова Ш. Жаҳон адабиёти. – Т.: “Маънавият”, 2008.
4. Махмудов М. Ҳайрат ва тафаккур. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.
5. Жон Голсуорси. Олти адибнинг кифасига чизгилар//Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Т.: “Маънавият”, 2010.
6. Х.Дўстмуҳаммад. ИЖОД – кўнгил мунавварлиги. – Т.: “МУМТОЗ СЎЗ”, 2011.М.
7. Холбеков. Оноре де Бальзак ва “Инсон комедияси”. “ЖА”, 2009/1.
8. Бальзак О. Гобсек. Сағри тери тилсими. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981.
9. Бальзак О. Горио ота. – Т.: Бадиий адабнашр, 1968.
10. Бальзак О. Евгения Гранде. – Т.: 1964.
11. Андре Моруа. Оноре де Бальзак // Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Т.: “Маънавият”, 2010.

12. **Оноре де Бальзак.** XIX аср француз ёзувчиларига мактуб//Жаҳон адаблари адабиёт ҳақида. – Т.: “Маънавият”, 2010.
13. **Диккенс Ч.** Оливер Твистнинг бошидан кечирганлари. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
14. **Мериме П.** Карл IХ салтанатининг йилномаси. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
15. **Мериме П.** Коломба. “ЖА”, 2010/11-12.
16. **Стендаль.** Қизил ва қора. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти. 1979.
17. **Стендаль.** Парма ибодатхонаси. – Т.: “Медицина”, 1990.
18. **Флобер Г.** Бовари хоним. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976.
19. **Флобер Г.** Соддадил. “ЖА”, 2011/1.
20. **Хейне Х.** Лирика. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973.
21. **Хейне Х.** Германия. Қиш эртаги. – Т.: «Ёш гвардия», 1984.

13. XX АСР РЕАЛИЗМ АДАБИЁТИ (4 СОАТ)

- *XX аср жаҳон адабиётининг ўзига хослиги.*
- *Натурализм оқими, унинг тарихий ва фалсафий илдизлари.*
- *Э.Золя натурализмнинг фалсафий илдизлари.*
- *Адабиётга янги ижтимоий ва сиёсий муаммоларнинг пайдо бўлиши.*
- *Мопассан - танқидий реализмнинг вакили сифатида*
- *Жек Лондон ҳикояларида табиат ва жамият, шахс муаммоси.*
- *Уильям Сомерсет Моэм - реалистик ёзувчиси,*
- *Эрнест Хемингуэй ижодида инсон иродаси.*

Реалистик элементлар барча даврдаги ижод намуналарида мавжуд. Реализм (лотинча *realis* - ашёнӣ) - ҳаёт ҳақиқатини аслига мувофиқ тасвирлаш, деталлар ва образларнинг ҳаққонийлигини талаб қилади. Ҳаёт ҳақиқатига содиқлик - унинг асосий шиори. Реалистик образлар ва ҳодисаларнинг ҳаётийлигига алоҳида эътибор берганлар. Асар тили, қаҳрамон нутқи, сюжет, конфликт каби унсурларнинг барчаси ҳаққонийлик талабига бўйсундирилган. Бу метод ижодкорнинг ўзини қуршаб турган воқелик ва инсонлар тўғрисида ўйлаган ҳақ гапини айтиш, китобхон кўз ўнгида реал ҳаёт нарэал инсонларни гавдалантириш йўли билан воқелик ва инсон тўғрисидаги ҳақиқатни кўрсатиш имконини беради. Реалистик адабиёт буюк намоёндаларнинг ҳақиқат қурашчилари сифатидаги хизматлари беқиёсдир.

Фанда реализмнинг илк бор қачон пайдо бўлганлиги тўғрисида аниқ фикрга келинмаган. Кўплаб тадқиқотчилар реализм илдизларини жуда қадим замонлардан излайдилар. Ибтидоий инсоннинг қояларга чизган расмлари ва антик адабиёт намуналарида ҳам реалистик унсурларни кузатадилар. Бироқ реализмнинг бадиий тизим сифатида шаклланиши Уйғониш даври билан боғланади. Айнан шу даврга келиб инсонга, унинг қалбига, кечинмаларига эътибор кучаяди, табиий туйғулари бўрттириб тасвирланади, кечинмаларга шоирона руҳ берилади. Шекспир, Сервантес асарларида реализмнинг ўзига хос тарзда намоён бўлганлигини кўриш мумкин.

Реализм таракқиётидаги иккинчи босқич маърифатчилик даврига тўғри келади. XVIII асрда инглиз реалистик романи вужудга келган (Д. Дефо «Робинзон Крузо» романи билан ушбу жанрга асос солади). Инсон ақлига, унинг имкониятларига юқори баҳо берувчи маърифатчилик реализми ҳаёт ҳодисалари ва инсонлар хатти-ҳаракатларини мувофиқ ёки мувофиқ эмаслигидан келиб чиқиб баҳолар эдилар. Ақлга тўғри келмайдиган хатти-ҳаракат деганда барча қолоқ урф-одатлар, эскирган тартиботлар тушунилар эди. Шу сабабли маърифатчиларнинг нобий қаҳрамонлари ўткир ақли билан ажралиб турадилар, салбийлари эса қолоқ, жоҳил одамлар. Маърифатчилик реализми шартлиликка йўл қўяди,

фантастик элементлардан фойдаланади. (Масалан, Дефо, Свифт қахрамонлари ёки Гётенинг "Фауст" асарини мисол қилиб келтириш мумкин).

XVIII аср адабиётида реализм ва романтизм ўртасида кескин чегара ўрнатиш қийин. Масалан, француз адиби Проспер Мериме асарларида қахрамонлар, сюжет романтик асарларга хос бўлса-да, фактик аниқлик услубдаги холислик уни реализмга яқинлаштиради. Инглиз адабиётида Чарльз Диккенс асарларида маиший-ижтимоий роман аънаналари давом эттирилади, ҳаётини манзаралар, ҳаётини одамлар образига мурожаат этилади, айти пайтда авантюристтик элементлар, жиноят, сирлилиқ каби унсурларнинг қўлланиши романтик методда яратилган асарларни ёдга солади.

XIX асрда реализмнинг янги босқичи бошланди. Флобер, Мопассан, рус адабиётида Лев Толстой, Л.П.Чехов каби ёзувчилар ижодда ренессанс ва маърифатчилик реализмидан фарқланувчи хусусиятларни намойён қилдилар. Француз адиби Флобернинг "Бовари хоним" романида реализм аънаналаридан кескин узилиш сезилади, бу асар реализмга хос ҳаёт ҳақиқатига содиқликни яққол намойён қилади. Энди инсоннинг ижтимоий ҳаёт билан муносабати, унинг тақдирига ижтимоий муҳит, тартиботлар таъсири диққат марказига кўчади. Айти пайтда инсон руҳияти, қалби таҳлилига алоҳида эътибор берилади.

Рус адабиётида Н.В. Гоголь томонидан кашф этилган тузум тартиботлари, ижтимоий муҳит таъсирида майдалашган "кичкина одам" қалби, кечинмалари Ф.М.Достоевский, А. Чехов ижодида етакчи мавзуга айланади. Достоевскийнинг бир қарашда ноанъанавий туюлган асарларида инсон қалбининг ўта мураккаб, сирли манзаралари, ҳали қаламга олинмаган тублари очиб кўрсатилади.

Реализм узоқ давом этган таракқиёт босқичини бошидан кечирган. Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, унинг унсурлари, хилма-хил кўринишлари адабиёт тарихининг барча босқичларида кузатилган бўлса-да, унинг тугал метод сифатида ўз имкониятларини тўла намойён қилиши XX асрга тўғри келади. XX аср жаҳон адабиётида Ги де Мопассан, Э. Золя, Жек Лондон, Р. Роллан С.Мюзе, Э.Хемингуэй, Г. Г. Маркес каби ижодкорлар ушбу оқимнинг энг кўзга кўринган, унинг ривожига катта ҳисса қўшган ва айти пайтда уни улкан кашфиётлари билан бойитган, бири иккинчисини такрорламайдиган ўзига хос ижодкорлардир.

Ги де Мопассан - танқидий реализмнинг вакили сифатида «Ҳаёт», «Азизим» романларида ўзи яшаётган жамиятнинг бузукликларини, манфаатпарастликни танқид қилиши.

Мопассан - ҳикоянавис. Халқ образининг яратилиши («Симоннинг дадаси»), Франция-Пруссия уруши мавзусидаги («Дўндик») асарлари. Мопассан ижодида психологик таҳлилнинг чуқурлиги.

Мопассан ҳикоялари, «Азизим», «Ҳаёт» романлари ўзбек тилида.

Натурализм оқими, унинг тарихий ва фақсафий илдизлари. Натурализм эстетикаси, унинг сиёсий мазмуни.

Э. Золя натурализмнинг фалсафий илдизлари. «Ругон-Маккарлар»да ирсият муаммоси. «**Ҳамал**» романида меҳнат ва капитал масаласи.

АҚШ адабиёти - **Марк Твен** ижодининг юмордан ижтимоий сатирагача ўсиши. Марк Твен - қисқа юмористик ҳикоялар устаси. «**Том Сойернинг сарғузаитлари**» романида ахлоқ тасвири, Твен демократизми (камбағал Гек ва оқ танли кул Жим образлари). Романда кучлилиқнинг қораланиши. Тарбия ва болалар масаласи. «**Шоҳ ва гадо**»да халқ муаммоси, тарихий мавзу, сатирик маҳорати. «Шоҳ ва гадо» ўзбек тилида.

Жек Лондон ҳикояларида («Шимол ҳикоялари», «Жануб ҳикоялари») табиат ва жамият, шахс муаммоси. «**Мартин Иден**»да ёзувчи эволюцияси. Жамият ва санъаткор тақдири мавзуси. Романда ёзувчига хос бўлган дунёга индивидуал қарашнинг ифодапаниши. Лондон асарлари ўзбек тилида (ҳикоялари, «Мартин Иден», «Уч қалб» романлари).

1917-1945 йиллардаги Оврўпо адабиётида истеъдодли ёзувчилар. Француз адиби **Р. Роллан** ижодида қахрамонона характерларнинг яратилиши. «**Жан Кристоф**» - жамиятда

санъат ва санъаткор мавзуси: халқ образи. «*Мафтун қалб*» ёзувчи ғоявий бадиий эволюциясининг якуни, буржуа жамияти ва маданияти инқирозининг тасвирланиши.

Уильям Сомерсет Моэм - буюк инглизча ёзувчиси, XX асрнинг мумтоз адаби деган шарафли ном эгаси. У узоқ ва мазмунли ҳаёт кечирди. XIX аср охирида ижодини бошлаган ёзувчи иккинчи жаҳон урушидан кейин унга яқун ясади. Ярим асрдан кўпроқ давом этган фаолияти давомида ўлмас асарлар яратди. У адабиёт майдонига эндигина кириб келганида ҳали Оскар Уайльд тирик эди, Киплинг шуҳрат чўққисини эгаллаган, Герберт Уэллс ва Бернард Шоу, Джон Голсуорси ва Арнольд Беннет каби ёзувчилар жуда танилган эди. Моэм энди китобхонлар оммаси томонидан тан олина бошлаганда адабиётга янги бир тўлқин кириб келди. Улар жасур "тажриба қилувчи", ялғи йўллар излаётган Жеймс Жойс, Виржиния Вульф, Дэвид Герберт Лоуренс каби ижодкорлар эди. 30-йилларнинг шундатли ижтимоий-сиёсий ҳаётида ижтимоий-синфий тўқнашувлардан ҳоли бўлган Моэм нжоди ўзига хос ва камтарона кўринарди. Моэмни жамиятдаги ўзгаришлар чўчитар эди. Унинг асарларндаги яширин мунг, тушкунлик ва қоникмаслик ҳиссининг сабабни танқидчилик шундан кўрарди. Моэм ижодда асосан реалистик тамойилларга таянган бўлса ҳам, асарларида натурализм ва модернизм таъсири сезилиб турарди.

Сомерсет Моэм 1874 йили Франциянинг Париж шаҳрида туғилди. Отаси ҳуқуқшунос бўлиб, Британиянинг Франциядаги элчихонасида хизмат қилар эди. Моэмлар оиласида ҳуқуқшунослик ота мерос касб эди. Бобоси Англиядаги Ҳуқуқшунослар жамиятининг асосчиларидан бири эди. Моэмнинг отаси ҳам юристконсулт касбини танлади. У айна пайтда сайру саёхатни, дунё кезишни яхши кўрарди. Саёхатлари натижасида ажойиб кутубхона яратган эди. Бирок, у ҳаётдан эрта кўз юмди. Моэм отасидан ажралганда 10 ёшда, икки йил бурун онаси вафот этганди. Уни руҳоний амакиси ўз тарбиясига олади ва шу тариқа ёш Моэм Англияга қайтади. Кентерберида уч йил бошланғич мактабда таълим олади, кейин эса ўпка касаллиги туфайли Франциянинг жанубига юборилади.

Моэм 18 ёшида Англияга қайтади. Бундан буёнги таълим ва касб танлаш масаласини ҳал қилиши лозим эди. Амакиси ёш Моэмнинг руҳоний бўлишини истарди. Лекин Моэм бунга қатъий қаршилиқ билдиради, Моэм айна пайтда Кембриж унверситетига кириш таклифини ҳам рад этади ва шифокорлик касбини танлайди. Тиббий маълумотни Лондонда, авлиё Томас касалхонасида олади. Моэм ҳақиқий, чинакам ҳаётни кўришни истарди, шу сабабли Лондоннинг қашшоқ аҳоли яшовчи Ламберт кварталида яшашга қарор қилади. Уч йиллик тажрибаси унинг фақат шифокор сифатида эмас, ёзувчи сифатида шаклланишида ҳам катта рол ўйнади. Кейинчалик "*Яқун ясаб*" асарида бу даврнинг инсон қалбини, руҳиятини ўрганишда катта мактаб бўлганлигини таъкидлаган эди. Моэмни инсоннинг пардаланмаган асл кнёфаси қизиқтирарди, шу сабабли ҳам унинг асарларнда кўнгли буюрганча яшашни ихтиёр этган қаҳрамонлар кўп кузатиладир.

Моэмнинг биринчи романи "*Ламбертлик Лиза*" 1897 йилда натурализм анъаналарида ёзилган. Бу роман оддий аёл тақдири ҳақида бўлиб, у атрофидаги жоҳил кишилар туфайли севиш ҳуқуқидан марҳум қилинади.

1907 йилда ёзилган "*Леди Фредерик*" пьесаси Моэмга катта шуҳрат келтиради. Аслида бу асар соф тижорат мақсадда ёзилган, кўнгилочар комедия эди.

1915 йилда Моэмнинг энг яхши романларидан бири бўлган "*Инсон эҳтирослари юки*" нашр этилади. Бу асар реализм йўлида ёзилган бўлиб, маълум маънода автобиографик характерга ҳам эга.

Моэм марҳум отасидан саёхатга ишқибозликни мерос қилиб олган эди. У дунёнинг кўпгина жойларини кезиб чиқади. Ўзи билган, кўрган жойларни асарларида тасвирлайди. Унинг қаҳрамонларини гоҳ Европа ва Америка мамлакатларида, гоҳ Тинч океани оролларида, гоҳ унча катта бўлмаган порт шаҳарларида учратиш мумкин. Ёзувчи дунёни кезар экан, унинг диққат марказида инсон туради.

Моэмнинг ёзувчи сифатида шаклланиши осон кечмаган. У ўзини ҳаваскор ёзувчи деб ҳисобларди. Бирок, бунга қарамасдан тириклигидаёқ шуҳрат чўққисини эгаллай олган

ижодкор эди. Унинг китоблари ниҳоятда тезлик билан сотилиб кетар, нашриётларга катта фойда келтирар эди. Бунга у истеъдод ва меҳнати билан эришган. Француз ёзувчилари Золя, Стендаль, Бальзак, А.Франс, айниқса, Мопассандан таъсирланган. Фалсафа, тиббиётдан яхши хабардор бўлган. Инглизлардан Свифт насрини севган.

Танқидчилик Моэм асарларида лиризм етишмаслигини кўрсатиб ўтади. Бунн ёзувчининг ўзи ҳам тан олган, бироқ бу нарсанн камчилик деб ҳисобламаган. *"Носир сифатида, - деб ёзади у, - мен неолит даврида гордаги гулхан ёнида эртас айтиб берувчиларнинг асрлар оша бугунгача етиб келганлари сирасига кирман. Мен гапириб берадиган нарсам бўлса, жуда қизиқ қилиб ҳикоя қилиб бера оламан. Бошқа ҳеч қандай мақсадни ўз олдимга қўймайман"*.

Моэмнинг 1919 йилда ёзилган машҳур романи *"Ой ва сариқ чақа"* да ҳам шу усулни кўрамиз. Асар қаҳрамони Чарлз Стрикленд жуда ғаройиб табиатли шахс. У санъат йўлида ҳаётнинг барча неъматларидан воз кечади. Оиласи, яхшигина даромад келтирувчи ишини ташлаб Таитига кетади ва бутунлай ўзини санъатга бағишлайди. Стрикленд танлаган санъат йўли осон эмас эди, қанчадан-қанча моддий ва маънавий зарбаларга дош бериш, нафс- туйғусини енгиш лозим бўларди. Чунки яшаш учун пул керак эди. У чизган суратларни тириклигида ҳеч ким тушунмайди, сотиб ҳам олмайди. У ҳам жисмонан, ҳам руҳан жуда бақувват одам. Стриклендни ўзгаларнинг у ҳақда нима ўйлашлари, санъати келтирадиган фойда, шон-шуҳрат умуман қизиқтирмайди. У ўз истеъдодини ҳимоя қила биладп. Унинг учун муҳими ижод қилиш, кўнглидагини мўйқалам орқали ифодалаш. У ким ва нима учундир эмас, тақдирида санъаткор бўлиш ёзилгани учун ижод қилади. Бироқ айна пайтда бу санъат фидойиси атрофидагиларни унутиб қўяди. У санъат ҳам одамларсиз мавжуд бўлолмаслиги ҳақнда ўйламайди. Стрикленд тақдири фожиали тугайди. У Таитида оғир касалликдан вафот этади. Стрикленд фақат орзулар билан яшар эди, маълум маънода ўзи истаган нҳод эркинлигига эришади ҳам, бироқ у эришган эркинлик ўткинчи. У фақат руҳий озодликка эришган, буни у илҳом ҳолатида сезган. Бироқ воқеликнинг фожевий якунидан халос бўла олмайди.

Моэм "Миссис Крэддок"(1900), "Сернақш қоплама", "Пирог ва пиво" (1930), "Бурчак"(1932), "Театр" (1937), "Рождество таътиллари"(1939) каби романлар муаллифи. Бу асарлар асосида ўткир драматик зиддиятлар ётади.

Моэм истеъдоди ҳикоя жанрида ёркин намоён бўлади. Унинг ҳикоялари одатда жуда қизиқарли сюжетга эга бўлиб, китобхон диққати бир зумга ҳам чалғимайди, ечим эса ҳеч ҳам кутилмаган бўлиб чиқади. У ўткир сюжетни психологизм билан уйғунлаштира биледи. Моэм реалист сифатида ҳикояларида барча нарсанинг ҳаётга мос бўлишига интилишини таъкидлайди. Ўзи айтганидек, фантастикадан, уйдирмадан қочади. Бироқ шунга қарамасдан унинг ҳикояларида инсон кутилмаган томондан кашф қилинади, кутилмаган жиҳатлари очилади. Моэмнинг кўплаб ҳикоялар тўпламлари нашр қилинган. Улар орасида "Барг титроғи" (1921), "Каузарина" (1926), "Биринчи шахс тилидан" (1931), "Тақдир ўйинчоқлари" (1947) айниқса шуҳрат қозонган. Ҳаётий воқеалар кутилмаган, инсон хатти-ҳаракати жумбоқ бўлиши мумкин. *"Инсонга хос нимадир"* ҳикоясининг қаҳрамони бадавлат ва гўзал Бэтти ҳаёти шу фикрнинг исботи. У санъатни, адабнётни севади. Ниҳоятда оқила аёл. Табиат уни юксак дид билан тақдирлаган. Лекин бу аёл ҳаётининг ўзгалардан яширин қоронғи томонлари ҳам бор. У бойлик учун севмаган кишига турмушга чиқади, кейинчалик бу одам билан ажралашади, унинг бахтсиз ҳаёти фожиали яқунланишига сабаб бўлади. Хизматкор шофери билан ишқий муносабатга киришади. Айна пайтда буни пардалай биледи. Шуниси қизиқки, уни бир умр севган, билим ва даража жиҳатидан унга муносиб Кэразерснинг ҳаммасини била туриб ўзига турмушга чнқиш учун қилган таклифини рад этадн. Бетти ҳаётининг тубан томондан уялмайди, ўзини бахтли деб биладн, чунки у истаганича ҳаёт кечиради. *"Жейн"* ҳикоясидаги вазият ҳам кутилмаган. Ниҳоятда камсукум ва ёш бўлмаган миссис Фаулер тўсатдан ўзидан 26 ёш кичик йигитга турмушга чиқади. Унга уйланаётган йигитнинг ҳеч қандай ғаразли нияти йўқ. У чиндан ҳам Жейннн севадп. Яна ҳам қизиги, маълум муддат

Ўтгач, киборлар жамиятида ҳаммининг эътиборига сазовор бўлган Джейн эри Гилберт билан ажрашиб, яна бошқа яхши бир одамга турмушга чиқади. Бир қарашда ғаройиб туюлган бу ҳодиса гоятда табиий ҳикоя қилинади. Ёш ҳам, айтарли гўзал ҳам бўлмаган Жейннинг энг муҳим фазилати унинг соддалиги ва қалбан беғуборлиги. У бошқача кўринишга интилмайди ҳам, шуниси билан ўзгаларни мафтун қилади. Инсон юксакликларга кўтарилиши ва ннҳоятда тубан кетиши ҳам мумкин. Чунки қанчалар рухан юксак парвоз қилмасин, барибир, у ер одами ва унга замин ташвишлари бегона эмас. Бироқ ёзувчи кўпроқ руҳий юксакликка эриша билган, тан эҳтиёжларини енга олган қаҳрамонларга қойил қолади. Унинг "Санаторий", "Бўйсунмас" ҳикоялари шу жиҳати билан диққатга сазовор. "**Санаторий**" ҳикоясининг касаллик туфайли ўлимга маҳкум қаҳрамони севиб қолади. Унинг муҳаббати ўлим олдидаги кўркувни енгишида ёрдам беради.

"**Бўйсунмас**" ҳикоясининг қаҳрамони Аннет ўзи тушиб қолган вазиятга бўйсунганини истамайди. Воқеалар уруш пайтида бўлиб ўтади. Немис солдати томонидан номуси топталган Аннет оғир вазиятга тушиб қолади. Лекин немис Ганс кутилмаганда Аннетни чиндан ҳам севиб қолади. Унга уйланмоқчи, туғилажак фарзандга оталик қилмоқчи бўлади. Бундан қиз фойдаланиши мумкин эди, чунки унинг ҳолатида бу энг қулай йўл. Ота-онаси ҳам қнзини инсофга чақирадилар, чунки Ганс уларни совғалар билан таъминлар, бунинг устига қизларини шармандалиқдан қутқармоқчи эди. Бироқ Аннет учун бундан ҳам юксакроқ нарсалар бор. У ватанини топтаган босқинчига бўйсунганини истамайди. Айни пайтда курашда ёлғиз эди. Аннет енгилмасликка қарор қилади, жиноятга қўл уради – фарзанд туғилгач, уни чўктириб ўлдиради. Дахшатли жиноят. Бироқ Аннет ўз қалбига қарши бормади, бу унинг маънавий ғалабаси эди. Сомерсет Моэм 1965 йилда вафот этади.

Буюк Америка ёзувчиси **Эрнест Хемингуэй** ҳаёти тириклигидаёқ афсонага айланган эди. Саёҳату саргузаштларга, зафар ва мағлубиятларга, севги ва айрилиқларга бой умри давомида бу ажойиб шахс ўлмас ижод намуналарини яратди. Адабиёт, бадиий ижод унинг ҳаёти мазмунини ташкил қилар эди. Хемингуэй 1899 йил 21 июлда Чикагонинг Оук-Парк шаҳрида туғилган. Онаси Грейс Холл опера кўшиқчиси эди. Шифокор-терапевт ва спортчи бўлган Кларенс Эдмонсни учратгач, Грейс операни ташлаб унга турмушга чиқади. Эрнест оиладаги олти боланинг тўнғичи эди. Бўлажак ёзувчи ижодини жуда эрта бошлади. Оук-Парк мактабида ўқиб юрган пайтларидаёқ мактаб газеталарида унинг ҳикоя ва шеърлари босилиб турар эди.

Мактабни тамомлагач, 1917 йилда Хемингуэй армия хизматида кирмоқчи, Биринчи жаҳон урушида қатнашмоқчи бўлади. Бироқ кўзи жароҳатланганлиги сабабли армияга қақрилмади. Шу сабабли 1917-18 йилларда Канзасс газетаси "Star"да мухбир бўлиб ишлайди. Олти ой ўтгач, кўнгилли сифатида Европа армиясига қабул қилинади. Италия-Австрия frontiда Қизил Хоч Америка Отрядининг шофёри бўлиб хизмат қилади. 1918 йилда оёғидан яраланади, шу ҳолда италиялик ярадор солдатни жанг майдонидан олиб чиқади. Жангда кўрсатган мардликлари учун икки маротаба Италия орденлари билан тақдирланади. Госпиталда даволанаётганида америкалик шафқат ҳамширасини севиб қолади (бу севги тарихи орадан ўн йил ўтгач, "**Алвидо, қурол**" асарининг дунёга келишига сабаб бўлади). Оук-Паркка қайтгач, Хемингуэй учун Чикагодаги бир маромдаги сокин ҳаёт зерикарли туюлади ва Чикаго журнали редакциясига ишга киради. Бу ерда у машхур ёзувчи, кўплаб америкалик буюк ижодкорларнинг йўлбошчиси **Шервуд Андерсон** билан танишади. Андерсон унга Парижга боришни маслаҳат беради. Париж санъат, адабиёт ва маънавиятнинг маркази ҳисобланар эди. Чинакам ижодкор бўлиш учун Франция илҳом манбаи эди. Хемингуэй Андерсон маслаҳатига амал қилиб, 1921 йилда Европага йўл олади. Шу йили у Хэдли Ричардсонга уйланган эди.

Францияда яшаб юрган кезларида Хемингуэй жуда кўп саёҳат қилади. Парижда яшовчи америкалик ёзувчилар Гертруда Стайн, Эзрой Паунд, Скотт Фицджеральд билан таниш эди. Унинг шиори "*Муҳими бир сатр бўлса ҳам ҳақиқатни ёзиш, қолгани эса ўз-*

ўзидан бўлаверади” эди. Хемингуэйнинг илк китоби 1923 йилда *"Уч ҳикоя ва ўн шеър"* номи билан чиқади, кейинроқ эса *"Бизнинг кунларимизда"* ҳикоялар тўплами босилади. Мазкур тўплам Хемингуэйнинг ўзига хос услуби, ўз қаҳрамонини топганидан далолат беради.

1926 йилда Ш. Андерсоннинг романларидан бирига пародия тарзида "Баҳор ёмгирлари" эълон қилинади. Бу роман "Чарльз Скрибнес" нашриётининг машҳур муҳаррири Макссуэль Перкинснинг диққатини жалб қилади. 1926 йил октябрида Хемингуэй *"Қуёш барибир чиқаверади"* романини ёзиб тугатади. Бу асар ёзувчига катта шуҳрат келтиради, Хемингуэйни ёш ва умидли ижодкор деб тан оладилар.

Роман урушдан кейинги йўқотилган авлод руҳиятини, кайфиятини акс эттиради. Унинг қаҳрамонлари биринчи жаҳон урушидан кейинги тушқун ҳолатга тушган, уруш туфайли руҳан майиб қилинган кишилардир. Роман воқеалари ҳам қалби, ҳам жисми майиб қилинган Джейк Бранс тилидан ҳикоя қилиниши бежиз эмас. Ҳаётидаги маънавий таянчларидан маҳрум бўлган бу кишилар умр мазмунини кўнгилочарлик, балиқ ови, коррида, ичкилик ва севгида деб билдилар. Асар қаҳрамонлари реал ҳаётдан олинган, роман босилиб чиққач, Хемингуэй дўстлари ундаги кўплаб қаҳрамонларни, шунингдек, ёзувчининг ўзини ҳам танидилар. Бу ҳам асарнинг шуҳратини таъминлаган омиллардан бўлди.

1927 йилда Хемингуэй Полина Пфейорферни севиб қолади ва биринчи хотини билан ажрашгач, унга уйланади.

1927 йилда унинг *"Аёлсиз эркалар"* номли тўплами чиқади. Шундан сўнг Хемингуэй Америкага қайтади, Флоридада кўним топади ва ўзининг иккинчи романи *"Алвидо, қурол"*ни якунлайди. Бу роман ёзувчининг шуҳратини янада ошириб юборади. Танқидчилик бу романга юксак баҳо беради, уни энг яхши асарлари қаторига киритади. Роман мавзуи уруш ва севгидир. Италия армиясида хизмат қилувчи америкалик офицернинг инглиз ҳамширасига бўлган гўзал ва фожиали муҳаббати Хемингуэйча бетакрор талқинини топади. Муҳаббат мавзуси жимжимадор, романтик, шоирона либосда эмас, босиқ, холис, сиртдан бефарқ, бироқ ичдан чуқур ҳиссиётга йўғрилган тасвир йусинида ифодаланади.

30-йилларга келиб Хемингуэй ижодида бир қадар тушқунлик кайфияти кузатилади. Бунга сабаб қилиб ёзувчини "шон-шуҳрат маст қилиб, кўйганлигида" деб кўрсатадилар. Бунга далил тариқасида Хемингуэйнинг ўзини "чинакам эрка" қилиб кўрсатишга интилиши, испан корридасига, йиртқич ҳайвонларга африкача овга бўлган эҳтироси, атрофидагиларга беписанд муносабати кабиларни келтирадилар. Бу даврда яратган асарлари: *«Тушдан кейинги ўлим»*, испан корридаларини акс эттирувчи *«Африканинг яшил дўнгликлари»*, Африкага бўлган саёҳат кундаликлари, воқеалар Флоридада кечувчи *«Бор ёки йўқ»* қиссаси кабилардир.

30-йиллар ёзувчининг ижодидан фақат икки ҳикояси «Френсис Макаомбернинг қисқа бахти» ва «Килиманджаро қорлари» танқидчи-ликнинг ижобий баҳосини олишга муваффақ бўлди.

Испаниядаги фуқаролар уруши Хемингуэй ҳаёти ва ижодида туб бурилиш ясади. У ўзини чин ижодкор сифатида намоён қилди. Буюк истеъдод эгалари жамият дардларига нисбатан ўта таъсирчанликлари билан ажралиб турадилар. Хемингуэйнинг испан урушига фаол муносабати ҳам шунинг далилидир. Республикачилар учун пул йиғиб ёзувчи Шимолий Америка газета ассоциацияси ҳарбий муҳбири ҳамда *«Испания ери»* ҳужжатли фильмнинг сценарий муаллифи сифатида Испанияга йўл олади.

Испанияга иккинчи саёҳатидан сўнг Хемингуэй *«Бешинчи колонна»* номли пьесасини ёзади, унда 1937 йил кузида Мадриднинг қамал қилиниши тасвирланган.

Хемингуэйнинг бу давр ижодидан энг ёрқин асар *«Кўнгироқ кимни чорлайда»* романидир. Асарга инглиз шоири Жон Доннинг сўзлари эпиграф қилиб олинган «Ҳеч қачон кўнгироқ кимни чорлапти деб сўрама, у сени чорлаётир». Роман Испаниядаги фуқаролар уруши воқеаларига бағишланган. Бош қаҳрамон Роберт Джордан

республикачилар томонида жанг қилувчи америкалик кўнгиллидир. Ҳар дақиқа, сонияда совуқ ўлим шарпаси сезилиб турган шафқатсиз уруш шароитида Роберт Джордан қалбида испан қизи Марияга нисбатан муҳаббат уйғонади. Бу севгининг, бахтнинг омонатлиги асарга фожиавий руҳ бахш этса, Мариянинг аянчли ўтмиши фожеийликни янада кучайтиради. Бироқ инсон барибир инсонлигича қолиши, энг чорасиз, умидсиз қолган дақиқаларда ҳам бахтга интилиб яшаши ўқувчи қалбига ёруғлик бахш этади. «Кўнгирок кимни чорлайди» ёзувчига катта шон-шухрат келтирди.

1940 йилда Хемингуэй Марта Геллхорнга уйланади, Гавана яқинидан уй сотиб олади ва хотини билан Хитойга сафар қилади. 1944 йилда Лондонга ҳарбий мухбир сифатида йўл олади (бу даврга келиб у хотини билан ажрашган эди). Британия Ҳарбий ҳаво кучларида хизмат қилади ва 1944 йилнинг 25 августида Америка қўшинлари билан биргаликда Парижга кириб келади. Ёзувчи иттифоқчиларнинг ҳарбий ҳаракатларида фаол иштирок этади, ҳатто мухбирлигини унутиб юбораёзади, жасорати учун бронза медали билан тақдирланади. 1946 йилда Гаванага қайтади. Бу ерда у «Гаймс» журнаlining мухбири Мери Уэлш билан танишади. Хемингуэй унга уйланади ва умрининг охиригача қадар бу ажойиб аёл билан турмуш кечиради.

1950 йилда «*Дарахтлар соясидаги дарё*» романини эълон қилади. Асар воқеалари иккинчи жаҳон урушини акс эттиради, Италияда кечади. Танқидчилик бу романни совуқ кутиб олади. Ёзувчини сентименталликда, ўзига ўта бино қўйиб юборганликда айблайдилар. Ҳатто бу романга фельетон, пародиялар ҳам, ёзилади.

Бироқ 1952 йилда дунё юзини курган «*Чол ва денгиз*» асари ёзувчи ижодига нисбатан юзага келган ишончсизликни, унинг истеъдоди сўна бошлади, деган қарашларни тумандай тарқатиб юборди. Кекса, омадсиз балиқчи ҳақидаги ғамгин, лирик қисса танқидчилик ва кенг китобхон оммаси томонидан юксак баҳоланди. Бутун дунёга Хемингуэйнинг шухрати таралди. 1953 йилда бу асари учун Пулитцер мукофоти билан тақдирланди.

1954 йилда Хемингуэй “Чол ва денгиз” асарида яна бир карра намоиш этилган ёзувчилик маҳорати учун ҳамда замонавий насрга кўрсатган таъсири учун Нобель мукофоти билан тақдирланди. Мукофот топшириш маросимида Швед академиясининг аъзоси Андерс Эстерлинг Хемингуэйга “давримизнинг энг аҳамиятга молик адибларидан бири” дея баҳо беради. Хемингуэй соғлиги ёмонлашганлиги туфайли Нобель мукофоти тақдиротида қатнаша олмайди.

1960 йилда ёзувчи Рочерстердаги Майо касалхонасида даволанади, унга руҳий хаста, тушкунликка тушиш каби ташхисларни қўядилар. Касалхонадан чиққач Хемингуэй ортиқ ижод қила олмаслигини англаб етади ва 1961 йил 2 июнида ўз жонига қасд қилади.

Хемингуэйнинг ўлими дунё санъат аҳлини ларзага солади. Америка танқидчиси Эдмунд Уилсон “бу ҳодиси бутун бир авлодимизнинг тамал тошларидан бири тўсатдан кулаб тушиши билан тенг” дея ёзади.

АДАБИЁТЛАР

1. **Азизов Қ., Қаюмов О.** Чет эл адабиёти тарихи. – Т.: «Ўқитувчи», 1987.
2. **Норматова Ш.** Жаҳон адабиёти. – Т., “Маънавият”, 2008.
3. **Холбеков М.** Эрнест Хемингуэй ҳикоялари. “ЖА”, 2011/2.
4. **Отабоев А.** Моэмнинг ҳаёти. “ЎзАС”, 2006/14.
5. **Золя Э.** Ҳамал. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982.
6. **Лондон Ж.** Мартин Идеи. – Т.: Бадий адабиёт нашриёти, 1968.
7. **Драйзер Т.** Америка фожиаси. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987.
8. **Мопассан Г.** Ҳаёт. Азизим. Новеллалар. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987.
9. **Хемингуэй Э.** Чол ва денгиз. Алвидо, қурол. – Т.: “Ёш гвардия”, 1986.

10. Хемингуэй Э. Куёш барибир чиқаверади. – Т.: «Ёш гвардия», 1984.
 11. Моэм У. С. Нотаниш одам Парижда. “ЖА”, 2000/8-9.
 12. Моэм У. С. Ой ва сариқ чақа. “ЖА”, 2006/1-2.

XX АСР МОДЕРНИЗМ АДАБИЁТИ. (4 СОАТ)

- *Модернистик адабиёт ва унинг пайдо бўлиш омили.*
- *Модернизм эстетикаси.*
- *Модернизм йўналишлари: экспрессионизм, дадаизм, кубизм, абстракционизм, сюрреализм...*
- *Модернизм ва адабий турлар.*
- *Ж.Жейс модернизм асосчиси сифатида.*
- *Модернизм ва Кафка ижоди.*
- *Ж.П.Сартр ва экзистенциализм.*
- *Камю ва абсурд фалсафаси.*
- *Модернизм ва мифология.*

Модернизм французча *moderne* (замонавий, энг янги) сўзидан олинган бўлиб, XX асрнинг 20 йилларида вужудга келган бадиий эстетик тизимни англатади. Шу даврдан бошлаб XIX аср санъатидан фарқ қилувчи янги санъат шакллани бошлайди.

Модернизмнинг вужудга келишига Шопенгауер ва Ницше иррационал фалсафаси, Бергсон интуитивизми, Э. Гусселнинг феноменологияси, Фрейд ва Юнг психоанализи, Хайдеггер, кейинроқ Сартр ва Камю экзистенциализми, Франфуркт мактаби ижтимоий фалсафаси ғоялари асос бўлиб хизмат қилди. Модернизм маълум ижтимоий давр маҳсули эди, XIX аср охири XX аср бошларида жамият ҳаётида юз берган ижтимоий ва маънавий тушкунлик (бу декадентлик атамаси билан номланади) адабиёт ва санъатга ўз таъсирини кўрсатди. Модернизмнинг пайдо бўлиши бир томондан жамиятдаги ижтимоий жараёнларга норозилик ифодаси эди, зеро улар ижтимоий ўзгаришлар, инқилобу тўнтаршлар билан инсонни бахтли қилиб бўлмастлигини англаб етдилар, модернизм оқимининг ғоявий асосини ташкил қилувчи фалсафа инсоннинг ижтимоий томонига эмас, руҳи, қалбига асосий эътиборни қаратди. Улар ўзларидан олдинги фалсафани нарсалар фалсафаси бўлгани учун танқид қиладилар, фалсафа диққат марказида инсон туриши лозим деган фикрни илгари сурадилар, инсоннинг асл ҳаёти реал воқеликдаги эмас, кўнгилдаги, ондан ташқари, ақл-идроққа бўйсунмайдиган ҳаёти деб билдилар. Айни пайтда модернистлар анъанавий шаклдан ҳам қониқмайдилар, XIX аср реализми ва романтизми учун хос бўлган қолип тусини олган шакл ва усулларни такрорлаш, натурализмнинг воқеликдан пассив нусха кўчириши, бадиий ижодда академизмга қарши исён кўтардилар. Улар анъанавий шакл ҳозирги замон воқелигини кўрсатишга ожизлик қилиб қолган деб ҳисоблайдилар. Руҳ-қалб ҳаётини алоҳида қадрловчи модернистлар, энди реалистик усул ва воситалар инсон қалбининг яширин тубларига кириш, уни бор бўйича, рўй-рост тасвирлаш учун ожизлик қилиб қолган, деб ҳисоблайдилар.

XX аср адабиётида модернистларнинг шакл бобидаги изланишларини акс эттирувчи кўплаб оқимларни кўрсатиш мумкин.

Футуризм - лотинча (*futurum*) сўз бўлиб "*келажак*" маъносини англатади. Бу оқимнинг мақсади келажак санъатини яратишдан иборат эди. Футуристлар санъат тамомила эркин бўлиши керак, деб ҳисобладилар, ўтмиш санъатини инкор қилардилар. Футуристлар ёзиш техникасига алоҳида эътибор берадилар, поэтик қонуниятларни бузадилар. Ўзининг бир қанча зиддиятли жиҳатларига қарамадан футуризм В. Хлебников, Б. Пастернак каби шоирлар ижодий принципларининг шаклланишида катта рол ўйнади, шакл бобидаги дадил тажрибаларига асос бўлди.

Экзистенциализм (existence - *мавжудлик*) - XX асрдаги ана шу номдаги фалсафа асосида вужудга келган модернистик оқим. Ушбу фалсафа марказида инсон ҳаётининг маъноси, шахс эрки ва масъулияти муаммолари турадн. Адабпй оқим сифатнда экзистенциализм борлнк ва инсоннинг ғаройиб сирли-сехрли жиҳатлари хусусида баҳс юритади. Ушбу адабиёт намуналарида инсоннинг жамиятга бегоналиги, ёлғизлиги, маҳкумлиги муаммоси кўтариладн. Кўпинча қаҳрамонлар қутилмаган вазиятга тушиб қоладилар, ушбу вазиятнинг улар қалби ва руҳиятига таъсири муаллиф диққат марказида туради. Сартр, Камю каби ижодкорлар ушбу адабиётнинг ажойиб намуналарини яратдилар.

Экспрессионизм (французча - expression *ифода* сўзидан) - Биринчи жаҳон уруши ва инқилобий тўнтаришлар даврида санъат ва адабиётда вужудга келган оқим. Ушбу оқим вакиллари ҳиссиётга, туйғуга алоҳида эътибор берадилар, қаҳрамоннинг тасаввурлари, таассуротлари ифодаси етакчилик қилади, ҳиссиётга, кечинмага урғу берилади. Экспрессионизм кўпроқ поэзия (**Поль Элюар**) ва драмада намоён бўлган.

Импрессионизм (французча impression - *таассурот*) - XIX аср охири XX аср бошларида Францияда вужудга келиб, тасвирий санъат, адабиёт, мусиқада ўзини намоёиш қилган оқим. Импрессионистлар инсоннинг бирон ҳодиса таъсирида туғилган таассуроти, ҳиссиёти, ҳаяжони, руҳий ҳолати санъатнинг диққат марказида туриши керак, деб ҳисоблаганлар. Улар инсоннинг асл ҳаётини ғайришуурий ҳиссиётлар, ўзгалардан яширин туйғуларда кўрганлар, ушбу оламни бор бўйича кўрсатишса ҳаракат қилганлар. Импрессионизм атмаси **Монен**нинг «Таассурот. Қуёш чиқиши» номли картинаси кўргазмада намоёиш этилгандан сўнг пайдо бўлган. Рассомлар ўзларининг сеvimли жанрлари бўлган пейзаж, портрет, кўп шахслар тасвирланган композицияларда уларни қуршаган дунёдан олган лаҳзалик таассуротларни ифодалаганлар.

Адабиётда импрессионизм принциплари натурализмдан символизмга ўтиш жараёнида шаклланди. Ж. ва Э. Гонкурлар, Ж.Гюнсманс, Ги де Моппсан ушбу йўналишга мойиллик билдирадилар, асарларида оний лаҳзада инсоннинг ранг-баранг туйғуларини сўз ёрдамида иложи борича тўлиқроқ тасвирлашга интиланлар. Импрессионизм алоҳида мактаб тусини олмаган бўлса-да, бу йўналиш вакиллариининг кўплаб кашфиётлари замонавий санъат ва адабиётда из қолдирди.

Сюрреализм - (французча surrealisme) – Францияда XX асрнинг 20-йилларида вужудга келган оқим. Сюрреализм интуитивизм фалсафаси, шарқ диний фалсафаси, фрейдизм таълимотига таянадн. Сюрреализм эстетикаси **А.Бретон**нинг «**Сюрреализм манифести**» асарида узининг ифодасини топган. Улар инсоннинг «мен»ига эркинлик беришга, уни моддиюнчилик, инсоннинг ижодий имкониятларини чекловчи анъанавий эстетика занжирларидан халос қилишга чақирадилар. Ҳаётнинг асл моҳияти инсоннинг ондан ташқари, ғайришуурий оламида беркинган, деб ҳисоблайдилар ва адабиёт тартиботларга, куникма, ахлоқий тушунчалар ва мантикқа бўйсунувчи ҳаётни эмас, унинг ботиндаги пинҳон туйғуларини тасвирлаши лозим. Шу сабабли инсон руҳининг ғайришуурий ҳолатини намоёиш этувчп усул сифатида - туш ҳолати, гўдаклик хотиралар, галлюцинация кабилардан фойдаланганлар. Сюрреалистик асарлар сюжети мажозийликка, парадоксга, қутнлмаганликка асосланади. Адабиётда Апполннер. тасвирий санъатда С.Дали, Х.Миро, И.Танги, Г.Арп, А.Массон, Р.Магритт, кинематографияда Л.Буньюэль, абсурд театрда Э.Иноексо, С.Беккет ушбу оқим намоёидаларидир. Модорнизмга тушқунлик мафкурасини ифодаловчн ҳодиса сифатида салбий баҳо бериб келинди. Бирок, унинг буюк иимояндалари бу фнкрнинг бирёкламалиги, адолатсизлигини исботлади. Франц Кафка, Жеймс Жойс, Альбер Камю асарларида чириган жамиятнинг инсон шахсига таъсири, уни маҳв этиши ўзининг ёркин ифодасини топса-да, инсонга, унинг келажагига ишонч туйғуси ҳам уфуриб туради. Модорнистик ижод маҳсулларида фожиавий тақдирга маҳкум инсон фожиавийлик замирида ҳам бахтга интилади, нажот ахтаради. Модорнчи адилблрнинг қаҳрамонлари кўп ҳолларда қутилмаган вазиятга тушиб қоладилар, ана шундай ҳолларда уларнинг қалбида рўй бераётган жараёнлар муаллиф

диккат марказида туради. Уларнинг қахрамонлари одатда ҳалол, софдил, беозор одамлар. Рух ҳаёти билан яшаш, кўнгил буюрганини қилиш, сохталик, сунъийликни инкор қилиш, қалби-дагини яшнрмаслик - Ф.Кафка, А.Камю каби пжодкорлар асарларининг қахрамонларида ана шу жиҳатлар етакчилик қилади.

Модернистлар шаклга алоҳида эътибор берадилар, шартли-рамзий усулларни қўллайдилар, инсон шахсига қутилмаган томондан ёндашдилар. Бу жиҳатдан, айниқса, австрия ёзувчиси Ф.Кафка, француз адиби А.Камю ва америкалик У.Фолкнер ижоди диккатга сазовор.

Франц Кафка XX аср модерн адабиётининг энг ажойиб ва ўзига хос намояндасидир. Унинг ижоди ғоятда хилма-хил қарашлар ва баҳоларга сабаб бўлган. Албатта, Кафка тириклик чоғидагига қараганда, ўлимидан кейин унга қизиқиш кучли бўлганлигини ҳам эътироф этиш керак. Баъзан буюк истеъдод эгалари ўз даврида тан олинмаслиги, тушунилмаслигига кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Кафка ҳам шундай ижодкорлар сирасига киради. У Марказий Европада ўтган асрнинг 20-30-йилларида жуда кенг бўлмаса ҳам маълум маънода танилган эди. Ўз пайтида Х. Ҳессе, Т. Манн, Б. Брехт каби таниқли ёзувчилар унинг истеъдодини тан олган эдилар. Бирок, Кафка номининг чинакам шуҳрати иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврга тўғри келди. Чунки Кафка тириклигида китобларининг нашр қилиниш-қилинмаслигига беътибор қарар эди. Шу сабабли ўлимидан кейин нашр этилган, баъзилари тугалланмаган "Жараён", "Кўрғон", "Америка" романлари адабиёт оламида чинакам воқеа бўлди.

Узоқ давр мобайнида Кафка мороси унинг дўсти ёзувчи Макс Брод қўлида сақланди. Брод марҳум ёзувчи тимсолида кўпроқ санъаткорни эмас, "ғоя одамни" кўрар эди. Шу сабабли уни христиан таълимоти тарғиботчисига айлантириб қўйган эди. Кафка ижодини ўзича нотўғри талқин қилганига қарамай, Броднинг адабиёт олдидаги хизмати улкан бўлди, у дўстининг барча нашр қилинмаган қўлёзмаларини ёқиб юборишни сўраб қолдирган васиятини бажармади ва дунё китобхони Кафка мероси билан тўлиқ танишиш имкониятига эга бўлди.

Кафка номи шуҳрат чўққисига чиққач, барча уни ўзича талқин қилиш ва улуғлашга ўтди. Дастлаб Америкада бошланган Кафкани янгидан таниш аста-секин бутун дунёга ёйилди. Инсоният ишонган ғояларнинг урушдан кейин пуч бўлиб чиқиши, цивилизациянинг охир-оқибатда инсонни маҳв қилувчи жиҳатларини ўз асарларида очиб берди.

Кафка ғайриинсоний тартиботлар ҳукмрон бўлган дунёдан нафратланар эди, инсоннинг имкониятларига ишонмас эди. Айни пайтда у инсон учун изтироб чекар, унинг учун ўзини жавобгар деб ҳис қилар эди. Кафка дунёқарашадаги қарама-қаршилик унинг асарлари турлича баҳоланишига сабаб бўлди. Унинг ижодини диний ва модерн адабиётнинг турли оқимлари, ақидалари билан изоҳлашга уриндилар.

XXI асрга келиб ҳам Кафка ижодига бўлган қизиқиш сўнгани йўқ. Зеро, бу ёзувчининг кашфиётлари замонавий китобхон қалбига ҳам йўл топа билмоқда.

Франц Кафка 1883 йил 3 июлда Прага шаҳрида туғилган. Ота-онаси яҳудий миллатига мансуб эди. Онаси руҳонийлар авлодидан, отаси эса қишлоқ ҳунармандининг ўғли бўлган. Кафка шахсининг шаклланишида отасининг роли катта. Ёшлиги қашшоқликда ўтган бу одам кексайганда маълум сармоя тўплайди ва кичик фабрикант даражасига етади. Рухан тамомила ўғлининг зиддн бўлган бу одамда энди ўзига ишонч ҳисси пайдо бўлади ва оиласидаги уч қизи ҳамда ёлғиз ўғил Францни ўз ҳукмига бўйсундиради. Ниҳоятда таъсирчан табиатли Франц отасига қалбан итоат этолмайди, бирок, у норозилигини ташқарига ҳам чиқармаган. Унинг ҳеч ким дахл қила олмайдиган ўз хаёлот оламига беркиниб олиши, сукутдаги исёни ифодаси эди. Кейинчалик **"Отамга хат"** (1919) асарида қалбидаги зиддиятни тўқиб солади (Бнроқ уни отасига жўнатмаган).

Тадқиқотчилар Кафка дунёқарашада кўзга ташланувчи ўзига нисбатан ишончсизлик, ёлғизликка мойиллик сабабини шунда кўрадилар.

Франц аввал немис гимназиясини тамомлайди, сўнгра ҳуқуқшунослик бўйича олий таълим олади. Санъат тарихи ва германистикадан маърузаларга қатнашади. 1906 йилда олдин адвокатлик конторасида, сўнгра Прага шаҳар судида амалиёт ўтайдн. 1907 йилдан бошлаб хусусий суғурта жамиятида хизмат қилади. Шу йили ишлаб чиқаришдаги шикастланишдан суғурта-ланиш ташкilotига ишга ўтади. Кафка интизомли ва ҳалол хизматчи, буннинг устига докторлик даражасига эга эди. Бироқ, шунга қарамай, у умрининг охиригача паст маошли, оддий лавозимни эгаллади. 1917 йили сил касали билан оғрийдн. 1922 йили нафақага чиқишга мажбур бўлади. Ниҳоят 1923 йилда унинг эркин адабиётчи бўлиш орзуси амалга ошадн ва Берлинга келади. Бироқ соғлиги ёмонлашганлиги туфайли Прагага қайтади. 1924 йилда Вена яқинидаги Кирлинг сил касалликлари санаторийсида вафот этади.

Кафка дунёқарашидагн ўзига хослик унинг услубида ҳам ўз аксини топади. Унинг асарларида фантастика ва реаллик ғаройиб тарзда уйғунлашиб кетади. *"Эврилиш"* ҳикоясининг қаҳрамони Грегор Замза уйқудан уйғониб ўзининг улкан ҳашаротга айланиб қолганин кўради. Албатта, бу ўта ғайриоддий ҳолат. Бироқ, ёзувчи вазиятни тезда оддий кундалик ташвишлар тасвири билан алмаштиради. Энди ғайриоддий нарса инсоннинг одатий ҳиссиёт, кўникмалари билан кўшилиб, китобхонни ажаблантирмай кўяди. Замзани ўзининг ҳашарот эканлигидан кўра ишга кеч қолиш, бошлиғидан гап эшитиш кўпроқ ташвишлантиради. Таниш ҳолат. Кафка фантастикадан воқеликка эркин кўчади. Замза ташқи томондан ҳашаротга айланса ҳам қалбан ўзгаргани йўқ. У ота-онаси ва синглиси олдида ўзини масъул деб ҳис қилади, оила фаровонлиги учун ўзи севмаган касб билан шуғулланишга тайёр. Бироқ ҳашаротга айланган ўғил оила учун керакспз. Энг яқин кишилари бошда у севган, кўниккан барча нарсадан маҳрум қиладилар, кейин ундан тамомила юз ўгирадилар ва ниҳоят уни ахлат уюмига супуриб ташлайдилар. Ушбу ҳикоя инсон қалбининг яширин, тубан, айна пайтда юксак жиҳатларини очиб ташлайдн.

Кафканинг *"Жазо колониясида"* ҳикояси турли талқинларга сабаб бўлган. Бу ерда ҳам биз одатланган сюжетни кўрмаймиз. Ҳикояда даҳшатли ихтиро - қатл машинаси тасвирланган. Асарда шу машинанинг ихтирочиси - офицер унинг ишлаш жараёнини зўр мароқ ва эҳтирос билан таърифлаб беради, сайёҳ олдида унинг ишини намойиш этмоқчи бўлади. Кутилмаганда машина ишламай қолади, фидоий офицер номус кучи билан ўзи машинага ётадн. Оқибатда ўзининг ихтироси ихтирочисини маҳв этади.

Бу ҳикоя ғоясини баъзи адабиётшунослар Кафка 20-30-йилларга кслиб фашизм, сталинизм, миллий социализм кўрнишида намоёи бўлган тоталитар сиёсатни башорат қилишида кўрадилар. Бошқача қарашларга кўра, Кафка бу асарида цивилизациянинг инсонни маҳв этувчи табиатини кўрсатиб берган.

Кафканинг биринчи романи *"Америка"* 1916 йилда ёзиб тугатилган. Роман 16 ёшли йигитчанинг саргузаштлари ҳақида ҳикоя қилади. Йигитчани ота-онаси хизматкор аёл билан ишқий мулоқотлари учун Прагадан Нью-Йоркка "сурғун" қиладилар. У ниҳоятда беғубор ва содда, барчага яхшилик қилишни истаиди. Мана шу фазилатлари унга кўплаб кўнгилсизликлар келтиради. Муттаҳам одамлар ундан фойдаланадилар, қаҳрамон ўзи истамаган ҳолда кўплаб фирибгарлик ишларига аралашиб қолади. Яъни, у ўзига бегона бўлган бошқа оламга тушиб қолади. Роман нисбатан реал воқеликка яқин бўлса ҳам (бу асарда Кафканинг бошқа асарлардаги каби шартлилик етакчилик қилмайди) Кафка ижодига хос бўлган муҳитдан бегоналашув руҳи бу ерда ҳам ҳукмрон, яъни муҳитдан бегоналашув Кафка ижодига хосдир.

1922 йили дунё юзини кўрган *"Жараён"* романи қаҳрамони Йозеф К. устидан кетаётган суд тасвиридан иборат. Бу суд одатдаги судлардан фарқ қилади. Қаҳрамон ўзини нима учун суд қилаётганларини билмайди, бироқ ўзини суд қилувчиларга сўзсиз бўйсунди, жараён эса уйларнинг чордоқлари ва ертўлаларда бўлиб ўтади. Бошда мавҳум кайфиятда судга жалб қилинган Йозеф К. аста-секин жараёнга чуқурроқ кириб борадн. Ўзини нимададир айбдор сезади. Асар ниҳоясида қаҳрамон ўлим жазосига ҳукм қилинади, у ҳукмга сўзсиз итоат этади, уни "итдек сўйиб ташлайдилар".

Кафканинг бу асари ҳам турли талқин ва баҳслар объектига айланган. Йозеф К. характери ҳар хил баҳоларга сабаб бўлган. Унинг суд қилиниши ва қатл этилишида инсон ҳаётининг абсурдлиги, охир-оқибат маҳкумлиги ғояси яширинган. У жараёнга қарши боришга ожиз, унга бўйсунидан ўзга чораси йўқ.

Кафка асарларида умидсизлик, тушкунлик руҳи ҳукмрон, деган қарашлар унча асосли эмас. Инсон баъзан қанчалар ожиз ва тубан бўлмасин, барибир, у меҳрга, эъзозга сазовор. Ёзувчининг кейинги асари "**Кўрғон**" ўқувчида нисбатан нурли таассурот қолдиради, инсонга нисбатан умид уйғотади. «Кўрғон» қаҳрамони ер ўлчовчи К. қишлоққа келгач, сирли Кўрғонга йўл излайди, бироқ ҳеч ким у ерга қандай боришни билмайди ва унга тўғри йўл кўрсата олмайди. К. «Жараён» қаҳрамонидан фарқли ўлароқ фаол ва ҳаракатчан, чорасиз муҳитда ҳам Кўрғонга йўл топиш умидидан воз кечмайди.

Кафка асарлари ягона хулоса чиқаришга имкон бермайди, тафаккурни уйғоқликка, фаолликка чорлайди, қайта-қайта ўқишга мажбур қилади. Унинг ижоди жумбоғи, сеҳри ҳам ана шунда, янги аср китобхони бу жумбоқни ўзича ечади, кашф қилади.

Буюк Америка ёзувчиси **Уильям Фолкнер** XX аср жаҳон адабиётининг забардаст вакиллариандир. У қатор романлар, ҳикоялар муаллифи. Халқаро Нобель мукофотининг лауреати.

Фолкнер машҳур француз ёзувчиси Камю, буюк Хемингуэй билан замондош бўлган. Унинг ҳаёти ва ижоди қадрдон Миссисипи штати билан чамбарчас боғлиқ. Фолкнер, бир неча саёҳатларини ҳисобга олмаганда, севиқли гўшасида муқим яшаган, қадрдон илдизлар уни Ватанидан узоқлашишига йўл қўймаган.

Уильям Катберт Фолкнер 1897 йил 25 сентябрда Миссисипи штатининг Нью-Олбани деган жойида, Ғарб жамиятининг аслзодаларига кирувчи оилада туғилган. Орадан беш йил ўтгач унинг ота-онаси кўшни Оксфорд шаҳрига кўчиб ўтади. Уильям болаликдан бобоси сингарн ёзувчи бўлишни орзу қилган. Фолкнернинг катта **бобоси - Кларк Фолкнер**ни оилада «кекса полковник» деб атаганлар. У кекса солдат бўлиб, ғоят ажойиб, серқирра, мураккаб шахс бўлган: авантюрист ва дуэлга ишқибоз, айна пайтда романтик ҳамда жиддий сиёсатчи, ғарб конфедератлари ҳарбий кўшинларининг йўлбошчиларидан бири ва ннҳоят ёзувчи... Унинг «Мемфиснинг оқ атиргули» романи ўз вақтида жуда катта шухрат қозонган ва кейинчалик Маргарет Митчеллнинг машҳур «Шамол билан олиб кетилган» романига адабий манба бўлиб хизмат қилган.

Уильям Фолкнернинг ёзувчилик истеъдоди жуда эрта намоён бўлган. Замондошларининг эслашларича 10 ёшли бола бирор воқеани ҳикоя қила бошласа, тўхта олмаган, бой ҳаёл дунёси унга тинчлик бермаган ва ҳикоя охирига келиб реаллик билан ҳаёлот ўртасидаги чегара йўқолган.

Бироқ унинг ёзувчи сифатида тан олинishi, ўз йўлини танлаб олиши осон кечмаган. Уильям турли наشريётларга шеърлари ва насрий маъқларини жўнатиб, ўз кучини синаб кўрмоқчи бўлади. Бироқ ҳамма жойдан бир хилда мулоим рад жавобини олади. Шундан сўнг Фолкнер Нью-Йоркда ўз кучини синаб кўрмоқчи бўлади. Ёш йигитча бу улкан шаҳарни забт этишга қарор қилади. Фолкнернинг бу йирик шаҳардаги ҳаёти китоб магазинида сотувчиликдан бошланади. Йигитча унча яхши сотувчи бўлмаса-да, ашаддий «китобхўр» бўлиб чиқади. Нью-Йорк Фолкнер учун ажойиб ҳлёт ва ижод мактаби вазифасини ўтади, у бу ерда Сервантес, Достоевский, Толстой, Бальзак, Диккенс, Флобер каби даҳолар ижоди билан танишади. Нью-Йоркда Фолкнер исёнкор руҳ эгалари, ёзувчилар ва изланувчилар макони Гринвич Виллачга жойлашади. Бироқ кўп ўтмай яна қадрдон, кичкина Миссисиписига қайтади. Фолкнер қадрдон гўшасига омадсиз номини олиб қайтгач, турли касбларда ўзини синаб кўради. Банк хизматчиси, бўёқчи, хат ташувчи бўлиб кўради. Бироқ бу соҳаларнинг ҳеч бирида узоқ ишлолмайди, чунки у яхши ишчи эмас эди. Фолкнернинг пешонасига ёзувчи бўлиш ёзилган эди ва у тақдирдан қочиб кутулолмади. Адабиёт оламида ўз йўлини топиб олиш машаққатли эди. Мана шундай бир даврни бошдан кечираётган адиб, кутилмаганда 1924 йилда машҳур ёзувчи **Шервурд Андерсон** билан танишади. Кейинчалик «**янги адабий авлоднинг отаси**» деб ном олган

бу ёзувчи билан танишуви янги Орлеаннинг француз квартали чоррахасида рўй беради ва бу воқеа ёш, ҳавасманд ижодкор ҳаётида ўчмас из қолдиради. Андерсон йўл излаётган, ҳали ҳеч кимга танилмаган Фолкнерда ўзига ишонч туйғусини уйғотади. *«Сиз ҳали узоққа кетасиз, - дейди машҳур ёзувчи унинг қораламаларини ўқиб кўриб, - ҳар қандай минилмаган отга зарур бўлганидек, сиз ҳам ўзингизни бир оз бўш қўйишингиз керак, холос».*

Фолкнер ўзининг дунёси унча катта эмаслигини яхши тушунар эди. Унинг билгани шу кичкина Миссисипи бўлиб, у шу билан қаноатланарди. Фолкнер ўз хулосасидан илҳомланиб ишга киришади. 1925 йилда адиб кейинчалик унга илк шуҳратни келтирган *«Солдат шарафи»* номли романини ёзишга киришади. Ёзувчи бу асаридан урушнинг туб моҳиятини кўрсатади, унинг «ватанпарварлик», «қаҳрамонлик», «муқаддас қурбонлар», «ҳарбий шон-шуҳрат» каби чиройли ннқобларини олиб ташлайди. Уруш моҳият эътибори билан «Чикаго муштлашувларидан фарқ қилмайди, биргина фарқи гўштни бу ерда ерга кўмадилар». Мана шу фикр урушдан кейинги бутун бир авлоднинг ҳаётий хулосасига айланади. 1930 йилда «Форум» журналининг саволларига жавоб берар экан, Фолкнер ўзининг адабиётдаги йўлини шундай тасвирлаб беради: *«Шервуд Андерсон исмли кишини учратдим. Ўзимча дедим: «Балки роман ёзиб кўрарман? Ўшанда ишлашим керак бўлмас?. Бажараман дедимми - бажараман. «Солдат шарафи». Бажарилди. «Шовқин ва ғазаб». Бажарилди. Рўйхатни давом эттиравериш мумкин. “Мен ўлаётганимда” бажарилди (1930 й.), «Авессалом, Авессалом!» бажарилди (1936 й.), «Мусо, настга туш» - бажарилди (1942 й.), «Роҳибага марсия» - бажарилди (1951 й.), «Ҳикоят» - бажарилди (1954 й.), «Кошона» - бажарилди (1959 й.). «Бажараман, дейилдимми - бажарилди». Бу гаплар, албатта, ҳазил. Ушбу асарлар саҳардан тунгача меҳнатнинг мевалари». Фолкнернинг шундай гапи бор эди: «Яхши ёзувчини 99% истеъдод, 99% интизом ва 99% меҳнат шакллантиради».*

Ёзувчи асарларининг сюжети ғоятда ранг-баранг ва хилма-хил, бироқ ўзининг таъкидлашича: «моҳият-эътибори билан умрим давомида фақат бир воқеани ёздим - дунё ва ўзим ҳақидаги воқеа» ва шу орқали: «ҳаётнинг ўзида маъно борми?» - деган саволга жавоб ахтарди.

Фолкнер адабиёт оламига ўзи яратган хаёлий дунёни олиб кирди ва уни «Йокнапатофа» деб атади. Ҳатто бу мамлакатнинг харитасини чизиб берди, бу харита «Авессалом, Авессалом!» романининг муқовасида акс этди, ўша кезларда миллионлаб нусхаларда тарқалди. Фолкнер асарларининг қаҳрамонлари шу мамлакатда ҳаёт кечирганлар. Хаританинг остида шундай сўзлар ёзилган: *«Йокнапатофа округи, Миссисипи штати. Майдони 2400 кв. миль. Аҳолиси: оқ танлилар - 6298, негрлар - 9313, Уильям Фолкнер - ягона хўжайин ва ҳукмдор».*

Фолкнер миллатни улуғлаш йўлини эмас, шафқатсизларча ўз-ўзини танқид қилиш йўлини танлади. Зеро, севги ва нафрат бири иккинчисини ннкор қилувчи тушунчалар эмас. Фолкнернинг танқиди миллатнга нисбатан чуқур ва улкан муҳаббат билан йўғрилган. Фолкнер ўша кезларда адабиётда урф бўлган осон йўлдан, яъни бадавлат киборларга оддий халқни, мавҳум одоб нормаларига - ер одамларининг синовдан ўтган, қатъий ахлоқий тушунчаларини қарама-қарши қўйиш йўлидан бормади. Ёзувчининг айбномаси барча ижтимоий ва иқтисодий қатламларга, бадавлат синфга, бойларга ҳам ва жоҳил оми оқ танли камбағаллар учун хос бўлган инсоний заифликларга ҳам қарши йўналтирилган эди. У ирқий камситишнинг фожеасини очиб беради, ирқий ўз-ўзини юқори қўйиш назариясини эҳтирос билан фош қилади, ҳуқуқий ва давлат идораларининг мунофиқликларини кўрсатади, диний мутаассибликнинг бесамарлигини акс эттиради. Фолкнер асарларидаги энг асосий мавзу алам ва изтироб тасвиридан иборат. У инсон қалбининг энг тубан туйғуларини очиб ташлайди. Унинг асарларда жиноят, шафқатсиз қонхўрлик тасвирини кўп учратиш мумкин. Ёзувчи эҳтиросларини ўзгалардан пинҳон тутиб, қатъий назорат остидан ўтказиб юзага чиқармайди, уларни охирига қадар, тўлалигича отилиб чиқишларига йўл қўйиб беради. Кўп ҳолларда қаҳрамон ўлими

олдидан, сўнгги дақиқаларда аччиқ ҳаёт тажрибасидан умрини бесамар яшаб ўтганлигини англаб етади.

Фолкнер ўйлаб чиқарган ҳаёлий мамлакат Йокнапатофани шимолий Миссисипининг эски харитасидан топиб олди, **Йокнапатофа** ерли ҳиндуларнинг Чикесо қабиласи тилида **"воҳа бўйлаб тинч оқайтган сув"** маъносини англатади. Бу боши ва охири бўлмаган ҳаёт дарёси тимсолидир.

Замондошлари томонидан Фолкнер ижоди турлнча баҳоланган, қизгин баҳс-мунозараларга сабаб бўлган. Қатор адабиётшунос-танқидчилар Фолкнер америкаликларга олижаноб, соғлом фикрли ва ниҳоят даражада жўн, зерикарли провинциализмнинг бирик муҳитини ёриб чиқишларида кўмаклашади, деб ҳисоблайдилар.

Яна бошқа танқидчилар, улар кўпчиликни ташкил қилади, уни ҳаётни қора рангда тасвирлашда айбладилар, ўзларини ёзувчи асарлари кўзгуснда кўришни истамадилар. Кўпларга унинг ижодий услуби ва фалсафий хулосалари ёқмас эди. Фолкнер асарларига муносабат билдирувчи мақолаларнинг номи ҳам шундан далолат бериб туради: - «Адабиётдаги касаллик», «Шафқатсизлик мактаби», «Шафқатсизликка сиғиниш», «Даҳшатлар адабиёти», «Узоқ Жанубда Достоевский сояси». Кафедра минбарлари ва матбуот орқали йиллар давомида унинг ижодини қоралаганлар. Қадрдон штатида узоқ даврлар унинг санъати ва сиёсий қарашларини англаб етмаганлар.

Фолкнернинг сиёсий қарашларига турли муносабатлар билдирилган. Фолкнер ўзини сиёсатдан узоқ киши деб ҳисобларди. Айни пайтда инсон шаъни ва эркига нисбатан ҳар қандай кўринишдаги зулмга кескин қарши эди.

Фолкнер коммунистик ғояни тушунмаган ва уни қабул қилмаган. Ҳатто уни собик Шўролар Иттифоқига америкалик ёзувчилар делегацияси таркибида юбормоқчи бўлганларида, таклифни рад этган. Айни пайтда Толстой, Достоевский, Чехов каби даҳолар ижодини юксак қадрлаган. У ҳар қандай кўринишдаги тоталитаризмдан нафратланган.

Фолкнер ижоди атрофндаги баҳс-мунозаралар барчанинг диққат марказида турган, унинг ҳар бир янги асари танқидчилик назаридан четда қолмаган. Унинг номи Европа ва Америкада кенг шуҳрат қозона бошлаган. Бироқ Фолкнер ҳамон моддий муҳтожликда яшар эди. Асарлари учун олган қалам ҳақи олдинги қарзларини узиш учун базўр етарди. Шундай вазиятда унга гўё омад кулиб боққандек бўлди. Фолкнерга Голливуднинг назари тушди. Фолкнер учун Голливуд чексиз имкониятлар, шон-шуҳрат калити эди. Бироқ, ёзувчи Голливудга келгач, унга шундай шарт қўядилар: «Биз сизни ҳеч кимга ўхшамаган услуб эгаси бўлганингиз учун ҳам ўзимизга таклиф қилдик. Бироқ бу ерда шу нарсани унутишингизни илтимос қиламиз». Бу Фолкнер жуда қадрлаган эркинликни кишанлаш демак эди.

Ёзувчи олдида дарҳол тўсиқлар пайдо бўла бошлади. Фолкнер ўз асарининг сценарийси устида иш бошлаганда, ундан ўз даврининг машҳур актрисаси Джоан Кроуфорд учун рол талаб қилдилар. Ёзувчи таажжубланиб дедн: «Менинг ҳикоямда аёллар йўк». «Йўк бўлса, энди бўладн» дейишди унга Голливуддагилар. Аёл образи киритилгач, машҳур актриса ёзувчидан «инглиз денгизчилари жарғонидаги матн»ни ёзиб беришни талаб қилдн. Шундан сўнг севги учбурчагини яратиш мажбурияти пайдо бўлди. Фолкнерда шартномани йиртиб ташлаб, Голливуддан бош олиб кетиш истаги бош кўтара бошлади, бироқ пул жуда зарур эди: яқинда отаси ўлган, тўнғич ўғил Фолкнер оилани боқиши керак эди. Энди ёзувчининг ўз оиласи, хотини Эстелл ва қизчаси бор эди. Бу орада укаси Дин фожиали ҳалок бўлади. Унинг хотини ва бўлажак фарзанди учун қайғуриш ҳам Фолкнер зиммасига тушди. Фолкнер маълум муддат ўз ижодий эркини жиловлашга мажбур бўлди. Барча орзу-умидлари пучга чикди. Ёзувчининг моддий аҳволи бирмунча яхшиланган бўлса-да, ижодий қониқиш туйғуси уни тарк этган эди. Фолкнер бундай вазиятга узоқ чидаб тура олмади ва оиласи билан яна қадрдон Миссисипига қайтади. У шундай аччиқ хулосага келади: *«Америкага ижодкор керак эмас. Фақат инсон руҳи масаласи билан шугулланувчи ва ўз шуҳратини совун ва сигарета савдосига ёки янги*

маркадаги автомобиллар, денгиз круизлари ва курорт меҳмонхоналарини реклама қилишга совуришни истамайдиган Фолкнерга Америкада жой йўқ».

Фолкнернинг шуҳрати кун сайин ортиб борар эди. Франция уни Хурмат легиони ордени билан тақдирлади, ватанида ҳам уни кадрлай бошладилар. Санъат ва адабиёт институти ва Адабиёт академияси уни аъзоликка қабул қилди. Кейинроқ эса энг яхши адабий асар учун Миллий Мукофот билан тақдирланди. 1947 йилда Стокгольмда Фолкнерни лауреатлик дипломи ва ўттиз минг доллар мукофот кутаётганини маълум қилдилар. Нобел кўмитаси шундай қарор чиқарди: *«замонавий америка романини ривожлантириш йўлидаги буюк ва ўзига хос ижодий ҳиссаси учун»* 1950 йилда Қирол Густав Адольф Фолкнерга медаль топширади. Сўнгра Фолкнернинг машҳур нутқи тингланади. Айтишларича, ёзувчининг овозини зўрға зшитганлар. Лекин эртасига рўзномаларда зълон қилинган бу нутқ барчада жуда кучли таассурот қолдирган.

Фолкнер ҳаётининг охириги йилларида деярли ҳеч нарса ёзмаган. 60 ёшида у жуда соғлом ва бақувват эди. Лекин шунга қарамай Фолкнер ҳаётининг сўнги палласида қандайдир маҳзунлик, дилгирлик кайфияти сезилиб турарди. Адиб аста-секин яқинларини йўқота бошлади. 1960 йил 11 февралда машҳур француз ёзувчиси ва файласуфи Альбер Камю автомобил ҳалокатида фожиали ҳалок бўлди. Фолкнер учун бу катта йўқотиш эди. У таъзия хатида шундай ёзади: *«Бу тинмасдан ўзини излаётган ва таҳлил қилаётган қалб эди. Машинаси дарахтга урилган ўша дақиқаларда ҳам у ҳамон ўзидан жавоб ахтарар ва талаб қилар эди. Ўша сўнги дақиқаларда у излаган жавобини топганмикин?»* 1961 йилда бирин-кетин оғир жудоликни бошидан кечиради. Фолкнернинг доимий ҳамроҳи Эрнест Хемингуэй вафот этади. Кўплар Фолкнер ва Хемингуэйни рақиблар деб ҳисоблардилар. Бироқ бу рақиблик ҳеч қачон душманликка айланмаган эди. Ҳар икки ёзувчи оқилона хулоса чиқарган эдилар: дунёда ўзларини излаш ва адашмасликлари учун жой етарли.

Бу орада Фолкнернинг онаси қазо қилади. У ёзувчини кураш ва умидга руҳлантирар эди. Онасини кўмаётганларида у укасига шундай дейди: *«Менинг ҳам куним битган кўринади».* Ёзувчи сўнги йилларда ёзмаганлигини қуйидагича изоҳлайди: *«Иштиёқ йўқ. Агар ёзиш иштиёқи билан ёнсам, дарҳол яна машинка ёнига ўтираман».* Фолкнер яна асар яратишга умид қилган. Лекин у дилида борини тўкиб солган, зиммасидаги вазифасини шараф билан адо этган ва дунёни тарк этган.

Фолкнернинг ўлими кутилмаганда рўй берди. Отдан йиқилиб (у от чоптиришни севар, 60 ёшида ҳам яхшигина чавандоз эди), елкасида кучли оғриқ сезади. Кейинроқ касалхонага ётади. Одатдаги текшириш бошланади. Орадан бир кун ўтгач, кундузи Фолкнернинг юраги уришдан тўхтайдн.

1962 йилнинг 7 июлида ёзувчини кўмиш маросими бўлди. Бутун дунёдан журналистлар иштирок этади. Йирик телерадиокомпаниялар бу маросимни тўғридан-тўғри намоиш қиладилар.

Фолкнер ўлиmidан кейинги шон-шуҳратига бепарво қарар эди. У ҳатто бу ҳақда унча ўйламас эди. Бироқ Фолкнер ўзидан кейин чуқур ва ўчмас из қолдириб кетди.

Француз ёзувчиси, драматурги, француз экзистенциализми асосчиларидан бири **Альбер Камю** фақат ўз даври эмас, кейинги аср жаҳон адабиётининг буюк намояндаларидан бўлиб қолаверади. Ижодкорнинг буюклиги у яратган асарларининг сони ва машҳурлиги билангина эмас, ҳаёт ҳамда инсон тўғрисида қандай янги гап айта олгани, унинг илгари кўрилмаган қандай янги жиҳатини кашф эта билганлиги билан ҳам ўлчанади. Альбер Камю борлиқ ва инсон ҳақида ўз сўзини айтиб кетган буюк ижодкорлар сирасига киради.

Альбер Камю 1913 йил 7 ноябрда Жазоирнинг французлар яшайдиган канорасида дунёга келган. Болалик, ўсмирлик йиллари Жазоирда ўтган. Лицей таълимини тамомлагач, маҳаллий университетнинг фалсафа-тарих факультетига ўқишга кирган. Студентлик йилларида А. Жид, Ф. Достоевский, Ф. Ницше каби мутафаккирлар ижоди билан яқиндан танишади. Бу танишув Камю дунёқарашининг шаклланишида катта рол

ўйнади. У, айниқса, Достоевский ижодига алоҳида муҳаббат билан қарар эди. Ўзи бошчилик қилган "Меҳнат театри" сахналаштирган «Ака-ука Карамазовлар» пьесасида Иван Карамазов ролин ижро этган.

Кейинчалик экзистенциализм оқимининг йирик намоёндалари Кьеркегор, Шестов, Хайдеггерларнинг ижодини чуқур ўрганганда, Университет таълимини «Христиан метафизикаси ва неоплатонизм» мавзусида диплом иши химояси билан якунлайди. У Платон фалсафасини ўрганишни давом эттиришни ният қилиб қўйган эди, бироқ, соғлиги ёмонлиги (унда сил касали бошлангани аниқланган эди) туфайли фалсафа фанлари бўйича илмий даража олиш имтиҳонларида қатнашиш учун рухсат бермайдилар. Шундан сўнг илмий ишдан воз кечади ва пойтахт Маданият уйининг бошлиғи вазифасида ишлайди.

30-йиллар охирида унинг илк насрий асарлар тўплами эълон қилинади, биринчи романи *«Бахтли ўлим»*ни ёзади, «Сизиф ҳақида асотир» фалсафий эссеси устида и иш бошлайди.

1938 йилда «Республикачи Алжир» газетасига журналист сифатида қабул қилинади, бироқ, иккинчи жаҳон уруши бошланиши муносабати билан ундан кетади. Танишлари Камюга пойтахт газетаси «Пари-Суар»да ишлашни таклиф қиладилар ва у биринчи марта Парижга келадн. Кўп ўтмай газета ёпилади ва Камю Жазоирга қайтади. У ерда «Сизиф ҳақидаги асотир» асари устидаги ишга якун ясайди.

1942 йилда Камю иккинчи маротаба Францияга келадн. Ёзувчининг бу палладаги ҳаёти жуда қизғин ва ижоди сермахсул кечган. Табиатан ҳаётга фаол аралашинишга мойил бўлган Камю фашизмга қарши миллий озодлик ҳаракатида иштирок этади, «Комба» яширин ташкилотига аъзо бўлиб киради, ташкилот газетасига муҳаррирлик қилади, *"Немис дўстга мактублар"*ни чоп эттиради. 1942 йил ёзида қамал ҳолатидагн Парижда «Бегона» қиссаси дунё юзини кўради, «Комба» газетасида «Сизиф ҳақида асотир» эссеси босилади. 1947 йилда урушга қарши даҳшатли айбнома бўлган «Вабо» романи нашр этилади. Шу йиллари қатор пьеса, эссе ва қиссалар ҳам ёзади.

1957 йилда Альбер Камю «инсоният олдига бугунги кун муаммоларини бутун кескинлиги билан қўювчи адабий асарларининг аҳамияти учун» Халқаро Нобель мукофоти билан тақдирланади. Альбер Камюнинг ҳаёти кутилмаганда фожиали якун топади. 1960 йилнинг 4 январида рождество кунларидан кейин Парижга келаётиб йўлда автомобил ҳалокатида дунёдан кўз юмади. Ёзувчининг ўлими бутун Ғарб санъат оламини ларзага солади, у тириклик чоғидаёқ *«Ғарбнинг исёнкор виждони»* деган ном олган эди. Камюнинг буюк замондоши, америкалик ёзувчи **Фолкнер** бу ўлим муносабати билан шундай ёзади: *«Бу тинмасдан ўзини нзлаётган ва таҳлил қилаётган қалб эди. Машинаси дарахтга урилган ўша дақиқаларда ҳам у ҳамон ўзидан жавоб ахтарар ва талаб қилар эди. Ўша сўнгги дақиқаларда у излаган жавобини топганмикин?»*

Альбер Камюнинг мухтасаргнна умри давомида яратган асарлари ҳаётлик чоғида ҳам, вафотидан кейин ҳам жаҳон китобхонларини ҳаяжонга солиб келмоқда, ханузгача турли-туман қарашлар, ўй-мушоҳадалар, баҳс-мунозараларга сабаб бўлмоқда.

Камю асарлари «тилсимини» очиш, унинг ижоди моҳиятини англаб етиш учун Ғарб адабиётидаги ижодий метод ва оқимлардан хабардор бўлиш лозим. Шу сабабли Камю мансуб бўлган экзистенциализм, абсурдизм фалсафаси ҳақида қисқа ва содда маълумот бериш мақсадга мувофиқдир.

Гапни аввало Ғарб адабиёти ва санъатида вужудга келган модернизм оқими ҳақида тасаввур ҳосил қилишдан бошлаш лозим.

Альбер Камю экзистенциализм фалсафасини ривожлантириб, *абсурд фалсафасига* (уни француз атеистик экзистенциализм ҳам деб атайдилар) асос солди. Унинг асосий фалсафий-эстетик қарашлари *"Сизиф ҳақида асотир"* асарида ўз ифодасини топган. Сизиф қадим юнон ривоятларига кўра худолар томонидан ҳаётга бўлган чексиз муҳаббати учун жазоланади, абадий қийноққа маҳкум этиладн. У тўғрисидаги асотирлардан бирида нақл қилинишича, Сизиф ўлимидан олдин ўз хотинининг

муҳаббатини синаб кўрмоқчи бўлади. Шу мақсадда хотинига жасадини ҳеч қандай маъракаларсиз шаҳар майдони ўртасига улоқтиришни буюради. Унинг буйруғи бажарилади. Тез орада соялар салтанатида қайта тирилган Сизиф хотинининг ғайриинсоний итоатидан ғазабга минади, у бундай шафқатсизликни кутмагани, бу шунчаки синов эди. Плутондан рухсат олиб, ерга хотинини жазолаш учун келади. Бироқ ширин ҳаёт лаззатини яна бир тотиб кўргач, зулмат дунёсига қайтгиси келмай қолади. Қанча ялиниш ва дўқ-пўписалар ҳам уни ортига қайтара олмайди. Шунда худолар уни оғир жазога ҳукм қиладилар - Сизиф улкан харсанг тошни тоғ чўққисига думалатиб олиб чиқиши, манзилга етгач эса харсанг яна ортга юмалаши, маҳкум эса тошни қайтадан чўққига элтиши ва аввалги ҳолат чексиз такрорланавериши лозим.

Камю талқинича Сизиф - абсурд қаҳрамон. У фоний дунёга бўлган бемисл муҳаббати ва ўлимга нафрати учун шундай жазога мустаҳиқ. Бир турдаги бемаъно ва бемақсад меҳнатга мажбур қилинган Сизиф тақдирида Камю инсон қисматини кўради. Унинг машаққатли интилишлари, орзу-ҳавасларининг оқибати пуч, бемаъни - охир-оқибат олдинда уни йўқлик дунёси, ўлим кутади. Бироқ абсурд фалсафаси тушкунлик, таркидунёчиликни тарғиб қилмайди. Нақадар бемаъно, абсурдликка қарамасдан, инсон учун ҳаётга тенг даражада қадрли нарсанинг ўзи йўқ. У фақат бу ҳаёт ўткнчи эканлигини, инсон ҳар бир дақиқани сезиб қадрлаб яшаши, фоний дунё неъматларига меҳр қўйиш нотўғри эканлигини уқтиради.

"Бегона" қиссаси 1940 йилда ёзиб тугатилган, 1942 йилда дунё юзини кўрган. Қисса XX аср француз адабиётининг, аниқроғи, "Камю авлодининг энг яхши асари", "аср санъатидаги энг йирик фалсафий асотирлардан бири" дея баҳоланган. Яратилганига 60 йилдан кўп бўлганига қарамай "Бегона" ҳануз Францияда энг севиб ўқиладиган асарлардан ҳисобланади. Қисса ватанидагина эмас, жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида ҳам шуҳрат қозонган.

Бир қарашда асар қаҳрамони жазоирлик оддий хизматчи Мерсонинг ҳаёти бошқаларникидан унча фарқ қилмайди - эл қатори ишлайди, дам олади, кундалик икир-чикирлар билан банд кун кечиради. Бироқ айна пайтда қиссанинг илк сатрлариданок Мерсони бошқалардан ажратиб турувчи жиҳати ҳам намоён бўла бошлайди. У ўта ростгўй, мунофиқликни билмайдиган ва ўзгалар у ҳақида нима ўйлашлари билан қизиқмайдиган шахс. Асар воқеаси Мерсонинг онаси ўлими ҳақидаги телеграммани олишидан бошланади. Мерсо хатнинг расмий мазмунини унча англамайди, чунки онаси унинг учун илгарироқ, қариялар уйига жойлашганида ўлган эди. Шу сабабли бу совуқ хабарни бир қадар лоқайд қабул қилади.

Онасини кўмиш учун қариялар уйига келганда ҳам Мерсо одатда азада бўладигандек ўзини изтироб чекаётган киши қилнб кўрсатишга уринмайди. Фақат уни онасини қариялар уйига жойлагани учун айбашлари мумкинлигини элас-элас пайқаб, ўзини оқламоқчи бўлади, бироқ қариялар уйи директори: "Сиз уни боқолмас эдингиз. У қаровга, ҳамширага муҳтож бўлган. Сизнинг маошингиз ҳам ўзингизга яраша", деб уни бундан халос қилади.

Дафн маросими пайтида Мерсо кўпроқ жисмоний ноқулайликларни ҳис қилади - у туни билан ухламаган, бунинг устига кун иссиқ... Айна дамда унинг туйғулари азага келганларнинг расмиятчилигига қараганда ҳақиқийроқ. Мерсо бурчини адо этмоқда, бироқ ўзининг бефарқ ҳолатини яширишга ҳаракат қилмайди.

Онасини кўмган куннинг эртасига уйига қайтган Мерсо денгизга чўмилишга боради, у ерда олдин бирга ишлаган ва ўзи ёқтирган қиз Марини учратади. Иккови бирга сузишади, кинога боришади, хурсандчилик қилишади...

Қаҳрамоннинг ҳаёти шу тарзда давом этади. Уни мансаб, обрў, бойлик ҳам унча қизиқтирмайди. Бошлиғи Парижда яхши лавозимни таклиф қилади, Мерсо эса унга барибир эканлигини айтади.

Барча интиладиган, қабул қилган ва бўйсунадиган тушунчаларга бефарқ бўлган Мерсо жисмоний ҳиссиётларга нисбатан таъсирчанлиги билан ажралиб туради.

Жумладан, турмуш ҳодисаларини совуққон шарҳлайдиган қаҳрамон табиат тасвирида шоирона тилда сўзлай бошлайди, гўё борлиқнинг ажралмас бир қисмига айланадн.

Мерсонинг бир маромдаги сокин ҳаётида кутилмаган ҳодиса рўй беради, у жиноятчи - қотилга айланади. Жиноят чиндан ҳам тасодифан рўй беради. Дўстн Раймон ва Мари билан Раймоннинг денгиз еоҳлида яшовчи ошнасиникига чўмилишга борган Мерсо кичкина дилснҳликка дуч келади. Раймоннинг рақиби араб билан тўкнашув рўй беради. Бу унча аҳамиятли бўлмаган жанжал тинчигач, унинг кайфияти бузилади. Қумлоқда ёлғиз кезиб юрган Мерсо куёшнинг аёвспз иссиғига дош беролмайдн ва муҳбам кайфиятга бўйсуниб, қаршисидан чиқиб қолган арабни сабабсиз отиб ташлайди. Бу ўринда ҳам қаҳрамонга хос бўлган руҳий ҳиссиётларга бефарқ бўлса-да, жисмоний ҳиссиётларга нисбатан ўта сезувчанлик хусусиятини таъкидлаш лозим. Рамзий маънода куёш Мерсонинг жаллодига айланади, уни қотилликка ундайди.

Қиссанинг иккинчи қисми Мерсонинг эркинликдан маҳрум қилинган ҳолати ва суд жараёни тасвиридан иборат. Қамоқхона муҳити ҳам биз китобларда ўқиган, фильмларда кўрган ҳаётдан фарқ қилади. Бу ерда маҳбусга нисбатан бирорта ғайриқонуний ҳаракат кузатилмайди, уни қийнаш, дағал муомалада бўлиш, ҳамхона маҳбуслар томонидан калтакланиши кабиларни кўрмаймиз. Айни пайта Мерсо қамоқ азобини ўзича ҳис қилади, энг оғир қийноқ - бу эрксизлик эканлигини англаб етади, яъни қумлоқ соҳилда чўзилиб ётиш, чўмилиш, аёл висоли, чекиш каби оддий эҳтиёжлардан маҳрум қилиниши уни азоблайди. Чункп булар Мерсо учун жуда қадрли. Мерсонинг Мари билан қамоқхонадаги учрашуви, Марининг қийноқли суратдек табассуми, уларнинг атрофидагиларнинг ҳолати, она ва жиноятчи ўғилнинг бир-бирига унсиз термулиши, турфа табиатли одамлар тасвири қиссанинг энг таъсирли эпизодларидан. Ушбу бир қарашда ҳиссиз, қаҳрамон табиатига мос холис, бефарқ тасвир инсоний фожиалар, яширин ҳиссиётларни ўзига сингдириб олган.

Суд жараёни лавҳаси Мерсо табиати, шахсининг ўзига ҳослигини, унинг фожиаси ва ғалабасини ёрқин намоён қилувчп эпизодлардандир.

Суд қилинаётган Мерсо атрофидагилар учун бегоналигича қолаверади. Суд ҳакамлари унинг хатти-ҳаракатларини ўзлари истаганча тушунади ва талқин қилади. Терговчн ва адвокатнинг жиноятчи ҳақидаги фикр ва ҳукмлари бир қарашда бир-бириникидан кескин фарқ қилади. Мерсо эса улар ўртасида деярли фарқ йўк, деб билади. Зеро, Мерсони ҳақиқий жинояти - одам ўлдиргани учун эмас, барча кўниккан, кишилар ўйлаб чиқарган ахлоқ-одоб тушунчаларига лоқайдлиги, мунофнклик қилишни истамагани учун суд қилдилар. Терговчи унинг жиноятини таъкидлаш учун онасини кўмиш маросимида йиғламагани, эртаси куни Мари билан кўнгил очгани, фильм томоша қилгани кабиларни далил сифатида келтиради, уни маънавий мажруҳга чиқариб қўяди. Адвокат эса ҳалол инсон эканлиги, яхши хизматчилигини таъкидлаб, уни ҳимоя қилади, дафн маросими ҳақида эса ишни бузиб қўювчи факт сифатида атайлаб сўз очмайдн. Моҳиятан уларнинг ҳар иккисининг далиллари бемаъно, абсурд характер касб этади. Аслида инсоннинг қалб дунёси даҳлсиздир, уни ўй-фикри, хаёллари, туйғулари учун айблашга бошқа инсоннинг ҳаққи йўк. Онасини севиш-севмаслиги, азада расмиятчилик учун дод солиб йиғламаслиги Мерсонинг ўзигагина ҳавола. Уни судда худога ишонмаганлиги учун ҳам айблайдилар. Қаҳрамон бу масалада ҳам ўзлигига содиқ, у фақат мавжуд, кўриш, ҳис қилиш мумкин бўлган нарсаларгагина ишонади, бошқа нарсалар унинг учун ўз маъносини йўқотган. Инсон қисматига охир-оқибат ўлим ёзилган экан, у эҳтирос ва зътиқод қўйган барча нарсалар бемаъни юпанч, алдовга айланади. Мерсо аввалроқ ана шу хулосага келган. Теварак-атрофида рўй бераётган ҳодисалар, унинг жамиятга бегоналиги, уни тушунмасликлари фақат шу хулосасини тасдиқлаш учун хизмат қилади. Албатта, қотиллик қилган одам жазоланиши керак. Лекин Мерсонинг эшафотга жўнатилиши, оломон олдида калласи танидан жудо қилинишга ҳукм этилишида қандайдир адолатсизлик борлигини ҳис этасиз. Ёзувчи ҳам китобхонда шу таассуротни уйғотишга интилган. Одамлар томонидан ўйлаб чиқилган омонат ахлоқий тушунчалар,

расмиятчиликнинг кудратли механизм Мерсони жисмонан маҳв этади, жамият Мерсони қотиллиги учун эмас, барчага ўхшамагани учун кечирмайди ва ўлимга маҳкум этади. Мерсо мунофиқлик қилиши, тавба-тазарру қилиб авф сўраши мумкин эди. Бирок, у ўзи танлаган йўлига содиқ қолади, бу фоний дунёнинг одамлар ўйлаб чиқарган шахс эрки, майлига зид, сунъий, омонат тартиб-қоидалари абсурд, бемаъниликдан иборат деб билади. Ўзлигига, кўнгил ҳақиқатига содиқ қолиб бу дунёдан кетаётганидан таскин топади.

Альбер Камю яратган бу ғаройиб қаҳрамон ва ажойиб қисса устидаги баҳслар ҳали узок давом этаверади, китобхонни ҳаёт ва инсон ҳақида ўйлашга, мушоҳада юритишга чорлайверади.

АДАБИЁТЛАР

1. Азизов Қ., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. – Т.: «Ўқитувчи», 1987.
2. Норматова Ш. Жаҳон адабиёти. – Т.: “Маънавият”, 2008.
3. Зарубежная литература XX века. – М.: «Высшая школа», 2000.
4. Каримов Ш. Немис адабиёти тарихи. – Т.: “МУМТОЗ СЎЗ”, 2010.
5. Дўстмухамедов Қ. «Нобель мукофотини олган адиблар», – Т.: «Маънавият», 2002.
6. Адибларнинг Нобель маърузалари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа уйи, 2008..
7. Дўстмухаммад Х. ИЖОД – кўнгил мунавварлиги. – Т.: “МУМТОЗ СЎЗ”, 2011.
8. Жўраев Т. Онг оқими. Модерн. “Фарғона” нашриёти, 2009.
9. Жўракулов У. Худудсиз жилва. – Т.: “Фан”, 2006.
10. Эспен Ховардсхолм. Модернизм//Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Т.: “Маънавият”, 2010.
11. Даг Сулстад. Норвег насри – Оврўпа модернизми//Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Т.: “Маънавият”, 2010.
12. Херман Хессе. Жаҳон адабиёти кутубхонаси//Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Т.: “Маънавият”, 2010.
13. Затонский Д.В. Франц Кафка и проблемы модернизма. М., «Высшая школа», 1972.
14. Седельник В.Д. ГЕРМАН ГЕССЕ и швейцарская литература. – М.: «Высшая школа», 1970.
15. Балашева Т. Французский роман 60-х годов. Традиции и новаторство. – М.: «Высшая школа», 1965
16. Песис Б. ОТ XIX К XX ВЕКУ. Традиция иноваторство во французской литературе. – М.: «Советский писатель», 1979.
17. А. Камю. Исён ва санъат. “ЖА”, 1997/1.
18. А. Камю. Ён дафтарчалар. “ЖА”, 2003/10.
19. Э. Фромм. Менинг эътиқодим. “ЖА”, 2003/10.
20. Э. Фромм. Инсоннинг ҳозирги ҳолати. “ЖА”, 2000/3.
21. Ж. П. Сартр. Экзистенциализм тўғрисида. “ЖА”, 1997/5.
22. А. Бретонь. Сюрреализм ҳақида. “ЖА”, 2000/5.
23. Ф. Кафка. Отамга хат. “ЖА”, 2000/7-8.
24. М. Холбеков. Модерн адабиёти: тадриж ва талқин. “Тафаккур”, 2010/3.
25. М. Холбеков. Бадиий адабиётда модернизм тавсифи. “Ёшлик”, 2011/4.
26. М. Холбеков. Оноре де Бальзак ва “Инсон комедияси”. “ЖА”, 2009/1.
27. М. Холбеков. Ҳаёт ва рамзлар уйғунлиги. (Жеймс Жойс...). “ЎзАС”, 2011 йил 8 апрель. (15-сон).
28. В. Алимасов. Экзистенциализм “ота”си. “Тафаккур”, 2005/ 3.
29. Жойс Ж. Навқирон санъаткорнинг сийрати. ЖА журнали, 2007 йил, 3-4-сон.
30. Жойс Ж. Улисс саргузаштлари. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2010.
31. Камю А. Бегона. – Т.: “Ёзувчи”, 1995.

32. **Кафка Ф.** Жараён. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006.
33. **Ҳессе Херман.** Чўл бўриси. – Т.: “Шарқ”, 2006.

15. ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН. (2 СОАТ)

- *Замонавий жаҳон адабиёти ва глобаллашув.*
- *Замонавий адабиёт йўналишлари, турлари ва жанрлари.*
- *Оммавий ва элитар адабиёт.*
- *Замонавий фантастика ва унинг кўринишлари.*
- *Г.Г.Маркес ҳаёти ва ижоди.*
- *П. Коэло ижоди.*
- *Замонавий ўзбек адабиётида жаҳон адабиёти тажрибалари.*

Ҳозирги глобаллашув даврида жаҳон адабиётида кечаётган жараёнларга назар ташласак, дунё халқлари адабиётида умуминсоний муаммолар, ғоялар муштараклигини кузатишимиз мумкин. Халқлар адабиётлари ўртасидаги тавофутлар йўқолиб бормоқда, бадиий мўъжизалари дунё китобхонининг умумий маънавий бисотига айланмоқда. Компьютер асрида ҳозирги кун китобхони жаҳон бадиий тафаккури яратган ижод намуналари билан танишишнинг бекиёс имкониятларига эга. Шу сабабли ҳам маълум миллат адабиётида шакл бобида қилинган қутилмаган тажрибалар, кашфиётлар жаҳон китобсеварлари томонидан бирдек қабул қилинмоқда.

Ҳозирги адабий жараённинг муҳим хусусияти унинг мафкурадан холи эканлиги, ижодкор истаганича ёзиш, истаган йўлни танлаш ҳуқуқига эга эканлигидадир. Унда XX аср адабиётидаги хилма-хил тамойилларнинг белгиларини кўришимиз мумкин, айни пайтда, эски адабиётдан тамомила фарқланувчи жиҳатлар ҳам мавжуд.

XX аср сўнгида бадиий йўналишларнинг шиддат билан ўзгариши ва янгиланиши жараёни кўзга ташланади. Эскирган назарий қолип ва тушунчаларнинг емирилиши натижасида ижодкорлар олдида йўл излаш, янги-янги шаклларни кашф этиш муаммоси пайдо бўлди. Адабиёт изланишлар палласига кирди, янги аср адабиёти бутунги мураккаб даврда яшаётган инсоннинг ҳаётини енгиллаштирадиган, унга мазмун бахш этадиган концепция ахтармоқда. Инсон ва дунё ҳақидаги қарашлар хилма-хиллиги адабий йўналишларнинг ранг-баранглигини ҳам белгилайди. Ҳозирги адабий жараёнда икки йўналиш ёндош ҳолда ривожланмоқда - **модернизм ва реализм**. Ҳар икки йўналиш ўз анъаналарини давом эттириб ва бойитиб бормоқда. Ўз навбатида ушбу йўналишлар ичида ҳам турли оқимлар мавжуд. Модернизм ичида сюрреализм, экспрессионизм, экзистенциализм на ҳ.к., реализм ичида танқидий реализм, интеллектуал реализм... Ҳозирги кун адабиёти турли адабий оқимларга бағри очқлиги билан аҳамиятли, ёзувчилар ҳам ихтиёрий йўл танлашда ўзларини эркин ҳис этадилар.

Бугунги адабиёт учун хос бўлган яна бир хусусият сифатида **оммавий адабиёт**нинг кенг қулоч ёзиши ва айни пайтда **элитар адабиёт**нинг ривожланишини кўрсатиб ўтиш лозим. Оммавий адабиёт ривожини саргузашт-детектив асарларга, маиший романларга бўлган эҳтиёжнинг ортиши, бундай китобларнинг кенг тарқалиши, улар ўқувчисининг кўплигида намоён бўлмоқда. Шу билан бирга фақат санъатни тушунувчилар, юксак дидли китобхонлар учун мўлжалланган адабиёт ҳам ўсишдан тўхтагани йўқ.

Айни пайтда янги асрда фантастик жанрнинг ўрни ва аҳамияти ортанлигини алоҳида таъкидлаш зарур.

Фантастика, **фантастик адабиёт** ҳақида суз кетганда инглиз адибларн Герберт Уэллс, Оскар Уайльд асарлари, америка адибларн Рей Бредбери, Артур Кларк, Курт Воннегут, Айзек Азимов, француз адибларн Жюль Верн ва Пьер Буль, поляк адиби Станислав Лом, рус адиблари Александр Беляев, Кир Буличев, ака-ука Борис ва Аркадий Стругацкийлар кўз олдимизга келади. Бу адиблар XIX-XX аср фантастик адабиётидаги юлдузлардир. Бугун фантастик асар ёзадиган ёзувчилар сафи В.Крапивин, А.Столяров ва бошқалар

хнсобига кенгайди. Муҳими, адабиётнинг бу турини тадқиқ этувчи назарийчилар сони ҳам ортди.

Жаҳон адабиётида эътироф этилган Г.Уэллснинг "Кўринмас одам", "Вақт машинаси", "Оламлар уруши" романлари билан Ж.Верннинг "20 минг лье сув остида", "Сирли орол", "Ердан ойгача" романларини, Эдгар По ҳикояларидаги сирли ҳодисаларни, М.Булгаковнинг "Уста ва Маргарита" романи ҳамда "Ит юрак" қиссаси, Айзек Азимовнинг "Роботнинг уч шафақи" романи воқеаларини шартли равишда таққослаб курсак, бадиий фантастиканинг бир-бирига ўхшамаган ажойиб намуналарига дуч келамиз. Агар Ж. Верн асарлари илмий-фантастик ғояларнинг ҳаётга яқинлиги, ундаги ихтиро ва кашфиётларнинг ҳаётийлиги билан китобхонлар назарига тушган бўлса, Г.Уэллс асарларининг ўта фантастиклиги ва юз минг йиллардан кейин содир бўладиган фалокатлардан огоҳлантириши билан бадиий фантастиканинг асосчиларидан бири сифатида тарихга кирди.

Ҳозирги кунда ҳам фантастиканинг илмий, фалсафий, кибертанк, турбореализм, альтернатив тарих каби кўринишлари мавжуд бўлиб, унга бўлган эҳтиёж кўпайса кўпайдики, лекин адабиётнинг бу турига бўлган эҳтиёж сусаймайди. Адабиётга "дағал фантастика" деб номланган янги атама кириб келганига кўп вақт бўлмади. Бу йўналишнинг кўзга кўринган намояндаси сифатида Андрей Столяровни кўрсатиш мумкин. Унинг "Иблиснинг қувилиши" асари фикримизнинг далили бўла олади. Фантастик йўналишлар ичида энг машҳур **альтернатив тарих**. Воқеа параллел дунёда ёқп вақт бўйлаб саёҳат тарзида кечади. Ушбу йўналишнинг намояндаси Рожер Зелазнини мисол қилиб келтириш мумкин. Шу нўналиш 90-йиллар бошларидан ривожлана бошлади.

Кибертанк. Фантастиканинг бу йўналиши АҚШда 80-йилларда юзага келди. "Фалсафий, психологик-интеллектуал фантастика" сифатида баҳоланади. А.Столяров, В.Пелевин, Э.Геворклилар бу йўналиш вакиллари дур.

Фантастик адабиёт ҳаммаша ривожланади ва ҳаракатда. Анъанавий кўринишлари янги кўринишлар билан алмашилиб келмоқда. Фантастиканинг қайси кўриниши бўлмасин мақсади битта - ўсиб келаётган авлод дунёқарашининг шаклланишида, дунёни идрок этишида асосий ўринни эгаллайди.

Замонавий Америка адабиёти мисолида ҳам услуб, шакл, мавзу бобидаги ранг-барангликни кузатиш мумкин. Америка адабиётида Уильям Кеннедининг «Темир ёввойи ўт», «Жуда қарилар» асарлари Нью-Йорк штати пойтахтининг куча ва салонларида яшовчиларнинг ҳаётини ҳазин ва бўғиқ оҳангда тасвирлаши билан ром этади. Даҳшатли бадиий адабиёт соҳасида бестселлерлар устаси **Стивен Кинг** асарлари ҳам машҳур. Бадиий адабиёт соҳасида Пулицер мукофотини олган **Жейн Смайли** мумтоз адиблар анъаналарига қайтади, «Минг арк» асарида Шекспирнинг «Қирол Лир» сюжетини АҚШнинг Ўртағарб фермасига кўчириб, қариган фермер ўз ерини учта қизига бўлиб беришга қарор қилганда аланга олган кескин оилавий можарони тасвирлайди. Янги авлод вакили бўлган адиб Маккорл ўз романи («Хушчақчақ етакчи») ва қисқа ҳикояларида ўсмирлар ҳаётини акс эттиради, «Виржиния томон» асарида авлодлар орасидаги муносабатлар тасвирланса, «Шовкин-суронли диета» асарини ҳозирги замон жанублик аёлларнинг эҳтиросларини кашф этишга бағишлайди.

Олдин қолоқ, мустамлака, ривожланётган давлатлар қаторига киритилган мамлакатлар сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётида катта ўзгаришлар рўй берди. Авваллари фольклор даражасида бўлган баъзи адабиётлар XX аср охири, XXI аср бошига келиб умумжаҳон миқёсига кўтарилди ва жаҳон адабий жараёнига унинг ажралмас қисми сифатида қўшилди.

Габриэль Гарсиа Маркес – буюк Колумбия ёзувчиси, машҳур романлар, қиссалар, ҳикоялар муаллифи, Нобель мукофоти совриндори.

Маркес 1928 йил 6 мартда Колумбиянинг Аракатука шаҳрида туғилган. Аракатука Атлантика океани ёнбағирларида ва Колумбиядан унча узоқ бўлмаган Магдалена дарёси соҳилида жойлашган кичик шаҳарча. Маркеснинг отаси телеграфчи эди. Ёзувчи

истеъдодининг шаклланишида бувиси Транкилинанинг таъсири катта бўлди. Транкилина кучли, матонатли аёл эди. Оила тизгини унинг кўлида эди. Айна пайтда 1899-1903 йиллар фуқаролар урушининг иштирокчиси бўлган бобоси кекса полковник Николос ҳам ёш Габриэль хаётида ўчмас из қолирган. Ижодкор сифатида шаклланишидаги учинчи омилни Маркес ўзи ўсган муҳитда деб билади. У яшаган шаҳар турмуши ғаройиботларга тўла, фантастика на воқелик ажойиб тарзда уйғунлик касб этган эди. Бобосининг ўлимидан сўнг 8 ёшида Маркес Аракатукани тарк этади, уни Сапакира шаҳридаги мактаб-интернатга ўқишга берадилар. Илк маротаба ёзишга шу ерда уриниб кўради...

1946 йилда Богото уннверситетининг юридик факультетига ўқишга киради.

Маркеснинг биринчи ҳикояси 1947 йилда эълон қилинади. Лекин у ёзувчи бўлишни хаёлига ҳам келтирмаган, буни касб қилиб олиш ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаган эди. 1948 йилда либерал партиянинг йўлбошчисига суиқасд қилинган, пойтахтдаги вазият кескинлашади ва Маркес Картахена шаҳрига кўчиб ўтиб, ўқишини давом эттиришга уриниб кўради. Бироқ адвокатлик карераси уни ортиқ қизиқтирмай қўйган эди, у бу соҳага адашиб кириб қолгани, бу ўткинчи ҳавас эканлигини англаб этади ва ўқишини ташлаб, журналистлик фаолиятида ўзини синаб кўришга қарор қилади.

1950-1954 йилларда Маркес репортер бўлиб ишлайди, хроникалар бўлимини бошқаради. 1951 йилда *«Тўкилган барглар»* қиссасини эълон қилади, асарда илк маротаба муаллифнинг кейинчалик барча асарларидаги воқеалар рўй берадиган хаёлий Макондо шаҳри тасвирланади. Бу шаҳар ёзувчининг кадрдон Аракатука шаҳрига жуда ўхшаб кетарди. Макондо шаҳри билан ёзувчи асарларидаги марказий - ёлғизлик мавзуси ҳам пайдо бўлади.

1954 йилда Маркес Богота шаҳрига кўчиб ўтади, газетадаги ишини давом эттиради, сиёсий ҳаётда фаол қатнашади.

1955 йилда *«Эль Эспектадор»* газетаеннинг муҳбири сифатида Европага ишга юборилади. У Римда ишлайди, айна пайтда, Тажриба кинематографик марказининг режиссёрлик курсларида таҳсил олади. Маркес Римдан Парижга кўчиб ўтади. Ватанида рўй берган давлат тўнтариши ёзувчининг Парнжда қолишига сабаб бўлади. Шу ерда ёзувчи ўзига илк шуҳрат келтирган *«Полковникка ҳеч ким ёзмайди»* қиссасини яратади. Асар китоб ҳолида 1961 йилда нашр этиладн.

Танкидчилик бу қиссада машҳур Америка ёзувчиси Хемингуэйнинг таъсирини кўради, буни ёзувчининг ўзи ҳам эътироф этади, айна пайтда қиссада унинг муҳбирлик тажрибаси ҳам сезилиб туради. Асар тили ёзувчи мақсадига бўйсундира билинганлиги, аниқлиги, сўзнинг имкониятларидан моҳирлик билан фойдаланилгани, унга салмоқли маъно юклай билиш, уни ҳис қилиш кабилар билан ажралиб туради. Маркес услубини сайқаллаштириш, юксак бадиийлик ва психологик жиҳатдан ҳаққонийликка эришиш мақсадида бу асарни ўн бир марта қайта кўчиради. Асар воқеаси 1956 йилда номсиз шаҳарчада рўй беради. Бироқ асар қаҳрамони фуқаролар уруши иштирокчиси полковникнинг тушлари ва хотираларида ватани Макондо гавдаланади. Макондо шаҳри билан тасвирга реал ва улкан ҳодисалар рўй берган тарихий давр кириб келади. *«Полковникка ҳеч ким ёзмайди»*нинг мавзуси инсоннинг ёлғизлигидир. Бу инсоннинг воқелик абсурдлигига, очлик, қашшоқлик ва ожизликка, ҳиссизликка сабот-матонат билан қарши туриши, унинг адолат тантанасига бўлган ўлмас ишончи тўғрисидаги қиссадир, Ана шу жиҳатлари қиссани Хемингуэйнинг машҳур *«Чол ва денгиз»* асари билан яқинлаштиради.

Маркес турли лотин америкаси газеталарининг муҳбири сифатида Европанинг кўплаб мамлакатларини кезиб чиқади, маълум муддат Венесуэллада яшайди, 1961 йилдан Мексикада кўним топади ва *«Хосиятсиз вақт»* романини тугатади. Асар биринчи марта муҳаррирлар томонидан бузилган ҳолда Испанияда нашр қилинади, 1966 йилда Мексикада тўлиқ ва асл ҳолида босилади. Асар мавзуи зўравонлик ва унинг шахсни емирувчи моҳиятидир. Бу асарда яна Макондо шаҳри намоён бўлади, Аурелиано Буэндиа, Ребека номлари пайдо бўлади. (Улар кейинчалик ёзувчининг *«Танҳоликнинг юз йили»*

романнда ҳам иштирок этади). Болалик хотиралари, зўравонлик ва ёлғизликнинг тақдир эканлиги тўғрисидаги фикр ёзувчига тинчлик бермайди. Кейинчалик ушбу туйғу **«Катта онанинг маъракаси»** ҳикоялар тўпламида ўзининг бадиий ифодасини топади. Тўплам дунё юзини кўргач, Маркес маълум муддат адабиёт ишидан узоқлашади, кучини кинематография соҳасида синаб кўрмоқчи бўлади. Бироқ кино санъатида Маркес ўзи истаган нарсани топа олмади: *«Кинода ишлаб, мен албатта, тасвирийлик бошқа ҳикоялаш элементларидан кўра анча афзалликларга эга эканлигига ишонч ҳосил қилдим, бироқ шунингдек маълум жиҳатдан чегараланган эканлигига ҳам амин бўлдим ва бу мен учун қутилмаган кашфиёт бўлди, фақат шундагина роман қанчалар чексиз имкониятларга эга эканлигини англаб етдим»*.

1965 йилда Маркес яна ўзида ёзишга кучли эҳтиёж ва иштиёқ сезади ҳамда ихтиёрий равишда 18 ойга узлатга чекинади - шу тариқа 20 йил давомида ёзувчи қалбида ардоқлаб келган асари **«Танҳоликнинг юз йили»** вужудга келади. Роман 1967 йил Буэнос-Айресда босилиб чиқади ва ёзувчига оламшумул шуҳрат келтиради. Асар тиражи уч ярим йил ичида ярим миллиондан кўпроқ нусхани ташкил қилади, бу Лотин Америкаси учун мисли кўрилмаган ҳодиса эди. Роман ҳақида гап кетганда **«магик реализм»** ибораси қўлланила бошлади, бу тушунча айнан Маркес услубига хос бўлган хусусият билан боғлиқ равишда пайдо бўлди. Магик реализм лотин америкаси ёзувчилари ижодига хос бўлиб, чексиз эркинлик, ер ҳаётини ҳаёлот, онгнинг туб-тубида ётган ҳиссиётлар билан уйғун равишда тасвирлаш билан характерланади. Асар дунё романчилиги ва реализм тарихидаги янги босқич сифатида юксак баҳоланди.

«Танҳоликнинг юз йили» кўп планли асардир. Унда Буэндиалар сулоласининг олти авлоди тасвирланади. Воқеалар ёзувчининг ардоқли Макондо шаҳрида кечади. Аднб ушбу шаҳар ва ундаги инсонлар тарихи орқали Лотин Америкаси тарихи ва унда акс этган буржуазия цивилизациясининг таъсирини акс эттиради. Айни пайтда, роман жаҳон адабиётининг антик эпосдан маиший романгача босиб ўтган йўли ҳамдир. Ёзувчи Буэндиалар оиласи мисолида инсоният онги тараққиётини тадқиқ этади. Бошдаги буюк Ренессанс даврининг тиниб-тинчимас, изланувчан ва тадбиркор кишиси Аурлеанио Буэндиа тимсолпда XX асрга етиб келади. У барча соҳаларни қамраб олган бегоналик, ёлғизлик қурбонига айланади. Шу романи билан ёзувчи Макондо ва унинг аҳолиси мавзуга сўнгги нуқта қўяди. Кейин яратилган асарларида ушбу қарамонларга ва мавзуга қайтмайди.

1972 йилда «Соддадил Эрендира ва унинг шафқатсиз бувиси ҳақида мислсиз ғамгин қисса» ҳикоялар тўплами босилади. Шундан зътиборан Маркес учун ҳукмронлик ва зўравонлик мавзуси етакчи мавзуга айланади. **«Бузрукнинг қузи»** романида ушбу мавзу чуқур таҳлил қилинади, зўравонлик ва шафқатсизликнинг ғайриинсоний моҳияти очиб берилади. Асар марказида зўравонликни ҳаётнинг асосий қонун деб билган кучли шахс образи туради.

1981 йилда **«Ошкора қотиллик қиссаси»** асари эълон қилинади, орадан бир йил ўтгач эса Маркес Нобель мукофоти билан тақдирланади.

Пауло Коэльо - дунёнинг энг кўп ўқиладиган ва ниҳоятда ўзига хос ёзувчиларидан ҳисобланади. Унинг асарлари 55 тилга таржима қилинган, бугунги кунга келиб дунёнинг 40 мамлакатада 210 та таржимаси 43 миллион нухсада сотилган.

Пауло Коэльо 1947 йили Рио-де-Жанейрода муҳандис оиласида туғилган. Унинг ёшлик йиллари мураккаб ва зиддиятларга тўла тарзда кечган. Исёнкор табиатли йигитча ҳаётнинг турли чорраҳаларига кириб чиқди, Бразилиянинг машҳур рок юлдузлари Элис Регина ва Раул Сеиксас учун қўшиқ матнлари ёзди. Кейинчалик журналистика билан шуғулланди, театр режиссураси ва драматургия соҳасида ҳам ўзини синаб кўрди.

1996 йилда Сантьяго йўлини зиёрат қилишга қарор қилди. Бу йўл қадимги испан ибодат зиёрат йўли эди. 1987 йили ана шу сафар таассуротлари асосида **«Зиёрат»** романини ёзди. Орадан кўп ўтмай Пауло Коэльога оламшумул шуҳрат келтирган

«*Алхимик*» романи дунё юзини кўради. 1988 йилда ёзилган бу роман тадқиқотчилар томонидан ўзига хос бетакроп ходиса сифатида баҳоланади.

Кейинчалик кетма-кет ёзувчининг «Брида» (1990), «Валькирилар» (1992), кундаликлар асосида ёзилган «Мактуб» (1994), «Пьедра дарёси соҳилида ўтириб кўз ёш тўкардим» (1994), «Бешинчи тоғ» (1996), «Ёруғлик Жангчисн китоби» (1997), «Пайгамбарнинг ишқий мактублари» (1997), «Вероника ўлишга қарор қилди» (1998), «Иблис ва Прим хоним» (2000), «Оталар, ўғиллар ва боболар» (2001) асарлари чоп этилди.

Пауло Коэльонинг асарлари кейинги ўн йил давомида дунёнинг энг кўп ўқиладиган китоб - бестселларидан саналиб келинади. Француз журнали «*lige*» Пауло Коэльони «асарлари дунёда энг яхши савдо қилинадиган иккинчи муаллиф» дея таърифлайди. Англиянинг «*Times*» журнали ёзувчининг китобларини «миллионлаб китобхонлар тақдирини ўзгартиришга қодир» деб ҳисоблайди.

Танқидчилик, айниқса, ёзувчининг реализм, фалсафийлик ва рамзийлик уйғун услубига, мусикий тилига, ҳиссиёт ва қалбга таъсир ўтказувчи тасвир тарзига юксак баҳо беради.

Пауло Коэльо жамият ижтимоий ҳаётида ҳам фаол иштирок этади. У асос солган Пауло Коэльо жамғармаси Бразилиянинг қашшоқ аҳолиси, айниқса, болалар ва кексаларга моддий кўмак кўрсатиш билан шуғулланади.

Пауло Коэльо ЮНЕСКОнинг «Маънавий кадриятлар уйғунлиги ва интеллектуал мулоқотлар» дастурининг махсус маслаҳатчиси, шунингдек, ижтимоий тадбиркорлик масалалари билан шуғулланувчи Шваб жамғармаси бошқарувининг аъзосидир.

Пауло Коэльо 1979 йилги Эрон Исломи инқилобидан сўнг мазкур мамлакатга таклиф қилинган биринчи номусулмон ёзувчидир.

2002 йил 25 июлда Пауло Коэльо Бразилиянинг нуфузли Кўлёмалар академиясининг аъзолигига қабул қилинди. Бундан 104 йил муқаддам ташкил қилинган ушбу академия 40 аъзога эга муассаса бўлиб, португал тили масалалари билан шуғулланади.

Пауло Коэльо Германия, Италия, Франция, Испания, Ирландия, Югославия каби мамлакатларнинг бир неча нуфузли мукофотлари билан тақдирланган.

Хўш, ёзувчига бу қадар катта шуҳрат келтирган «*Алхимик*» қандай асар?

Роман бошдан оёқ рамзлар асосига қурилган. Улар остидаги тағмаънони фаҳмлаш талаб қилинади. «Алхимик»ни ажойиб ибратли эртак деб ҳам аташади. Чиндан ҳам роман сюжети эртакин ёдга солади. Бироқ илк сатрларданок бу оддий эртак эмаслигини пайқаб оласиз. У ҳақда шакли содда бўлса ҳам, тағмаъно кучли деган одатдаги таъриф ҳам унча мос эмас. Шакл ҳам қутилмаган, сеҳрга ва кўринмас кудратга эга, буни ғайришуурий тарзда англамасликнинг иложи йўқ. Ёзувчи рамзийликдан реалликка жуда эркин кўчади, воқеалар ҳаёлий бўлса ҳам, туйғулар ўта инсоний ва табиийдир. Роман қахрамони Сантьягонинг саёҳати билан боғлиқ воқеалар асосида ётган мазмун - инсон тақдирини тушунчасидир. Коэльо талқинига кўра инсон бахт учун туғилади. Тақдирнинг қора ёки ёруғ бўлиши унинг ўзига боғлиқ. Ўзининг тақдирдан чекинганлар, ўз бахтлари нима эканлигини англаб етмаганлардир. Коэльо тушунчасидаги Тақдир Худо томонидан инсонга буюрилган, умри мобайнида адо этиши лозим бўлган мажбурият, ҳар бир инсон босиб ўтадиган ўз йўли. Агар инсон ҳар сафар бирор амални қувонч ва ҳафсала билан бажарар экан ўз тақдирига мос иш тутган бўлади. Бироқ улуғ орзу-ниятларга етиш учун тақдир йўлидан матонат билан ўтиш даркор.

Асар қахрамони Сантьяго ана шу йўлда сабот билан машаққатларни енггани учун ўз тақдирига эришади.

Пауло Коэльонинг кейинги романи «*Бешинчи тоғ*»да ушбу фикр ривожлантирилади. Бу асар Илём пайгамбар ҳақида. Ёзувчи Инжил ривоятларига таянган, Илём пайгамбар кечмишларига оид асосий тафсилотларни сақлаган ҳолда ундан-да гўзалроқ, бойроқ сюжет, тўлақонли характер яратган.

Илём Оллоҳ томонидан пайгамбар қилиб танланган, у Оллоҳнинг ҳукмларини инсонларга етказиши лозим. Илём тақдирга бўйсунди, зиммасидаги бурчни ҳалол адо

этади. Яратганни дилдан қўймайди, энг оғир дақиқаларда унинг кўмагидан бахраманд бўладн. Бирок, тақдир йўли осон эмас. Оллоҳ буюрганига хиёнат қилмаса ҳам у кетма-кет азобларга, айрилиқ ва жудоликларга дуч келади. Илёс урушнинг олдини олиши керак эди, бунга жон-жаҳди билан ҳаракат қиладп, бирок, унинг уринишлари бекор кетади, ожиз бандалар унинг зорланишларига қулоқ солмайдилар, шунда у Яратганга мурожаат этиб даҳшатли қиргинбаротнинг олдини олишни сўрайди. Бирок қудратли Тангрн бандаларининг қалбидаги жаҳолатни суғуриб ололмайди, улар даҳшатли синовга гирифтор этилади. Чунки уларнинг қалблари уйқуда, қулоқлари Яратганнинг сўзлари учун беркитилган. Илёс энди Худодан фақат бир нарсани, унинг ҳаётига ёруғлик бағишлаб турган муштипар, сеvimли аёлини омон қолдиришни сўрайди. Бирок унинг бу тилаги ҳам амалга ошмайди. Оломоннинг ва ҳукмдорларнинг жоҳиллиги бу покиза, мушфиқ аёлни ҳам маҳв этади. Илёс ўз йўлини ўзи танлаши лозим бўлган вақт келганини тушунади. Қалбини ҳатто Оллоҳ учун ҳам ёпади. Энди у фақат ўзига ишонади, қалби буюрганини қилади. Култепага айланган Акбар шаҳрини қиргинбаротдан омон қолган бир неча заиф қария, аёллар ва болалар кумагида қайта тиклайди, у ерда яна ҳаёт бошланади, одамларда келажакка умид ва ишонч уйғонади. Шунда унинг қалбида яна Оллоҳ нури пайдо бўладн, у яна ўз фариштасинн Илёс билан мулоқотга юборади. Илёс шуни тушуниб етадики, Оллоҳ унинг таваллоларини эшитмагани, тилаклари рўёбга чиқмагани ҳам аслида бир синов экан. Оллоҳ синовга бардош берганлар билан ҳамиша бирга экан... Бу асарда ҳам инсон ўз тақдири учун ўзи курашпши керак, ёлуғим шу экан дея бўйсунганлар шунга лойиқ тақдирга мустаҳиқ деган ғоя илгари сурилади.

Пауло Коэльо асарларини ҳар бир кнтобхон ўзича кашф қилади, айна пайтда унда кўтарилган масалалар бутун инсониятга тааллуқли - бугунги замин кишиси дардлари, орзу-интилишларини акс эттиради. *«Мабодо ўзга сайёралардан тасодифан бизнинг Еримизга келгиндилар учиб келиб қолишса, улар Пауло Коэльонинг атиги битта китоби «Алхимик»ни ўқибоқ бизни тушуна олади»*, деб ёзади машҳур француз режиссёри Клод Лелуш.

АДАБИЁТЛАР

1. **Норматова Ш.** Жаҳон адабиёти. – Т.: “Маънавият”, 2008.
2. **Зарубежная литература XX века.** – М.: «Высшая школа», 2000.
3. **Каримов Ш.** Немис адабиёти тарихи. – Т.: “МУМТОЗ СЎЗ”, 2010.
4. **Дўстмухамедов Қ.** «Нобель мукофотини олган адиблар». – Т.: «Маънавият», 2002.
5. **Адибларнинг Нобель маърузалари.** – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа уйи, 2008..
6. **Дўстмухаммад Х.** ИЖОД – кўнгил мунавварлиги. – Т.: “МУМТОЗ СЎЗ”, 2011.
7. **Жўраев Т.** Онг оқими. Модерн. “Фарғона” нашриёти, 2009.
8. **Маркес Г.Г.** Ошкора қотиллик қиссаси. Юз йил танҳоликда.– Т.: 1990.
9. **Маркес Г.Г.** Бузрукнинг кузи. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2008.
10. **Коэльо П.** Алкимёгар. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2004.
11. **Коэльо П.** Иблис ва Прим хоним. “ЖА”, 2010/7-9.
12. **Америка ҳикоялари.** – Т.: SMI-ASIA, 2011.
13. **Браун Дэн. Да Винчи сири.** – Т.: “Янги аср авлоди”, 2007.

УМУМИЙ НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Жорий назорат саволлари

1. Жаҳон адабиётининг энг қадимги даври: Шумер, Ҳинд ва Юнон адабиёти.
2. Гомер достонларининг образлар тизими.
3. "Одиссея" ва "Алпомиш" эпослари типологияси.
4. "Қадим Грециянинг афсона ва мифлари" асарининг композицион хусусиятлари.
5. "Қадим ҳинд мифологияси" асарининг хос хусусиятлари.
6. Софоклнинг "Шоҳ Эдип" трагедиясида трагик қаҳрамон мааласи.
7. Эсхил трагедиялари.
8. Еврииднинг "Медея" асарида хиёнат ва рашк талқини.
9. Французларнинг "Ролланд ҳақида қўшиқ" асарининг жанр хусусиятлари.
10. Дантенинг "Янги ҳаёт" асарининг бадиий хусусиятлари.
11. Дантенинг "Халқ тили ҳақида" асарида бадиийят масалалари талқини.
12. Шекспир сонетларида "сонет хоними" образи.
13. Петрарка сонетлари.
14. Буалонинг "Поэтик санъат" асарида драма назарияси масалаларининг ёритилиши.
15. Мольер ижоди ва классицизм адабиёти.
16. Д. Дефо ижодида маърифат талқини.
17. Вольтернинг "Муҳаммад ёхуд таассуб" асари сюжети ва тарихий ҳақиқат масаласи.
18. Байроннинг "Шарқ достонлари" асарида романтизмнинг акс этиши.
19. В. Гюго ижодида романтизм.
20. Э. Золянинг "Ругон-Маккарлар" эпопеяси ва натурализм адабиёти.
21. Ж. Жойснинг "Навқирон санъаткорнинг сийрати" романида модернистик талқин.
22. Ж. Жойснинг "Уллис" романи: сюжет ва услуб масаласи.
23. Абсурд драма: Беккетнинг "Годони кутиш" асари.
24. А. Камюнинг "Вабо" романида абсурдлик ғоясининг акс этиши.
25. Э. Хемингуэйнинг "Чол ва денгиз" асарида рамзийлик.
26. Г. Маркеснинг "Танҳоликнинг юз йили" романида мифнинг ўрни.
27. Ф. Кафканинг "Жараён" романида экзистенциализм фалсафаси.
28. Ф. Кафканинг "Қалъа" романида қаҳрамон руҳияти тасвири.
29. Тимоти Уэнтернинг постмодернизмга доир қарашлари.
30. К. Юнгнинг "Пикассо" эссеси.

2. Оралиқ назорат саволлари

1. Жаҳон адабиёти тушунчасини ташкил этувчи омиллар ва мезонлар.
2. Жаҳон адабиётини даврлаштириш масаласи.
3. Мифология ва мифологик мактаб.
4. Миф ва адабиёт муносабати.
5. Эпосда қаҳрамон масаласи.
6. Эпос сюжетининг ўзига хос жиҳатлари.
7. Жаҳон драмаси: мифологик ва адабий омиллари.
8. Эсхил трагедияларида тарағизмнинг акс этиши.
9. Ўрта аср Европа драмаларида сюжет масаласи.
10. Ўрта аср испан қаҳрамонлик эпоси.
11. Шарқ ва ўрта аср ғарб лирикасининг муштарак хусусиятлари.
12. Ўйғониш адабиёти тушунчаси.
13. Ўйғониш адабиётининг ижтимоий-эстетик асослари.
14. Данте ижодида шарқ мотивлари.
15. Шекспир драматургияси: жанр ва қаҳрамон масаласи.
16. Рабле ижодида гротеск.

17. Сервантес новеллаларининг бадиий хусусиятлари.
18. Классицизм адабиёти: фалсафий ва назарий омиллари.
19. Классицизм драмасида “уч бирлик” назарияси.
20. Сентиментал адабиёт ва Л.Стерн ижоди.
21. Сентиментал адабиётда тушкунлик мотиви.
22. Ғарб маърифатчилиги адабиёти ва Вольтер ижоди.
23. Ғарб ва Шарқ маърифатчилигининг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари.
24. Барокко адабиёти ва Гонгоро ижоди.
25. Концептизм адабиёти ва унинг вакиллари.
26. Романтизм адабиётининг адабий-фалсафий омиллари.
27. Натурализм адабиёти ва Э.Золья ижоди.
28. Модернизм адабиёти.
29. Ж.Жойс ва Ф.Кафка романлари.
30. Экзистенциализм ва Ж.П.Сартр ижоди.

3. Якуний назорат саволлари

1. Жаҳон ажабиёти тушунчасини ташкил этувчи омиллар: типологик, генетик ва маданий-тарихий омил.
2. Миф ва унинг турлари: этногоник, этиологик, антропологик, космогоник ва эсхотологик мифлар.
3. Мифда “хаос” ва “космос” тушунчалари ва уларнинг бадиий асарлардаги функциялари.
4. Мифологик сюжет ва бадиий сюжет муносабати.
5. Эпос ва роман муносабати.
6. Эпосда Алп тушунчаси ва алплик тизими.
7. Шарқ ва ғарб эпосларининг типологик хусусиятлари.
8. Эпос сюжети ва илоҳий китоблар сюжетидаги типологик жиҳатлар.
9. Эпосда ошиқ-маъшуқа-ракиб учлиги.
10. Қадим юнон трагедияларида “гуноҳ” ва “тақдир” мотивлари.
11. Трагедия ва миф муносабати.
12. Антик давр адабиётида “тасодиф” тушунчаси.
13. Ўрта аср Европа рицар романларида саргузашт масаласи.
14. Европа рицар-куртуаз лирикасининг поэтик хусусиятлари.
15. Уйғониш даври Европа адабиётида пейзажнинг ўрни.
16. Европа уйғониш адабиётида гуманизм, тафаккур, “универсал одам” тушунчалари.
17. Шекспир трагедияларида “дионисийлик” талқини.
18. Дон Кихот иррационал образ сифатида.
19. Рабленинг “Таргантюа ва Пантагрюэль” асарида бадиий маконинг ўзига хослиги.
20. Шарқ ва ғарб классицизми: муштарак ва фарқли жиҳатлар.
21. Концептизм интеллектуал адабий талқин сифатида.
22. Романтизм адабиётида идеал масаласи.
23. Натурализм адабиётида генетика талқини.
24. Футуризм адабиёти.
25. Абстакционизм эстетикаси.
26. Абсурд драма ва абсурдизм.
27. Камю ижодида “исён” тушунчаси.
28. Кафка романларида макон ва замонинг ўзига хослиги.
29. Беккет драмалари композицияси.
30. У.Фолькнернинг “Шовқин ва ғазаб” романида “ровий” образи муаммоси.

Тузувчи:

ф.ф.н. О. Тўлабоев

Мустақил таълим

“Олий таълим муассасаларида мустақил таълимни ташкил этиш ва баҳолаш тартиби тўғрисидаги” йўриқномаси 02.02.2009.01 134

Хозирги вақтда таълимга қўйиладиган талаблардан бири талабаларга фақат билим бериш, уларда фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, ўқув кўникмаларини шакллантиришдан иборат бўлмай, уларга мустақил билимларни қидириб топиш, ўзлаштириш шакллари, усуллари, воситаларини ўргатишдан иборат.

Мустақил таълим ҳар бир фаннинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда реферат, уй вазифаси, презентация, курс иши ва шу кабилар билан амалга оширилиши мумкин.

Мустақил таълимни турларига қуйидагилар киради:

- Айрим мавзуларни ўқув адабиётлари ёрдамида мустақил ўзлаштириш;
- Берилган мавзу бўйича реферат тайёрлаш;
- Амалий машғулотлар ва семинарларга тайёргарлик кўриш;
- Курс ишларини бажариш;
- Назарий билимларни амалиётда қўллаш;
- Анжуманларда маърузалар билан қатнашиш;
- Битирув малакавий ишини тайёрлаш;
- Магистрлик диссертациясини тайёрлаш;
- Фанлар бўйича уйга берилган топшириқларни бажариш
- Мавзулар бўйича слайдлар, презентациялар тайёрлаш;

Мустақил таълимнинг мақсади:

1. Фан бўйича назарий ва амалий билимларни мустақамлаш, олинган билимларни муайян илмий, техникавий, ишлаб чиқариш, ижтимоий вазифаларни ҳал этишда қўллаш.
2. Билимларни чуқурлаштириш ва кенгайтириш;
3. Ижодий фаолиятга қизиқишни шакллантириш;
4. Тушуниш ва фикрлаш қобилиятини ривожлантириш;
5. Мустақил хулосалар чиқариш кўникмаларини шакллантириш киради.

Мустақил таълимнинг вазифалари.

- Янги билимларни мустақил тарзда пухта ўзлаштириш кўникмаларига эга бўлиш;
- Керакли маълумотларни излаб топишни қулай усуллари ва воситаларини аниқлаш;
- Ахборот манбаларидан самарали фойдаланиш;
- Анъанавий ўқув ва илмий адабиётлар билан ишлаш;
- Маълумотлар захирасини таҳлил этиш;
- Мустақил ишни бажаришда тизимли ва ижодий ёндашиш;
- Ишлаб чиқилган ечим, ғоя ва тавсияларни илмий асослаш.

Мустақил таълимни амалга ошириш бўйича фан ўқитувчисининг вазифалари

1. Талаба томонидан мустақил таълимни белгиланган режа асосида бажарилиши устидан назорат олиб бориш;
2. Дарсликлар, ўқув қўлланмалар илмий рисоалар, илмий мақолалар билан танишиб чиқиш бўйича топшириқлар бериш;
3. Мустақил ишга ўзи раҳбарлик қилаётган талабалар билан жадвал асосида маслаҳатлар ўтказиш.

4. Мустақил таълимнинг бажарилиши жараёни натижалари тўғрисида кафедра йиғилишларида мунтазам ахборот бериб бориш;
5. Мустақил иш натижаларини баҳолаш.

Мустақил иш устида ишлаш тартиби

- Мавзуни танлаш;
- Мустақил иш режасини тузиш;
- Мавзуга тааллуқли асосий манбаларни ўрганиш;
- Зарурий маълумотларни конспект қилиш;
- Йиғилган материалларни тартибга солиш ва ёзиш;
- Адабиётлар рўйхатини расмийлаштириш.

Мустақил ишни бажаришда энг аввало унинг режасини тузиб олиш муҳим босқич ҳисобланади. Мустақил иш режасини талаба мустақил тузади. Бунинг учун ўқитувчилар томонидан ишлаб чиқилган услубий кўрсатмалар ва ушбу мавзу бўйича тавсия қилинган адабиётлар билан олдиндан танишиб чиқиш керак.

Режани тузиш учун асосий эътиборни мавзунинг бош масалаларига қаратиш лозим. Мустақил иш режасини тузгандан сўнг дастур ишлаб чиқилади.

Мустақил ишнинг биринчи босқичи мавзуга оид адабиётлар билан танишиб чиқиш бўлади. Кафедра томонидан тавсия этилган адабиётлардан ташқари, талаба ўз хоҳишига кўра бошқа адабиётлардан ҳам фойдаланиши мумкин.

Даврий матбуот билан таънишиб чиқиш тавсия этилади. Энг янги маълумотлар ва статистик кўрсаткичларни кундалик газеталардан олиш керак, маҳаллий материаллардан, интернет сайтларидан фойдаланса мақсадга мувофиқ бўлади.

Мустақил ишни бажаришнинг энг муҳим шарти мавзуни мустақил ёритиш саналади. Айрим манбалардан, ўқув адабиётлардан ўзгаришсиз кўчириб олса масалага мустақил ёндашмаган бўлади.

Мустақил таълимни баҳолаш

“Аъло” (12.9 -15.0)

- Танланган мустақил иш мавзуси бўйича назарий ва амалий билимларни тўлиқ ўзлаштирган бўлса;
- Мустақил иш вақтида аниқ ва тўлиқ ва тўғри бажарилган бўлса;
- Мустақил иш бўйича натижалар олиниб, қўлга киритилган натижалардан тўғри хулосалар чиқарилган бўлса;
- Мустақил ишнинг мақсад ва вазифалари тўлиқ ёритилган бўлса;
- Матнлар баёнида илмийлик ва мантикийлик сақланиб илмий хатоликларга йўл қўйилмаган бўлса;

“Яхши”(10.6-12.8)

- Танланган мустақил иш мавзуси бўйича назарий ва амалий билимларни тўлиқ ўзлаштирган бўлса;
- Мустақил иш вақтида аниқ бажарилган бўлса;
- Мустақил иш бўйича қўлга киритилган натижалардан тўғри хулосалар чиқарилган бўлса;
- Мустақил ишнинг мақсад ва вазифалари атрофлича ёритилган бўлса;

“Қониқарли”(8.3-10.5)

- Танланган мустақил иш мавзуси бўйича назарий ва амалий билимларни ўзлаштирган бўлса;

- Мустақил иш вақтида бажарилган бўлса;
- Мустақил иш бўйича натижалар олинган бўлса;
- Мустақил ишнинг мақсад ва вазифалар ёритилган бўлса;

“Қониқарсиз”(8.2 дан кам)

- Танланган мустақил иш мавзуси бўйича назарий ва амалий билимларни ўзлаштирмаган бўлса;
- Мустақил иш вақтида тўғри бажарилмаган бўлса;
- Мустақил иш бўйича олинган натижалар ноаниқ бўлса;
- Мустақил ишнинг мақсад ва вазифалари очиб берилмаган бўлса;

Мустақил иш мавзулари

Тартиб рақами	Мавзу номи	Вазифалар	Адабиётлар
---------------	------------	-----------	------------

Ўқув фани бўйича ДТСга мувофиқ талабаларнинг билимлари ва кўникмаларига қўйиладиган талаблар

Бакалавр қуйидагилар ҳақида тасаввурга эга бўлиши лозим:

- адабиёт назарияси фанининг предмети ҳақида;
- адабиёт назарияси фани тарихи, ҳозирги ҳолати ҳақида.

Талаба билиши ва қўллай олиши лозим бўлган нарсалар:

- адабиёт намуналарини ўқиш ва таҳлил қилишни;
- адабий-тарихий давр, адиблар ижоди, адабий оқимлар моҳиятини, бадиий маҳорат ва таҳлил принципларини.

Зарурий кўникмалар:

- адабиёт назарияси бўйича билим ва умумий тушунчаларга эга бўлиш;
- адабий оқимлар, бадиий асар моҳиятини англаш ва тадқиқ, таҳлил малакасини эгаллаш;
- олинган билимларни методик жиҳатдан татбиқ қила олиш.

Ўқитишда таълимнинг компьютер ахборотлаштириш ва бошқа замонавий технологияларини қўлланилиши

Фанни ўрганиш қуйидаги анъанавий ва илғор таълим бериш усулларини қўлланилган ҳолатда амалга оширилади: бадиий таҳлил (оғзаки), илмий тадқиқотлар (мақолалар), тезкор-сўров, тест-сўровлари, колоквиумлар, муаммоли ўқитиш ва бошқалар қўлланилади.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАРИХИ ФАНИДАН ТЕСТ САВОЛЛАРИ

Маданиятнинг илк ўчоғи қардан бошланади?	Хиндистон.	Миср	*Шумер	Хитой
Тўфон ҳақидаги илк адабий манба?	*Гилгамеш ҳақида достон.	Инжил	Илиада	Рамаёна
Илмда қайси қадимги халқни туркий халқларнинг аждоди деган қараш бор?	Аккад	*Шумер	Ҳинд	Форс
«Рамаёна» эпосининг куйлаган биринчи хинд шиори?	Дашаратҳа	*Валмики	Ҳомер	Индра
Шумер халқларидан қолган энг характерли бадиий асар?	«Агушя ҳақида достон»	«Эмеш ва Эnten»	«Олтин давр ҳақида достон»	*«Гилгамеш ҳақида достон»
Қадимги хинд эпоси «Панчатантра»нинг ўзбекча версияси.	Беш китоб.	Хамса	*Калила ва Димна	Маҳабҳората
Энг қадимги Шарқ адабиётни яратган халқлар?	Юнонлар, хиндлар, хитойлар, яхудийлар.	*Шумерлар, мисрликлар, хиндлар, хитойлар, яхудийлар, форслар.	Римликлар, форслар, мўғиллар, аккадлар.	Бобилликлар, мисрликлар, африкаликлар.
Жаҳон адабиёти насри ривожига ижобий таъсир қилган «қисса ичида қисса» усулида ёзилган асар?	Маҳабҳората .	Хамса.	*Минг бир кеча.	Гилгамеш ҳақида достон.
«Шоирлар Одам атоси» деб таърифланган форс- тожик шоири?	Фирдавсий.	*Рудакий.	Ҳофиз.	Бедил.
”Гулистон” ва “Бўстон” асарларининг муаллифи?	Низомий.	*Саъдий.	Ҳофиз.	Биной.
Дантеннинг “Илохий комедия”сида муқаддаслаштирилган рақам	9.	11.	*3.	7.
Н.Г.Чернишевский қайси асар ҳақида: «Мен поэзиянинг жуда кўп намуналарини биламан, лекин бундан гўзалроғини билмайман»,-деган эди.	*«Минг бир кеча»	«Илохий комедия»	«Илиада»	«Фауст»
Ж.Бокаччонинг «Декомрон»и қайси асар таъсирида яратилган эди?	«Калила ва Димна»	*«Минг бир кеча»	«Тўтинома»	«Дон Кихот»
«Антик» сўзининг маъноси.	Мумтоз	Халқона	*Қадимий	Диний
Бирор уруғ, ёки қабиланинг пайдо бўлишига оид мифлар қандай номланади?	*Этиологик	Космогоник	Антропологик	Учала жавоб ҳам тўғри
«Илиада» асари кимнинг	Зевсинг	Геранинг	*Ахиллесин	Гекторнинг

газалини куйлашга бағишланган?			Г	
14 йил она юртга қайтиш илинжида сарсон кезган антик қахрамон?	Ясон	Эней.	Агамемнон	*Одиссей
Эсхилнинг «Занжирбанд Прометей» асарида Зевснинг ахлоқсизлиги ва аёлларнинг давлат ишларига салбий таъсирини кўрсатувчи эпизодик образ?	Гефест	*Ио	Инаҳ	Гермес
Юнон мифологиясида ёруғлик, санъат ва шеърят маъбудаси?	*Апаллон,	Эрос	Гермес	Афродита
Юнонча «Рапсод» сўзининг маъноси?	Сехргар	*Бахши	Синчи	Барча жавоб тўғри
Қадимги Юнон эпоси қахрамони Одиссей қайси хусусияти билан ажралиб туради?	Куч-қудрат	Кўркамлиги	Олийжаноблиги	*Айёрлиги
Фива туркуми афсоналари асосида яратилмаган асарни топинг?	«Шоҳ Эдип»	«Антигона»	«Эдип Колонда»	*«Занжирбанд Прометей»
Қайси асар аргонавтлар ҳақидаги афсона асосида яратилган?	*«Медея»	«Антигона»	«Шоҳ Эдип»	«Эронийлар»
Қадимги юнон лирикасида қўлланилган шеърӣй вазн қандай номланади?	*Гекзометр	Спандометр	Доктометр	Пентометр
Платон юнон мифологиясидаги 9 та муза ёнига ўнинчи қилиб қайси шоирнинг номини қўшади?	Алкей	Гомер	*Сапфо	Архилох
Драманинг пайдо бўлиши қайси мифологик образ билан боғлиқ?	Зевс	Эрос	Апаллон	*Дионис
Адабиёт назариясига оид илк маҳус асар.	Платон «Давлат»	*Аристотель «Поэтика»	Гесиод «Меҳнат ва кунлар»	Гомер «Илиада»
Юнон адабиётида тарихий прозанинг илк намунаси	Гомер «Илиада»	Гесиод «Меҳнат ва кунлар»	*Геродот «Тарих»	Барчаси тўғри
Эсхил ижодидаги ягона тарихий асар.	«Занжирбанд Прометей»	«Агамемнон»	*«Эронийлар»	«Орестея»
Демосфон ва Цицерон қандай наср намояндalари	Бадий наср	Тарихий наср	*Риторик наср	Фалсафӣй наср
Биринчи маротаба актёрнинг сонини иккитага кўпайтирган юнон драматурги?	Софокл	*Эсхил	Эврипид	Гесиод
Юнон драматургиясидаги	«Шоҳ Эдип»	*«Мидея»	«Антигона»	«Электра»

«Хўрланган муҳаббат ва рашк трагедияси».				
Аристофаннинг қайси комедияси қадимги замон адабий танқидчилигининг ёрқин намунаси.	«Арилар»	«Булутлар»	*«Қурбақала р»	Ҳамма жавоб тўғри
Юнон адабиётидаги тарихий, фалсафий ва риторик насрнинг бадий адабиётига алоқадор жиҳати?	Динийлиги	Тарихийлиги	*Бадийлиги	Фалсафийлиги
Вергилийнинг «Энеида» асарида қайси давр воқеалари қаламга олинган?	Август хукмронлиги даври	Троя уруши даври	*Троя урушидан кейинги давр	Аттика даври
Александрия даврида «подачи –чўпонлар кўшиғи» маъносини билдирувчи қандай лирик жанр мавжуд эди?	Георгика	Элегия	Ямб	*Букомика
«Мабодо музалар лотин тилида сўзлашишни истасалар, улар муқаррар ... тилини танлашар эди».	Теренций	*Плавт	Овидий	Энний
Нутқлик санъатида Осиё услуби билан Аттика услубини омукталаштирган нотик?	Демосфон	*Цицерон	Катулл	Цезарь
Рим адабиётида неотериклар оқимига мансуб шоирлар ижодининг энг муҳим хусусиятлар	Инсон руҳияти тасвири	Тилнинг нафислиги	Вазн ранг-баранглиги	*Ҳамма жавоблар тўғри
«Георгикалар» ва «Буколикалар» асарларининг муаллифи	Гораций	Овидий	*Вергилий	Сенека
Данте «Илохий комедия»сининг “Дўзах” ва “Аъроф” қисмларида шоирга хамроҳлик қилган доно мураббий	Овидий	Гомер	*Вергилий	Ҳамма жавоблар тўғри
Рим адабиётида «Олтин муътадиллик» ғоясини илгари сурган ижодкор	*Гораций	Овидий	Катулл	Плавт
Рим адабиётида қайси ижодкор ўзининг адабий-эстетик қарашларини илгари сурган.	Вергилий	*Гораций	Овидий	Луцилий
Ўрта асрнинг энг охири ва Янги замоннинг энг аввалги шоири ким?	Петрарка	*Данте	Бокаччо	Сервантес
Италия учун ягона миллий тил яратиш ғояси кўтарилган Данте асари	«Янги ҳаёт»	«Зиёфат»	*«Халқ нутқи ҳақида»	«Илохий комедия»

Данте Алигъери қаламига мансуб «Янги ҳаёт» асарининг жанрини белгилаш	Достон	*Рисола	Қисса	Драма
Италия шеърятига янги аҳол ва мазмун олиб кирган сонетнавис шоир	Данте	Лютер	*Петрарка	Бокаччо
Фарзандларининг меҳр-муҳаббатига ишониб хонавайрон бўлган ота тимсоли қайси асарда акс этган?	*Шекспир. «Қирол Лир»	Стендаль. «Қизил ва қора»	Тургенев. «Оталар ва болалар»	Л. Толстой. «Анна Каренина».
Г.Флобернинг романтик ҳаёлпарастликка қарши ёзилган асари.	«Саламбо»	*«Бовари хоним»	«Сезгилар тарбияси»	«Бувар ва Пекюше»
Жаҳон адабиётининг энг буюк ҳикоянависларини топиш?	Бальзак, Буцати.	Стендаль, Чехов.	Достоевский, Дени Дидро.	*Мопассан, Чехов
А.С Пушкиннинг шеърӣ роман жанридаги асари.	«Капитан кизи»	«Борис Годунов»	«Богчасарой фантани»	*«Евгений Онегин»
Г.Уэллс ва Ж.Верн асарлари дунё адабиётда қайси йўналишнинг нодир намуналари ҳисобланади?	Реалистик	Фалсафӣ	*Фантастик	Тарихӣ
Ф.М.Достоевскийнинг ўн йиллик Сибирь сургуни таассуротлари асосида яратилган асари.	«Жиноят ва жазо»	«Телба»	«Бечора кишилар»	*«Ўлик уйдан мактублар»
Жаҳолат қурбони бўлган Исо Масих саргузаштлари қайси қатордаги асарларда ўзининг бадий ифодасини топган?	«Телба» (Ф.Достоевский) «Евгений Онегин» (А.Пушкин)	«Тирилиш» (Л.Тольстой), «Оқ гвардия» (М.Булгаков)	«Оқ кема» (Ч.Айтматов), «Ошқора қотиллик қиссаси», (Г.Г.Маркес)	*«Уста ва Маргарита» (М.Булгаков), «Қиёмат», (Ч.Айтматов)
Э.Хэмингуэйнинг «Чол ва денгиз» қиссасидаги кекса балиқчи чолнинг исми нима?	Родриго	Генрих	Эрнест	*Сантьяго
Қайси ёзувчи туғилган ва яшаш жойига кўра прагалек чех, тилига кўра немис, таянган маданий анъаналарига кўра австралиялик, миллатига кўра яхудий?	Ҳ.Хессе	Ж.П.Сартр	*Ф.Кафка	А.Камю
Асарларида инсон матонати ва ирода кучини кўрсатиб беришини мақсад қилиб қўйган ёзувчи?	У.Фольклор	*Э.Хэмингэй	Ҳ.Хессе	Ф.Кафка
Қайси адабий методда реал воқелик қаҳрамон ҳаёли қарама-қаршиликда очиб	Реализм	*Романтизм	Барокко	Сюрреализм

берилади?				
«Фарғоналик келин» қайси араб ёзувчисининг асари?	Жуброн Халил	А.Шавқий	*Ж.Зайдон.	М.Мутрон
Нобель мукофотига сазовар бўлган турк ёзувчиси	Нозим Ҳикмат	А.Несин	*Ў.Помиқ	А.Лутфий
Ўз романини модернизм билан бошлаб, реалистик усулда тугатган ёзувчи.	*У.Фольклор «Шовқин ва ғазаб»,	Г.Маркес «Бузрукнинг кўзи»	Ф.Кафка «Жараён»	С.Моэм «Ой ва сарик чақа»
Барча асарлари марказида ҳаётнинг маънисиз (абсурд) лигини қўйган ёзувчи	Ф. Достовский	*А.Камю	А.Франс	Э.Хемингуэй
Нобель мукофотини олишдан бош тортган адиб?	И.Бунин	Л.Тольстой	*Ж.П.Сартр	Б.Шоу
Нобель мукофотининг пулини хусусий мактабни пулсиз ўқитиладиган университетга айлантиришга сарфлаган адиб	П.Неруда	Н.Махфуз	Я.Кавабата	*Р.Тагор
«Ҳожимурод» кимнинг асари?	Ч.Айтматов	Абай	*Л.Толстой	А.Тўқай
«XX аср Европа адабиётини учта кит кўтариб туради» деганда қайси ёзувчилар назарда тутилган?	Э.Хемингуэй, Ф.Кафка, Т.Манн	Г.Маркес, М.Пруст, У.Фольклор,	*Ж.Жойс, М.Пруст, Ф.Кафка,	А. Камню, Ж.П. Сартр, Х.Хессе
«Р.Тогар кийимини ўзгартирган немис», деб ким айтган эди?	Ф.Кафка,	*Т.Манн	И. Ганди	М.М.Баҳтин
Қайси асарда И.В.Гётенинг суратига танқидий қаралган?	Т.Манн «Доктор Фаустус».	*Г.Гессе «Чўл бўриси»	В.Н.Вильмон д «Гёте»	А. Аникст “Гёте “Фауст”и”
Ўрта асрлар испан қахрамонлик эпоси...	"Роланд ҳақида қўшиқ"	*"Сид ҳақида қўшиқ"	"Нибелунгла р ҳақида қўшиқ"	Ҳамма жавоб тўғри
Трубадурлар лирикасининг асосий жанрлари...	Кансона, сирвента.	Тенциона, альба.	Пасторела, мотам қўшиғи.	*Барча жавоб тўғри
Ўрта асрларда дастлаб шаҳар адабиёти қаерда пайдо бўлди?	Италия	*Франция	Англия	Германия
Европада Уйғониш бошланган сана ва жой номини аниқланг.	*XIV аср Италия	XIII аср Испания	XVI аср Франция	XV аср Англия
"Ренессанс жарчиси" дея таърифланган ижодкор...	Сервантес	*Данте	Петрарка	Шекспир
Данте ўзига устоз деб билган антик давр Рим шоири...	Овидий	Гораций	*Вергилий	Сенека
Дантенинг "Янги ҳаёт" шеърлар тўплами кимга бағишланган?	Вергилийга	*Беатричега	Бонифацийга	Барча жавоблар хато
Данте ва Навоий ижоди ва фаолиятини қиёслаб мақола	Ё. Исоқов	*С. Мели	С. Олим	Б. Карим

ёзган ўзбек адабиётшуноси				
Италия поэзиясини мистика ва аллегоризмдан тозалаган ижодкор...	Данте	*Петрарка	Макиавелли	Ҳамма жавоб тўғри
Бокаччонинг "Декамерон" асари нечта новелладан иборат?	70	*100	36	27
Эразм Роттердамский қайси халқ Уйғониш даври адабиётининг вакили?	Италян	Инглиз	*Нидерланд	Немис
Шекспир қандай оилада туғилган?	Адвокат	Табиб	*Қўлқопфуруш	Чойфуруш
"Доктор Фаустнинг фожевий тарихи" асарининг муаллифи ким?	Гёте	Т. Манн	*К. Марло	Ф. Шиллер
Шекспирнинг сонетлар китоби нечта сонетдан таркиб топган?	200	*154	128	162
В.Г. Белинский Шекспирнинг қайси асарини "драматик шоирлар шоҳи бошидаги нурафшон тож ўртасига қадаб қўйилган энг порлоқ гавхар" деб таърифлаган эди?	"Отелло"	"Қирол Лир"	"Ромео ва Жульетта"	*"Гамлет"
Қайси асар қаҳрамони ҳақида "Тентакдай яшади, донишманддай ўлди" дейишади?	*"Дон Кихот" – Дон Кихот	"Гамлет" – Гамлет	"Фауст" – Фауст	"Дон Кихот" – Санчо Пансо
Қайси адабий оқим вакиллари антик адабиёт намуналарига тақлид қилишган?	Романтизм	Реализм	Сентиментализм	*Классицизм
Классицизм йўналишида ёзилган драмалардаги уч бирлик қонуни нималардан иборат?	Замон, макон, сюжет бирлиги	*Вақт, жой, ҳаракат бирлиги	Жой, персонаж, ҳаракат бирлиги	Ҳамма жавоб тўғри.
Классицизм адабий йўналиши қаерда пайдо бўлди?	Англия	Америка	Германия	*Франция
Саргузашт йўли билан маърифатни тарғиб этган ижодкор ва унинг асари...	Ж.Свифт "Гулливвернинг саёҳатлари".	*Д.Дефо "Робинзон Крузо"	И.В.Гёте "Поэзия ва ҳақиқат"	Г.Э.Лессинг "Донишманд Натан"
"Брут", "Кандид", "Мухаммад" асарлари қайси француз маърифатпарвар адиби қаламига мансуб?	Ж. Ж. Руссо	Д. Дидро	*Ф. Вольтер	Ҳамма жавоб тўғри
"Лаокоон" ва "Гамбург драматургияси" асарларида ўзининг адабий-назарий ва	И. В. Гёте	Ф. Шиллер	*Г. Э. Лессинг	И. Г. Гердер

эстетик қарашларини илгари сурган немис маърифатпарвари.				
Гётенинг "Ёш Вертернинг изтироблари" романи қайси адабий метод асосида яратилган?	Барокко	Классицизм	Реализм	*Сентиментализм
Шарк ва Ғарб адабий алоқалари махсули сифатида эътироф этиш мумкин бўлган асарлар	"Декамерон" (Ж. Бокаччо), "Рухлар исёни" (Э. Вохидов)	*"Ғарбу Шарк девони" (И. В. Гёте), "Форс тароналари" (С.Есенин).	"Ҳожимурод" " (Л.Толстой), "Макр ва муҳаббат" (Шиллер).	"Евгений Онегин" (Пушкин), "Манфред" (Байрон).
"Фауст"даги Елена образинининг тимсоли?	Маърифат	*Антик маданият	Муҳаббат	Уруш
Асарлари драматизмнинг кучлилиги билан ажралиб турувчи немис маърифатпарвари.	*Ф.Шиллер	Г. Э. Лессинг	И. Г. Гердер	И. В. Гёте
Байроннинг романтизм йўналишида ёзилган асарини аниқланг.	"Манфред"	"Шилён тутқини"	"Дон Жуан"	*Барча жавоблар тўғри
Жорж Гордон Байрон қайси адабий йўналиш намояндаси?	Барокко	*Романтизм	Сентиментализм	Модернизм
Романтизм ва танқидий реализм уйғунлашган бадий асар ва унинг муаллифи?	*Г.Гейне "Германия, қиш эртаги".	Ж.Г.Байрон "Манфред"	Ф.Шиллер "Макр ва муҳаббат"	Ж.Свифт "Гулливернинг саёхатлари".
"Қизил ва қора" ва "Парма ибодатхонаси" романларининг муаллифи?	О. Бальзак	П. Мериме	. Флобер.	*Ф. Стендаль
Қайси адиб деярли барча эпик асарларни жамлаб, уларни "Инсон комедияси" деган умумий ном билан атаган?	Ч. Диккенс	Э. Золя	*О. Бальзак	П. Беранже

**Ўзбек тили ва адабиёти
кафедраси муdiri:**

ф.ф.н. Ф. Шарипов

Тузувчи:

ф.ф.н.доц Қ. Кўбаев

“Жаҳон адабиёти тарихи” фанида атамалар ГЛОССАРИЙСИ

АВАНГАРДИЗМ (фр. *avant-garde* - олдинги отряд, илғор) - 1) шартли равишда модернистик адабиётнинг бир қатор оқимларига хос бўлган хусусиятнинг умумий номи сифатида қўлланувчи термин.

АВТОБИОГРАФИК АСАР (юн. *autos* - ўзим, *bios* - ҳаёт, *grapho* - ёзаман) - муаллифнинг ўз ҳаёти ҳақида изчил ҳикоя қилишига асосланган адабий жанр.

АВТОИНТЕРПРЕТАЦИЯ (юн. *autos* - ўзим, лот. *interpretation* - тушунтирма) - муаллифнинг ўқувчига ўз асарини тушунтириш, унга ўзи назарда тутган маънони англатишга қаратилган ҳаракати. А. турли шаклларда (сўз боши, сарлавҳа, эпиграф, бағишлов, сўнгсўз, сатр ости изоҳлари ва ш.к.) амалга ошиши мумкин

АВТОПСИХОЛОГИК ЛИРИКА - лириканинг субъектив ташкил-ланишига кўра кўриниши, *ижривий лирикага* (қ.) зидлаган ҳолда фарқланувчи лирик кечинма бевосита шоир тилидан ифода этилган шеър.

АДАБИЙ ЙўНАЛИШ (русчадан калька: "литературное направление", "литературное течение") - адабий жараён билан боғлиқ категория. А.й. тушунчаси *ҳаётни бадиий акс эттириш принцип-лари, метод ва услуб* тушунчалари билан бевосита боғлиқ, у бадиий тафаккур тарзи, метод ва услуб кесишган нуқтада юзага келади.

АДАБИЙ МАКТАБ (русчадан калька: "литературная школа") - адабий йўналиш ичидаги ҳодиса, муайян ғоявий-эстетик қарашлар, ижодий принципларни дастурий тарзда қабул қилган ижодкорлар гуруҳи.

АДАБИЙ ОҚИМ (русчадан калька: "литературное течение") - адабий жараён билан боғлиқ категория, муайян давр адабиётидаги адабий йўналишнинг бир кўриниши, ўзига хос бир варианты.

АДАБИЙ ТАЪСИР (русчадан калька: "литературное влияние") - адабий жараёнда табиий равишда ва қонуният мақомида мавжуд бўлган, бадиий тафаккур ривожига муҳим аҳамиятга молик ҳодиса.

ГЕРМЕНЕВТИКА (юн. *hermeneuo* - тушунтирма, талқин қилмоқ) - тушуниш назарияси, матнни талқин қилиш тамойиллари ҳақидаги таълимот, гуманитар фанларнинг методологик асоси.

ГОНГОРИЗМ - испан шоири Л.де Гонгора-и-Арготе (1561 -1627) номи билан боғлиқ ҳолда испан ва португал тилларидаги адабиётларда юзага келган барокко доирасидаги оқим (қ. *барокко*).

ГОТИК РОМАН - XVIII асрнинг иккинчи ярми - XIX асрнинг биринчи ярмида Европа ва Америка адабиётларида оммалашган тематик жиҳатдан фарқланувчи роман тури. Г.р.лар ғайриоддий, даҳшат ва сирларга тўлиқ воқеаларни қаламга олиши билан характерланади.

ГРАФОМАНИЯ (юн. *grapho* - ёзмоқ, *mania* - касаллик, дард) - иктидори бўлмаган ҳолда ёзишга ружу қўймоқ. Г. ёзувчиликни жўн тушуниш, унга шухрат ва бойликка эришишнинг осон йўллари билан бири деб қараш, ўзининг ижодий имкониятларини реал баҳолай олмаслик оқибатида юзага келади.

ГРОТЕСК (итал. *grotta* - ер остидаги уй) - бадиий адабиёт ва санъатдаги образлиликнинг фантастика, кулги ва муболағага асосланган бир тури, услуб, бадиий усул.

ДАДАИЗМ (фр. *dada* - ёғочдан ишланган ўйинчоқ от, кўчма маънода болаларга хос бетартиб нутқ) - Биринчи жаҳон уруши даври Европа адабиёти ва санъатидаги авангардистик оқим.

ДЕКАДЕНТЛИК (лот. *decadentia* - таназзул, *тушкунлик*) - XIX аср охири - XX аср бошлари Европа халқлари бадиий ва ижтимоий тафаккурида кузатилган тушкунлик (таназзул) ҳолатларини умум-лаштириб ифодаловчи термин.

ИДИЛЛИЯ (юн. *eidyllion* - кичик манзара, унча катта бўлмаган асар) - шаклий тузилишга кўра турлича, мазмун хусусиятларига кўра таснифланувчи поэтик жанр.

ИДИЛЛИЯВИЙЛИК (русчадан калька "идиллическое") - бадиийлик модуси. И. модус сифатида элегия, драматизм билан биргаликда қаҳрамонлик, сатира ва трагизмдан фарқланадиган гуруҳни ташкил этади.

ИМПРЕССИОНИЗМ (фр. *impression* - таассурот) - XIX аернинг сўнгги чорагида дастлаб рангтавир санъатида пайдо бўлиб, кейинчалик бошқа санъатларга ҳам сезиларли таъсир ўтказган йўналиш.

ИМПРОВИЗАЦИЯ (лот. *improvisus* - кутилмаган, бирдан) - бадиий ижоднинг алоҳида бир кўриниши бўлиб, бунда асар бевосита ижро жараёнида яратилади. (қ. *бадиҳа, экспромт*).

КЛАССИЦИЗМ (лот. *classicus* - намунали, мумтоз) - XVII ас-рдан XIX аср бошларига қадар Европа санъатида кузатилган эстетик ҳодиса, шу давр адабий жараёнида етакчи мавқе тутган адабий йўналиш. Н.Буалонинг "Шеърый санъат" асарида К.нинг адабий-эстетик қарашлари му-фассал ифодасини топган.

МАЪРИФАТЧИЛИК, МАЪРИФАТЧИЛИК АДАБИЁТИ - феодал асосларга қарши ўлароқ майдонга чиқиб, XVII - XVIII аерларда Ғарбий Европа мамлакатлари ва Шимолий Америкада кенг ёйилган ғоявий-мафкуравий ҳаракат; шу ҳаракат ғояларини ўзига син-гдирган ва тарғиб этган адабиёт.

МАЪРИФАТЧИЛИК РЕАЛИЗМИ - маърифатчилик даври (қ. *маърифатчилик*) Европа адабиётидаги йўналишлардан бири, шу даврда ҳаётни бадиий акс эттиришнинг реалистик принципи (қ. *реализм*) асосида яратилган қатор асарларга хос умумий хусуси-ятлардан келиб чиқиб қўлланувчи атама.

МИФ (юн. *mythos* - ривоят, ҳикоя, масал) - халқ оғзаки ижоди-нинг энг қадим даврларида пайдо бўлган, воқелик (олам) ҳақидаги тасаввурларни конкрет образлар воситасида акс эттирувчи ривоя-вий асарлар

МИФОЛОГИК МАКТАБ - XIX аср Европа адабиётшунослигида вужудга келган илмий йўналиш. М.м.нинг фалсафий негизини Ф.Шеллинг, А.Шлегель ва Ф.Шлегель каби мутафаккирлар таълимоти ташкил этади.

МОДЕРНИЗМ (фр. *moderne* - энг янги, замонавий) - XIX аср охири - XX аср бошларида оммалашган термин, санъат ва адабиётда декадансдан кейин майдонга чиққан нореалистик оқимларнинг умумий номи сифатида тушунилади.

НАТУРАЛИЗМ (лот. *natura* - табиат) - 1) табиий фанлар соҳасида эришилган улкан муваффақиятлар таъсирида XIX аср-нинг 60-йилларидан бошлаб Европа адабиётларида шаклланган адабий йўналиш.

ОКТАВА (лот. *octo, octava* - саккиз, саккизлик) - саккиз мисрадан таркиб топувчи, беш ёки олти стопали ямб (қ. *стопа*) ўлчовидаги мисралари абабабсс тартибда қофияланувчи банд шакли.

"ОНГ ОҚИМИ" - XX аср модернистик адабиётида майдонга келган ҳаётни тасвирлаш усули; инсон руҳиятида кечувчи жараён-ларни бевосита, улар ҳақиқатда қандай кечса, ўшандай тасвир-лашга интиланган адиблар ва уларнинг асарларига нисбатан қўлланувчи шартли атама.

ПОСТМОДЕРНИЗМ (фр. *postmodernisme* - модернизмдан кей-инги) - ўтган аернинг иккинчи ярмидан бошлаб адабиёт ва санъат-да, умуман, ижтимоий-гуманитар соҳаларда кузатила бошлаган оқим, ижодий метод.

ПОСТСТРУКТУРАЛИЗМ (фр. *poststructuralisme* - структурализмдан кейинги) - ижтимоий-гуманитар билим соҳаларида ўтган аср-нинг 70-йилларидан бошлаб шаклланган илмий ёндашувларнинг умумий номи.

ПРОЗА (лот. *prosa* - тўғри, одатий) - 1) ҳозирда кенг қўлланувчи маънода бадиий нутқнинг икки асосий типидан бири, ритмик жиҳатдан ўлчовли тартибга солинмаган нутқ, наср.

РЕАЛИЗМ (лот. *realis* - мавжуд, ҳақиқий) - адабиётшуносликда Р. термини тор ва кенг маъноларда қўлланади. Кенг маънода Р. терминининг маъноси бадиий асар (унда тасвирланган бадиий воқелик) билан реал воқелик муносабатидан келиб чиқади.

РЕАЛИЯ (лот. *realis* - ашёвий) - муайян халқнинг турмуш тарзи, маданияти, тарихи билан боғлиқ бетакрор, ўзга халқларда учрамайдиган нарса-ҳодиса, тушунча; шундай нарса ва тушунчаларни англаувчи сўз.

РИЦАРЛИК РОМАНИ (фр. *roman chevaleresque* - кавалерлик романи, нем. *Ritterroman* - рицарлик романи) - ўрта асрлар *куртуаз адабиётининг* асосий жанрларидан бири.

РОМАН (фр. *roman* - "лотин тилида эмас, роман тилларидан бирида ёзилган" маъносида) - замонавий адабиётда эпик турнинг йирик ҳажмли жанри.

РОМАНТИЗМ (фр. romantique, ингл. romantic) - Европа адабиёт-тида XVIII аср охири - XIX асрнинг биринчи ярмида етакчилик қилган адабий йўналиш.

СЕНТИМЕНТАЛИЗМ (фр. sentiment - хис) - XVIII асрнинг иккинчи ярмида Европа миллий адабиётларида вужудга келган оқим, номланиши инглиз адиби Л.Стерннинг "Сентиментал саёҳат" (1768) асари билан боғланади.

СИМВОЛИЗМ (юн. simbolon, фр. symbolisme - белги, нишон) - Европада XIX аср охири - XX аср бошларида кузатилган маданий-маънавий инқироз шароитида, позитивистик ёндашув (қ. натурализм) ва тобора урчиб бораётган омма адабиёти (*беллетристика*) намуналари обрўсизлантирган реалистик тасвир принципларига қарши ўларок, вужудга келган адабий оқим.

СТРУКТУРАЛИЗМ (лот. structure - қурилиш, жойлашиш) - XX асрдаги иккита жаҳон уруши оралиғида шаклланган ва 60-йилларга келиб кенг (айниқса, Францияда) оммалашган йўналиш, ижтимоий ва гуманитар илм соҳаларидаги тадқиқот методи.

СЮРРЕАЛИЗМ (фр. surrealisme - олий реализм, реализмдан юқори) - адабиёт ва санъатдаги XX асрнинг 20-йилларида майдонга келган авангардистик йўналиш.

ТАНҚИДИЙ РЕАЛИЗМ - XIX асрнинг ўрталарида майдонга келган адабий йўналиш, ижодий метод (қ. реализм).

ФОРМАЛИЗМ (лот. forma - ташқи қўриниш) - бадиий шакл ва мазмуннинг уйғун бирлиги талабидан чекиниб, шаклнинг нисбий мустақиллигини мутлақлаштирган ҳолда, унга бадииятнинг бош мезони сифатида қарашда намоён бўлувчи эстетик тенденция.

ФОРМАЛ МЕТОД - адабиётшуносликдаги бадиий шаклни адабиётнинг моҳиятини белгиловчи категория сифатида тушунган назарий йўналиш.

ФУТУРИЗМ (лот. futurum - келажак) - XX аср бошларида майдонга келган авангардистик оқим.

ЭКСПРЕССИОНИЗМ (фр. expression - ифодалаш) - XX аср бошларида немис адабиётида шаклланиб, бошқа миллий адабиётларга ҳам ёйилган адабий йўналиш.

ЭЛЕГИЯ (от фригияликлар тилидаги "elegn" - қамишдан ясалган най) - ҳозирги маъносида кўпроқ фалсафий мазмундаги, қайғули ўйларни ифодаловчи шеър; мазмун жиҳатидан таснифланувчи лирик жанр.

ЭЛЕГИЯВИЙЛИК (русчадан калька "элегическое", "элегичность") - бадиийлик модуси. Э. *идиллиявийлик* ва *драматизм* билан биргаликда *қаҳрамонлик*, *сатира* ва *трагизм*, ан фарқланувчи модуслар гуруҳини ташкил этади.

ЭПИСТОЛЯР АДАБИЁТ (юн. epistole - мактуб, нома) - бировга мактуб шаклида ёзилган адабий ёки публицистик асарлар

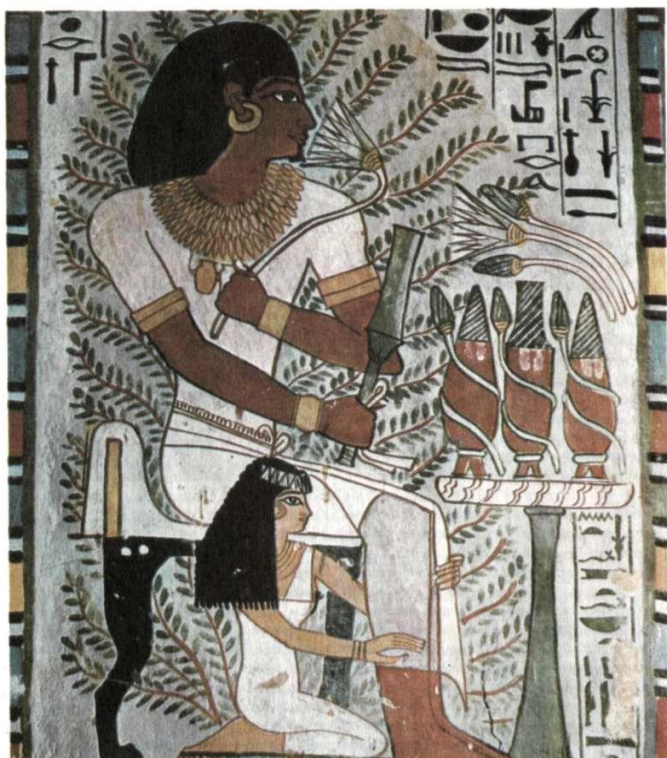
ЭПИТАФИЯ (юн. epitaphos - қабртошдаги ёзув) - қабртошга ёзилган битик; ҳақиқатда қабртошга битилган ёки қабртошга битилмас-да, тўпلامдан жой олган мўъжаз шеър.

ЭПОПЕЯ (юн. epos, яъни: epos - ривоя, ҳикоя ва poieo - яратмоқ, ижод қилмоқ) - ҳажман йирик, асосига умумхалқ аҳамиятига молик проблематика қўйилган эпик асар.

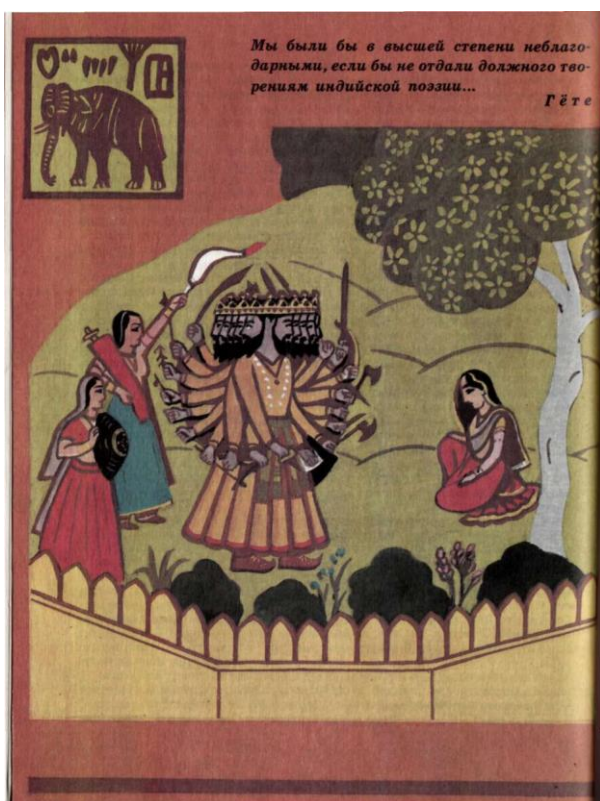
ЭПОС (юн. epos - ривоя, ҳикоя) - 1) бадиий адабиётнинг учта асосий туридан бири.

"ЯНГИ РОМАН" - XX асрнинг 50-йилларида майдонга чиққан бир қатор француз ёзувчилари (Н.Саррот, А.Роб Грийе ва б.)нинг роман бобидаги экспериментал изланишларига хос хусусиятларни англатувчи шартли термин.

“Жахон адабиёти тарихи” фанидан слайдлар

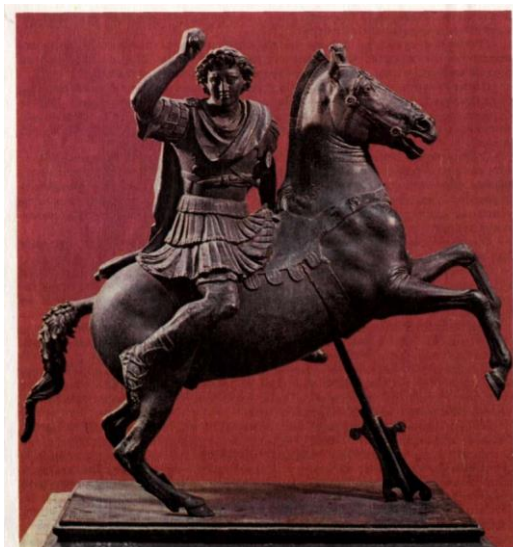

*Мечта о вечной жизни. Древний Египет.
Сенофер, хранитель садов фараона у дерева
жизни, плодами которого питаются боги и
обретают бессмертие.*

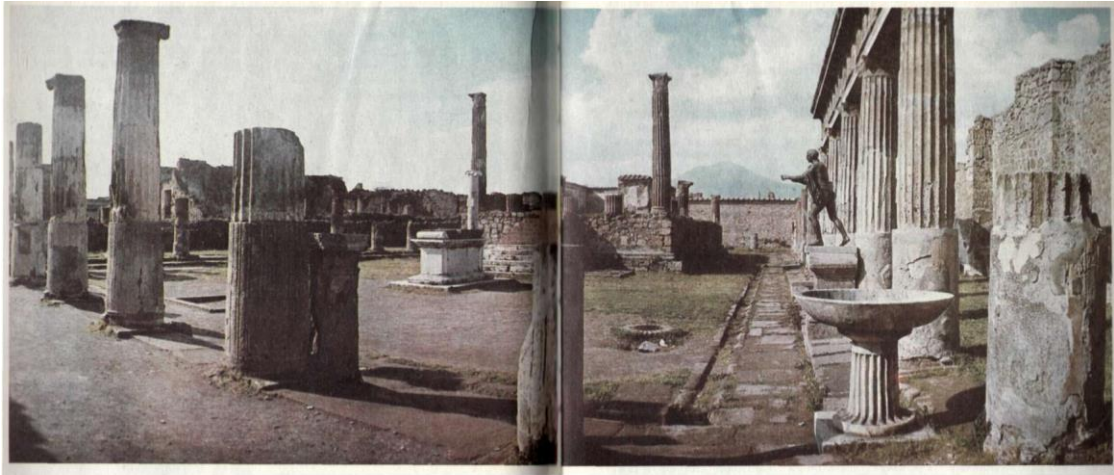

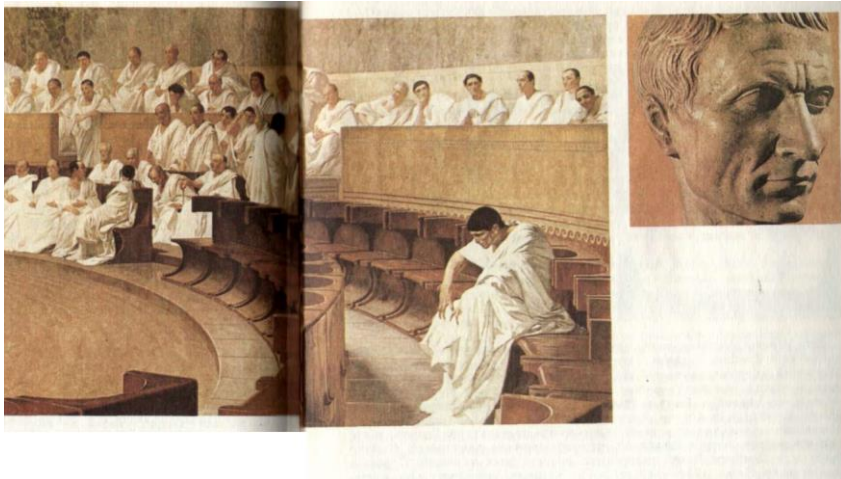
всегда нравятся его спутникам. Но их порицание звучит великой ему похвалой: Дельфы. Развалины портика и помещений, где хранились ценности дельфийского оракула (приношения орующих).

Александр Македонский на своем знаменитом коне Буцефале. Бронзовая копия с оригинала Лисиппа, придворного скульптора владетельца. Памятник виденно несколько

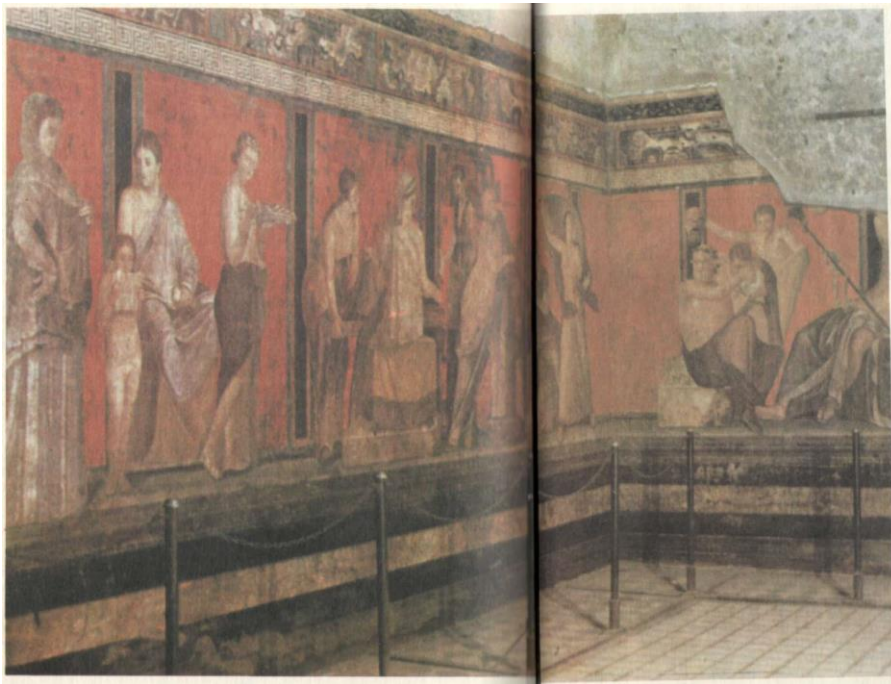

Помпеи. Храм Аполлона.

Помпеи. Настенная живопись.

Помпеи. Настенная живопись.

Молодой Данте. Фреска XVI в.

Данте и Беатриче. Рисунок Сандро Боттичелли

Петрарка. С портрета неизвестного художника школы Беллини

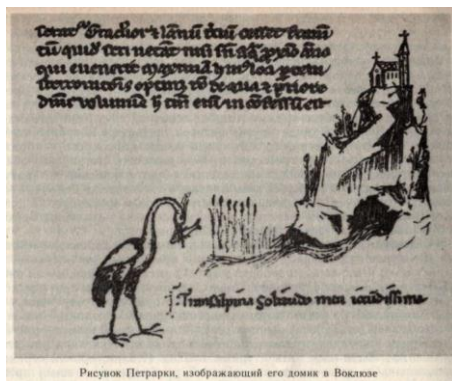

Рисунок Петрарки, изображающий его домик в Воклизе

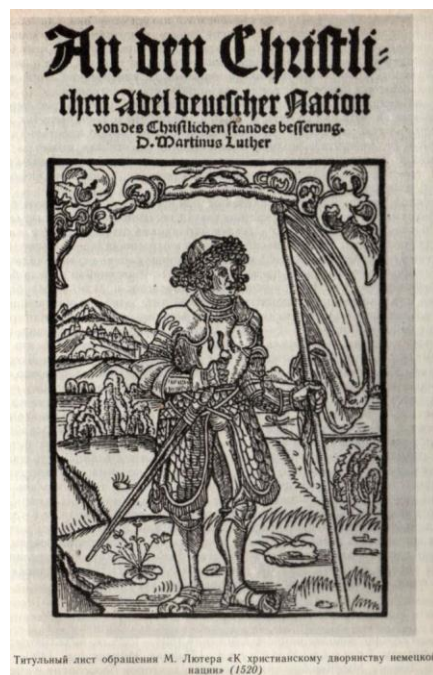
Джованни Боккаччо. С гравюры XVI в.

Иллюстрация к «Декамерону». Манускрипт конца XV в.

Мартин Лютер

Титульный лист обращения М. Лютера «К христианскому дворянству немецкой нации» (1520)

Монтень. Портрет работы неизвестного художника

Сервантес. Портрет неизвестного художника

План острова Утопии. Из изд. 1518 г.

Фрэнсис Бэкон. Портрет Зюкера

Essayes.
Religious Meditations.
Places of perswasion and
disswasion.

Scene and allowed.

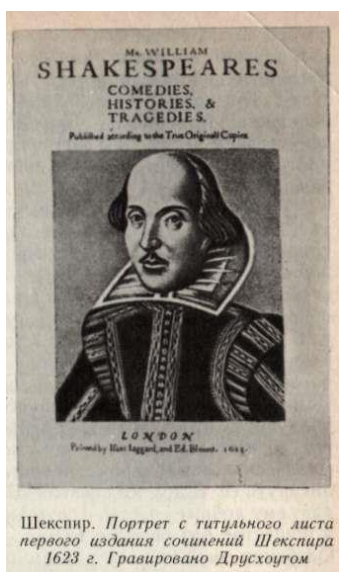

AT LONDON,
Printed for Humfrey Hooper, and are
to be sold at the blacke Beare
in Chauncery Lane.
1 5 9 7.

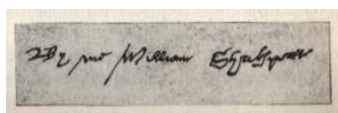
Титульный лист первого издания «Опытов» Бэкона

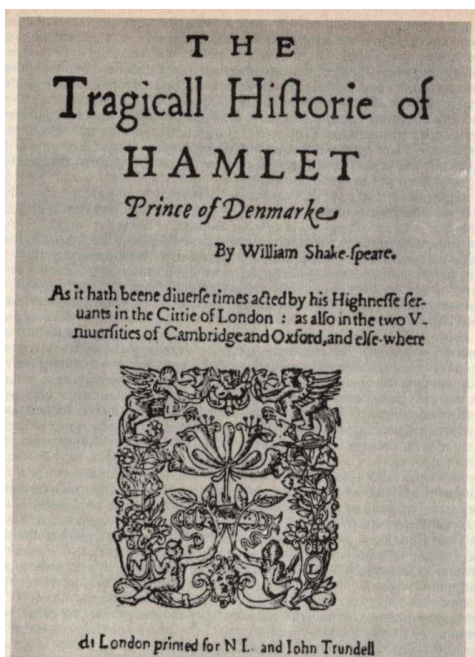
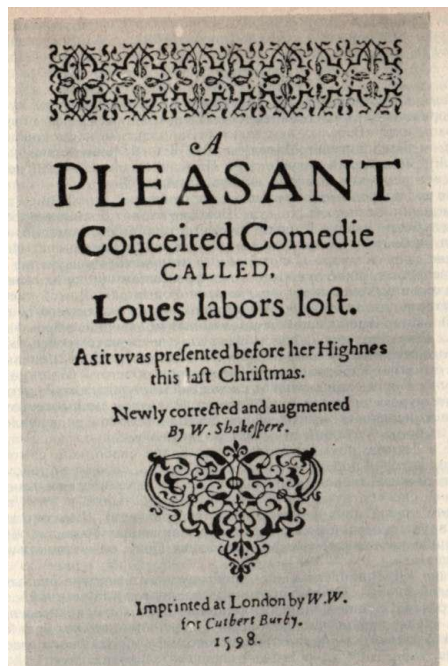
Титульный лист «Трагической истории доктора Фауста» Марло, изд. 1631 г.

Шекспир. Портрет с титульного листа первого издания сочинений Шекспира 1623 г. Гравировано Друехоугом

Шекспир имзоси

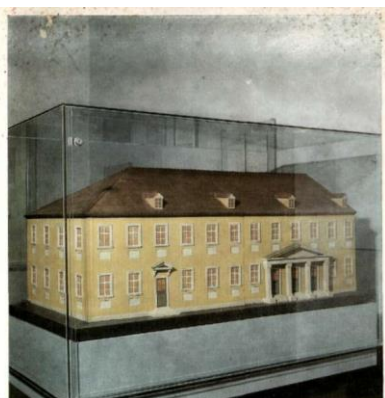

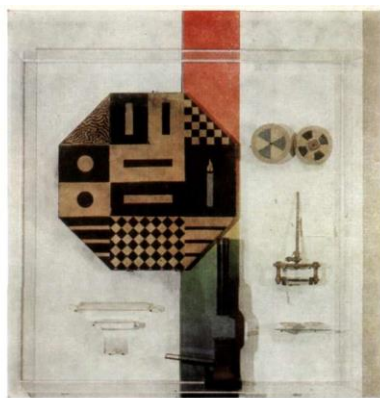
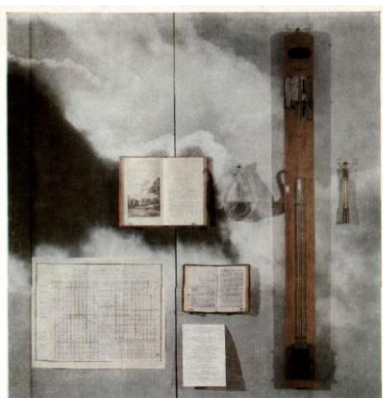

ВОЛЬФГАНГ ХЕХТ
**МУЗЕЙ
ГЁТЕ В ВЕЙМАРЕ**

Христиана Вульпиус,
рисунок Гёте, приблизительно
1788-89 гг.
Модель Веймарского
придворного театра,
приблизительно 1800 г.
Актриса Христиана
Беккер

Левая сторона: Витрина
«Метеорология»
Витрина «Геология и
минералогия»
Вид помещения 10
Витрина «Учение о цвете»
Таблица в экспериментальном
помещении